

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL III, AFL. 1

1948

GENT 1948

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE TE GENT

Bestuur :

Voorzitter : Mgr G. VANDEN GHEYN, Kwaadham 10, Gent.

Ondervoorzitters :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 10A, St. Denijs-Westrem.

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 88, Sint-Amandsberg.

Secretarissen :

Professor Dr. J. DHONDT, Volderstraat 24, Gent.

Professor Dr. S. DE LAET, Muinkkaai 26, Gent.

Penningmeester :

Dr. H. NOWÉ, Krijgslaan 1, Gent.

Postchecknummer van de Maatschappij : 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

Lidmaatschap.

Bijdrage : 80 Fr. jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 100 Fr.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

INHOUD

H. VAN WERVEKE. De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime. Demografische studie over een gesloten en erfelijk ambachtsgild	3
J. DHONDT. Woelingen te Gent in 1848	33
H. ROOSSENS. Inleiding tot een methodisch onderzoek der Merovingische begraafplaatsen. (Met 2 afbeeldingen) .	69
M. GIJSSELING. Deusone in Regione Francorum	88
A. VAN DE VEEGAETE. Lieven van Pottelsberghe. Een Gentse Maecenas uit het begin der xvi ^e eeuw. (Met 1 plaat). .	93

De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime

Demografische studie over een gesloten en erfelijk ambachtsgild

I

Vóór enkele jaren had ik de gelegenheid het probleem van de erfelijkheid in het ambachtswezen uitvoerig te behandelen. Ik wees er toen op dat men in dat verband twee verschijnselen goed uit elkaar moet houden : enerzijds valt tegen het einde van de middeleeuwen een *algemeen* streven naar erfelijkheid op, waardoor het meesterschap meer en meer aan de zoons van de meesters wordt voorbehouden. Beperkende maatregelen, als differentiële toegangsrechten, ongelijk moeilijke en dure meesterwerken, droegen er toe bij de buitenstaanders *in feite* te weren.

Afgezien daarvan stelt men vast dat in *sommige* ambachtsgilden een erfelijkheid *in rechte* tot stand was gekomen. Het is verleidelijk die erfelijkheid in rechte als de bekroning te beschouwen van de hiervoor genoemde erfelijkheid in feite. Bij nadere beschouwing houdt die zienswijze echter geen steek. Meestal zijn de gevallen van erfelijkheid in rechte ouder dan de algemene exclusivistische beweging die tegen het einde van de middeleeuwen inzette. Gene « dient verklaard als » een uitvloeisel, hetzij van het « Hofrecht », hetzij van de openbare » macht van de stadsheer, of ook nog als een aanmatiging van op politiek gebied triomferende ambachten. Het verschijnsel is vooral » frequent in de handwerkersgroepen die bij de voedselvoorziening betrokken zijn, inzonderheid in het vleeshouwersambacht, omdat de » erfelijkheid door de beperking van de verkoopgelegenheden bevoor- » derd wordt » (1).

(1) HANS VAN WERVEKE, *Ambachten en erfelijkheid* MED. DEELINGEN VAN DE KO-

Thans neem ik me voor nader in te gaan op de gegevens betreffende het ambachtsgild van de Gentse vleeshouwers, dat van het begin van de veertiende tot het einde van de achttiende eeuw het regime van de erfelijkheid in rechte heeft gekend. Het loont de moeite na te gaan wat er in die tijdsruimte van bijna vijf eeuwen van die geprivilegieerde handwerkersgeslachten is geworden. Er zijn zeker niet veel gevallen, waarin dit regime zo zuiver en gedurende zo lange tijd werd toegepast, en even weinig, waarover we zo goed zijn ingelicht.

De vleeshouwers zijn niet de enige ambachtslieden, die een dergelijk regime hebben gekend. Te Gent zelf verkeerden de viskopers ⁽¹⁾ en de schippers ⁽²⁾ in hetzelfde geval, te Brugge de viskopers en de makelaars ⁽³⁾; te Brussel waagden de schippers in later tijd een poging in dezelfde zin, zonder bijval echter ⁽⁴⁾; te Mechelen gold dit privilege voor de vleeshouwers (reeds lang vóór 1441), de huidevetters (sinds 1575) en de brouwers (sinds 1603) ⁽⁵⁾.

NINKLIJKE VLAAMSCH E ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN SCHOONE KUNSTEN VAN BELGIE, Klasse der letteren, IV, n° 1, 1942), blz. 17.

(1) FR. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, II (Gent, s. d.) blz. 444-446. De vishandelaars heetten te Gent — en in sommige andere steden — « viskopers », omdat zij in de vissershavens van de Vlaamse kust zeevis kochten, waarna zij deze in hun eigen stad aan de man brachten. Van het ambachtsgild maakten ook « vissers », d. w. z. vissers van riviervis, deel uit.

(2) DE POTTER, *Gent*, III, blz. 8-9. Het voorrecht werd in 1436 door Filips de Goede bekrachtigd. Het werd wellicht reeds in de tweede helft van de veertiende eeuw toegepast.

(3) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, VI, blz. 418: brief van Filips de Schone (13 Sept. 1496), die het voorrecht bekrachtigt voor de vleeshouwers, viskopers en makelaars. Alleen voor de vleeshouwers bestaat er ouder bewijsmateriaal. Zie de op blz., 5, n. 1, vermelde brief van 2 December 1302.

(4) G. DES MAREZ, *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle* (Brussel, 1904, MÉM. ACAD. ROY. BELG. 8°), blz. 86. Volgens de schippers moest het beroep voorbehouden blijven aan de afstammelingen in mannelijke, of, als die ontbraken, in vrouwelijke linie.

(5) Mijn oud-leerling, de heer R. De Roo, licentiaat in de wijsbegeerte en letteren, die zijn licentiaatsverhandeling aan de erfelijkheid in het Mechels ambachtswezen wijdde, deelde mij die gegevens mede, waarvoor ik hem hier mijn welgemeende dank betuig.

Bij de vleeshouwers was de erfelijkheid in rechte in bepaalde streken eerder regel dan uitzondering, en ze kwam ook veelal merkwaardig vroeg tot stand. In het graafschap Vlaanderen liggen de voorbeelden voor het grijpen. Te Brugge is ze geattesteerd door de vleeshouwerskeure van 2 Dec. 1302, staat er dus waarschijnlijk in verband met de handwerkersomwenteling van datzelfde jaar (1). Te Dowaii was ze in 1397 sinds mensenheugenis in voege, in elk geval sinds de overgrootouders van het toen levende geslacht, zodat we ook hier wellicht tot het jaar 1302 kunnen opklimmen (2). Het eerste positieve bewijs voor Ieper is van 1514 (3), voor Oudenaarde van vóór 1539 (4), voor Kortrijk van 1430 (5). Ook te Aalst was het vleeshouwersberoep erfelijk (6). Te Meenen echter hadden de kinderen van de vrije meesters alleen voorrang op de buitenstaanders, waren deze dus niet volledig uitgesloten (7).

Ook in sommige Brabantse steden treft men dergelijke toestanden

(1) Brugge, Stadsarchief, *Fonds der Ambachten, Oorkonden*, n° 45.

Mijn oud-leerling de heer C. Wyffels, licentiaat in de wijsbegeerte en letteren, deelde mij de tekst van die onuitgegeven oorkonde mede, waarvoor ik hem zeer erkentelijk ben.

(2) G. ESPINAS, *La vie urbaine de Douai au moyen âge* (Parijs, 1913, 4 dln.), II, blz. 598. Het in hetzelfde werk (IV, blz. 715, nr. 1506) gepubliceerde stuk is door de schrijver niet volkomen correct geïnterpreteerd.

(3) I. L. A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, V (Brugge, 1860), blz. 70-71. Accoord van 7 April 1514, waarin het beginsel van de erfelijkheid, ook voor de bastaarden, wel erkend wordt, maar waarbij in sommige gevallen de schepenen het recht krijgen nieuwe vleeshouwers aan te stellen, of het ambacht open te verklaren.

(4) *Audenaerdsche mengelingen*, I, 1845, blz. 179. In 1539 werd gevraagd het ambachtsgild weer te openen.

(5) Fr. DE POTTER, *Geschiedenis der stad Kortrijk*, II, (Gent, 1874) blz. 201. Het voorrecht was in 1524 reeds niet meer in voege.

(6) Fr. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, II, (Gent, 1875), blz. 303. Het voorrecht klom hier minstens tot 1339 op. Er waren hier op het einde van het Oud Regime drie geslachten vrije vleeshouwers overgebleven (Branteghem, Boone, Wuytens), terwijl er sedert 1610 ook onvrije werden aangesteld.

(7) A. REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin*, I (Brugge, 1881), blz. 353. Zo was de toestand in 1679.

aan. De Antwerpse vleeshouwers voerden reeds omstreeks 1290 strijd voor het erfelijkheidsprivilege, doch het werd hun eerst in 1354 nadrukkelijk in geschrifte toegestaan: de toonbanken gingen toen bij voorrang van vader op zoon over; bij gebrek aan rechtstreekse erfgenamen werden ze toegekend aan een nakomeling van vrije vleeshouwers, eventueel ook in vrouwelijke linie (1). Te Brussel verkregen hun vakgenoten een eerste maal van Filips de Goede de erkenning van hun aanspraken (1446). Karel V bekrachtigde dit privilege in 1519 (2).

Van de naburige landen komt vooral Frankrijk in aanmerking, met Parijs, Bourges en Limoges (3). Over dit laatste geval weid ik enigszins uit, daar het verschillende aanknopingspunten voor Gent biedt (4). Hoewel het ambachtsgild te Limoges reeds in 1234 wordt vermeld, blijkt het eerst veel later gesloten te zijn. De oudste ordonnantie is van 1395, en veronderstelt nog de vrije toegang (5). Eerst in 1535 bevestigde een tekst onomwonden het gesloten en erfelijk regime (6). Bronnen tot een demografische studie zijn schaars of niet in voldoende mate benut. Vast staat alleen dat er in de achttiende eeuw 49 meesters waren, die tot zes geslachten behoorden (Cibot, Malinvaud, Plainemaison, Parot, Pouret en Juge). De zoons van de vleeshouwers huwden steeds met dochters van vakgenoten, zodat men hier tot een feitelijke endogamie kwam (7). Alle leden van het ambachtsgild woonden in dezelfde straat, de rue Torte (thans rue de la Boucherie). De band tussen hen was zo sterk dat hij de afschaffing van het Oud Regime overleefde. De Revolutie stelde wel is waar het beroep voor iedereen open. Doch de afstammelingen van de vroegere vleeshouwers, die nog

(1) E. POFFÉ, *De Antwerpsche beenhouwers van de vroegste tijden tot heden* (Antwerpen, 1894), blz. 13. — Fl. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, IV, 1 (7e boekdeel), 1933, blz. 183-4; VII, 1 (17e boekdeel), 1939, blz. 36.

(2) DES MAREZ, *Organisation*, blz. 85-94.

(3) VAN WERVEKE, *Ambachten en erfelijkheid*, blz. 15.

(4) J. PETIT, *Une ancienne corporation et ses survivances. La corporation de Messieurs les bouchers de Limoges* (FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE PARIS. THÈSE POUR LE DOCTORAT, Parijs, 1906).

(5) PETIT, blz. 26, 29, 32.

(6) PETIT, blz. 41.

(7) PETIT, blz. 72.

steeds huis aan huis in dezelfde straat waren blijven wonen, behielden lange tijd een feitelijk monopolie. Huwelijken met niet-vleeshouwerskinderen waren nog lang een uitzondering. De corporatie zelf leefde voort onder de vorm van een vereniging tot onderhoud van een kapel. — Eerst in het laatste kwart van de negentiende eeuw verzwakte de band. Limoges breidde zich uit. Vleeshouwers die niet tot de traditionele geslachten behoorden kwamen zich in de nieuwe wijken vestigen, en jongere zoons uit de rue de la Boucherie volgden dit voorbeeld. — In de loop der tijden had het vleeshouwersbedrijf voor de meeste leden van het ambachtsgild grote winsten afgeworpen. Daarvan maakten vele leden van die geslachten in de vorige eeuw gebruik om naar andere werksferen over te gaan. Ook namen de gemengde huwelijken geleidelijk toe (1).

Het is geen toeval dat juist het vleeshouwersambacht in zo talrijke en zo ver uit elkaar liggende steden gesloten en erfelijk werd. Het eigenaardige in het bedrijf van de vleeshouwers — zoals in dat van de vishandelaars — is dat zij een waar aan de man brengen die aan snel bederf onderhevig is. Daarom oefende de magistraat scherp toezicht uit. Om dit te vergemakkelijken werd de verkoop op bepaalde plaatsen geconcentreerd, in vleeshuizen of vleeshallen. Ook te Limoges, waar blijkbaar tevens in de huizen van de rue de la Boucherie werd verkocht, bestonden dergelijke gelegenheden (2). In de vleeshuizen nu was de ruimte beperkt; er was een vast aantal toonbanken (« stallen »), dat niet kon worden gewijzigd. Vanzelfsprekend zorgden de vleeshouwers er voor het recht van verkoop aan die toonbanken aan hun kinderen over te maken.

Te Gent waren er twee dergelijke verkoopplaatsen. In 1251 is reeds sprake van het Vleeshuis dat later het Groot werd geheten (3). Het was aan de noordwestelijke zijde van de Vismarkt (de huidige Groentenmarkt) opgericht, langs de oever van de Leie, tegenover de Lieve en de Houtlei, in de oudste kern van het *portus* dus, aanleunend tegen

(1) PETIT blz. 83 en volg., 111 en volg. 155-6.

(2) PETIT, blz. 156, noot 1.

(3) In een stuk betreffende de Lieve (laatste uitgave in: J. BOES, *De Lieve* 'BULL. MAATSCH. GESCH. EN OUDH. GENT. 1929, blz. 62).

het grafelijk *castrum*. Het Klein Vleeshuis wordt pas in de veertiende eeuw vermeld, doch was er hoogstwaarschijnlijk reeds in de dertiende. Het stond in de omgeving van de Braampoort, d.w.z. aan het andere uiteinde van de oorspronkelijke stad, vlak bij de voorstad van Over-schelde, die in 1254 in het Gentse schependom werd opgenomen. De bedoeling was blijkbaar de bewoners van dit nieuwe stadsdeel de lange weg naar het Groot Vleeshuis te besparen.

Blijkens een lijst in de stadsrekening van 1336-37 vormden de vleeshouwers van Groot en Klein Vleeshuis toen twee afzonderlijke ambachtsgilden (1), maar van 1356 af verschijnen zij steeds in één groep verenigd (2). Het Groot Vleeshuis bevatte 116 stallen. Dat geldt althans voor het huidige gebouw, dat in 1408-17 werd opgetrokken. Het verving een houten halle, waarover heel weinig bekend is. Hoeveel toonbanken deze telde valt niet met zekerheid uit te maken. Er zijn redenen om aan te nemen dat het aantal bij de bouw van het nieuwe niet werd gewijzigd: de vleeshouwers zullen namelijk in het begin van de vijftiende eeuw noch het aantal concurrenten hebben verhoogd noch ook de kansen van hun kinderen hebben verminderd. Daar het Klein Vleeshuis 20 toonbanken telde, kregen dus te Gent in totaal 136 vleeshouwers de gelegenheid het beroep uit te oefenen. Hierna zal in hoofdzaak van het Groot Vleeshuis sprake zijn, waarover we verreweg het best zijn ingelicht.

Tijdens het schepenjaar van Gelnoot Damman en zijn gezellen (15 Augustus 1325 - 14 Augustus 1326) werd het voorrecht van de vleeshouwers een eerste maal te boek gesteld. Het was de tijd van de grote opstand in de Vlaamse kuststreek, waarin Gent de partij van de graaf koos. De gegoede burgerij, door de volders en de kleine neringen gesteund, onderdrukte elk verzet van de wevers. Men mag aannemen dat ook de vleeshouwers zich daarbij onderscheidden. Te Brugge althans ziet men de vleeshouwers, en met hen de viskopers,

(1) N. DE PAUW en J. VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent. 1336-1349* (Gent, 1874), blz. 29-30.

(2) A. VAN WERVEKE, *Het Godshuis van Sint Jan en Sint Pauwel* (MAATSCH. DER VL. BIBLIOPH., 4° f., nr. 15, Gent, 1909), blz. 94 en volg.

sinds 1302 meer en meer naar de conservatieve zijde overhellen (1). Wellicht maakten hun Gentse vakgenoten in 1325-26 gebruik van het gunstige ogenblik, waarop men hun hulp broodnodig had, om van de schepenen de officiële erkenning van de erfelijkheid af te dwingen. Vermoedelijk hadden deze ze reeds sedert 1302 oogluikend geduld.

Het bezegeld privilege van de vleeshouwers werd echter naderhand vernietigd, en wel in de volgende omstandigheden. Lodewijk van Male had in 1346 zijn vader opgevolgd, en hij slaagde er tijdens de laatste maanden van 1348 in, het grootste deel van zijn graafschap weer effectief in handen te krijgen. Omstreeks 13 December onderwierpen zich ook Gent en Ieper. Maar in de daaropvolgende week schijnt er te Gent een ommekeer te hebben plaatsgegrepen. Van de zijde van de wevers brak er tegen de vrede weer verzet uit. Daarop verlieten nu talrijke verzoeningsgezinde burgers de stad, onder wie ook de vleeshouwers. Zij vervoegden de aanhangers van de graaf te Deinze. De wevers, aan wie Gent was overgeleverd, « hemleden haer huuse ontwe » sloughen ende dat haren ambochte toeborhorde destruerden ende te » nieute daden, ende speciallec haers dekens huus, int welke de bese- » ghelde lettren van den voors. zaken vonden waren ende bi den vors. » wevers ghedestruert ende ondwaerd ».

Toen nu in het voorjaar van 1357, met het oog op de veldtocht van Lodewijk van Male, van de Gentse ambachtsgilden een zware militaire inspanning werd geëist, oordeelden de vleeshouwers het ogenblik gepast om van de schepenen een nieuwe bekrachtiging te bekomen. Deze werd hun inderdaad toegestaan: zij bepaalde dat als een stal of een deel van een stal door sterfgeval vrij kwam, het kind (= zoon), het kleinkind (= zoon van een zoon) of de broeder van de overledene het zou erven, op voorwaarde dat de bedoelde erfgenaam de vrijheid van de nering bezat. Was er geen bloedverwant in die graad voorhanden, dan mochten de schepenen de stal of het deel van de stal toekennen aan een vleeshouwer die de vrijheid van de nering bezat (2).

(1) *Annales Gandenses*, uitg. FUNCK-BRENTANO (Parijs, 1896), blz. 98 (a° 1309).

(2) DE POTTER, *Gent*, II, blz. 397-8. Dat privilege gold, althans in de zestiende eeuw, niet alleen voor de wettige zoons, maar ook voor de bastaards. *Recuell des Ordonnances des Pays-Bas*, 2° série, 1506-1700, IV, (Brussel, 1907) blz. 289. — DE POTTER, *Gent*, II, blz. 405.

Dit erfelijkheidsprivilege bleef in de loop van de eeuwen in feite onaangetast. Één ogenblik liep het ernstig gevaar. De Concessie Caroline, de nieuwe grondwettelijke schikkingen die Karel V de stad op 30 April 1540, na de bekende opstand, oplegde, verklaarde alle ambachtsgilden voor elkeen toegankelijk mits vrij gemakkelijk te vervullen voorwaarden (1). Dat gold ook voor de vleeshouwers en voor de andere twee erfelijke neringen. Zij richtten echter enkele maanden later, toen 's keizers toorn enigszins geluwd was, een verzoek tot hem om de in-trekking, wat hen zelf betrof, van die bepaling te bekomen. En Karel V vaardigde inderdaad op 14 Februari 1541 een nieuwe ordonnantie uit, waardoor hij het erfelijkregime bij de vleeshouwers herstelde. Hij knoopte daar echter de voorwaarde aan vast, dat de vleeshouwers zoals vroeger zich als ijverige aanhangers van de kroon zouden gedragen, en omschreef hun verplichtingen dienaangaande in de volgende bewoordingen: « que lesdicts bouchiers et suppostz dudict mestier » debvront estre prestz, quant requis seront, pour assister le capitaine » de nostre chasteau dudict Gand et nostre grand bailli de Gand, toutes » les foiz que requis en seront » (2). Voortaan werden zij, samen met de viskopers wegens die speciale diensten ten overstaan van de vorst « prinsekinderen » genoemd (3).

In de wijze van overerving traden er in de loop van de tijden enige veranderingen in. Tijdens de veertiende eeuw ging bij sterfgeval, zoals we hiervoor zagen, een stal of een deel van een stal op de zoon, de kleinzoon of de broeder van de overledene over (4). In 1410, blijkbaar naar aanleiding van de bouw van het nieuwe Vleeshuis, kwam er een andere regeling tot stand: telkens er een stal vrijkwam, werd hij bij gebrek aan tot erven gerechtigde bloedverwanten, verdeeld onder de acht oudste kinderen van het ambachtsgild. Een volgende vrijko-

(1) *Rec. Ord. P.-B.*, l. c., blz. 188, § 73.

(2) *Rec. Ord. P.-B.*, l. c. blz. 290.

(3) « Welcke neeringhen, als vleeschouwer ende vischcooper, bij gheslachten eeren, ende en zijn niet te coope; ende moeten altijts den prince ende heere ende wet, in noode ende daertoe gheroupen zijnde, bijstaen; daerom heet mense sprincen kinderen ». (3 Jan. 1567). (VAN VAERNEWYCK, *Van die beroerticke tijden*, II, blz. 76.

(4) DE POTTER, *Gent*, II, blz. 397-8, noot.

mende stal werd voor één achtste eigendom van elk der acht volgende kinderen, enz. Daaruit blijkt duidelijk dat eigenaar en uitbater toen niet meer, of althans niet steeds meer, een en dezelfde persoon waren⁽¹⁾ : dat was trouwens reeds zo op het einde van de vorige eeuw ⁽²⁾.

De ordonnantie van Karel V van 15 Februari 1541 wijzigde die schikking in zoverre, dat de vrijgekomen stallen voortaan niet meer in acht, maar in dertien delen zouden worden « gespleten », ten bate van de dertien oudste niet van een stal voorziene vleeshouwers ⁽³⁾. Latere documenten uit de praktijk bewijzen inderdaad dat de stallen werkelijk in dertien delen werden gesplitst. Er blijkt ook nog uit, dat een vleeshouwerszoon bij zijn geboorte één dertiende van de stal van zijn vader kreeg. Stierf hij vroeg, dan ging dat deel op zijn oudste broeder over. Zo hoopten zich ten voordele van de vleeshouwerszoon in de loop der jaren fracties van stallen op : één dertiende bij hun geboorte, één of meer bij het overlijden van broeders, een paar van de overgebleven delen uit de vaderlijke erfenis, een paar delen van vrijgekomen stallen. Hadden ze er dertien bij mekaar, dan waren ze « volstalt » of « vuleerft ». Maar niet iedereen bracht het zover ⁽⁴⁾.

Het bovenstaande geldt voor het eigendomsrecht. Met de uitbating was het anders gesteld. Elke stal werd door één vleeshouwer bediend. (Naar ik vermoed kwamen ze volgens leeftijdsorde aan de beurt). Niet al de uitbaters waren eigenaars van volledige erven. De ontbrekende dertiende delen moesten zij huren van de eigenaars die zelf nog niet als uitbaters in aanmerking kwamen ⁽⁵⁾.

Daar het aantal vrijen in het ambacht, door het betrekkelijk groot geboortenoverschot, sinds de vijftiende eeuw sterk was aangegroeid, was het aantal « volstalde » leden in de zeventiende en achttiende eeuw

(1) DE POTTER *Gent*, II, blz. 429-31, noot.

(2) DE POTTER, *Gent*, II, blz. 427, noot 3.

(3) *Rec. Ord. P.-B.*, l. c. hz. 289-90. De maatregel kan ouder zijn dan 1541 : er wordt in dat stuk gezegd, dat om hem toe te passen een boek zal worden gehouden, waarin de geboorten van de vleeshouwerskinderen genoteerd staan. Een dergelijk boek was reeds in 1463 begonnen : het is het verder geciteerde n° 2 van de reeks 157 in het Gentse stadsarchief.

(4) Zie aantekeningen passim in : reeks 157 van het Gents stadsarchief, nr. 31er.

(5) *Rec. Ord. P.-B.*, l. c., blz. 290.

kleiner geworden, terwijl de leeftijd waarop men tot de uitbating werd toegelaten steeds hoger kwam te liggen.

II

Na deze lange, doch noodzakelijke inleiding kunnen we tot de demografische studie van het ambachtsgild overgaan.

De vleeshouwers vormden in de Gentse bevolking een groep, waarin gedurende bijna vijf eeuwen langs mannelijke zijde geen nieuw bloed werd opgenomen. We mogen dus a priori aannemen dat er bij de vleeshouwers in die tijdsruimte geen nieuwe familienamen verschenen, en de documenten uit de praktijk bevestigen dat theoretisch inzicht. Alleen langs vrouwelijke zijde stonden de geslachten voor vreemd bloed open.

Uit de voorhanden documentatie is het niet mogelijk een beeld van de groep samen te stellen dat ook voor de eerste anderhalve eeuw volledig kan heten, maar het resultaat van het onderzoek mag toch brevedigend worden geacht.

Van 1463 af is een gedetailleerde beschrijving mogelijk. In dat jaar vangt immers een register aan, waarin de volledige lijst van de mannelijke geboorten tot in 1678 is opgetekend ⁽¹⁾. Op grond daarvan heb ik bijgaande tabellen samengesteld. Zij bevatten de statistiek van deze geboorten, ingedeeld volgens familienamen en perioden van 27 jaar ⁽²⁾.

Volgende vaststellingen vallen dadelijk op :

1°) Behalve in de periode 1544-70, waarvoor men een vermindering van 18 eenheden boekt, was de aangroei van het aantal geboorten ononderbroken. Het steeg van 153 in de eerste periode tot 274 in de laatste.

2°) Het aantal familienamen slonk in die 215 jaren van veertien tot zeven.

(1) Stadsarchief, Gent, reeks 157, n° 2.

(2) Een periode van 27 jaar werd gekozen, omdat zij tamelijk goed met één generatie overeenstemt, en tevens omdat zij het mogelijk maakt de tijdsruimte waarop het geboortenregister betrekking heeft in een aantal gelijke delen te verdelen.

GROOT VLEESHUIS. GEBORTEN. 1463-1679. ABSOLUTE CIJFERS.

	1463- 1489	1490- 1516	1517- 1543	1544- 1570	1571- 1597	1598- 1624	1625- 1651	1652- 1679
Deynoot	10	23	35	44	39	52	48	31
Ertbuer (van)	7	—	—	—	—	—	—	—
Ketelbotere (de)	3	—	—	—	—	—	—	—
Loo (van)	44	67	87	68	80	96	100	132
Melle (van)	29	29	38	44	54	41	53	64
Meyeraert	12	6	7	1	5	—	—	—
Minne	5	9	7	14	21	30	23	27
Moor (de)	3	9	9	3	4	2	5	9
Moraen	6	4	—	—	—	—	—	—
Nevelinc	6	2	8	15	14	7	10	3
Pale (van der)	1	—	—	—	—	—	—	—
Serrenghers	6	5	15	9	5	4	1	—
Seyssone	19	16	21	13	12	8	9	8
Zoetaert	2	3	3	1	—	—	—	—
	153	173	230	212	234	240	249	274

GROOT VLEESHUIS. GEBORTEN. 1463-1679. PROCENTSGEWIJZE VERDELING

	1463- 1489	1490- 1516	1517- 1543	1544- 1570	1571- 1597	1598- 1624	1625- 1651	1652- 1679-
Deynoot	6.5	13.3	15.2	20.8	16.6	21.7	19.3	11.3
Ertbuer (van)	4.6	—	—	—	—	—	—	—
Ketelbotere (de)	2.0	—	—	—	—	—	—	—
Loo (van)	28.8	38.7	37.8	32.5	34.2	40.0	40.1	48.2
Melle (van)	19.0	16.8	16.8	20.8	23.1	17.1	21.3	23.3
Meyraert	7.8	3.5	3.0	0.5	2.1	—	—	—
Minne	3.3	5.2	3.0	6.6	9.0	12.5	9.2	9.9
Moor (de)	2.0	5.2	3.9	1.4	1.7	0.8	2.0	3.3
Moraen	3.9	2.3	—	—	—	—	—	—
Nevelinc	3.9	1.1	3.5	7.1	6.0	2.9	4.0	1.1
Pale (van der)	0.7	—	—	—	—	—	—	—
Serrenghers	3.9	2.9	6.5	4.2	2.1	1.7	0.4	—
Seyssone	12.4	9.3	9.1	6.1	5.1	3.3	3.6	2.9
Zoetaert	1.3	1.7	1.3	0.5	—	—	—	—

3°) Van de zeven niet uitgestorven geslachten waren er drie, die, hetzij bij het einde van het beschouwde tijdperk, hetzij gedurende gans dat tijdperk slechts door een onbeduidend aantal geboorten waren vertegenwoordigd.

4°) De vier overige geslachten waren toen reeds die vier die door de traditie bij het einde van het Oud Regime werden beschouwd als « de » rechthebbende in het vleeshouwersbedrijf: Deynoot, Van Loo, Van Melle en Minne. Hun gezamenlijk aandeel in de geboorten steeg snel tussen 1463-89 en 1544-70 (van 57.6 tot 80.7 %), daarna langzamer tussen 1544-70 en 1652-79 (van 80.7 tot 92.7 %).

5°) Niet alleen het percentsgewijze uitgedrukte aandeel van deze geslachten vergrootte. Nog sterker steeg, in verband met het onder: 1°) vastgestelde, hun absolute groei. De gegevens waaruit dat blijkt vindt men hier samengebracht:

	1463-89	1652-79
Deynoot	10	31
Van Loo	44	132
Van Melle	29	64
Minne	5	27
	88	254

In diezelfde tijd viel het aantal geboorten bij de andere geslachten van 65 op 20.

Wij zullen nu nagaan of die ontwikkeling ook in de daaropvolgende tijd, tot aan het einde van het Oud Regime, doorging, van 1679 af dus tot 1795. We beschikken hier wel is waar nog over vervolgen op ons eerste geboortenregister, maar ze zijn niet zo nauwkeurig meer bijgehouden. Het is dan ook geraden hier andere bronnen te benutten. Van 1654 af zijn de lijsten van de jaarlijkse « cavelinghen » bewaard, d.w.z. van de verlotingen van de uit te baten stallen ⁽¹⁾. Het beeld dat er telkens met een tussenruimte van tien jaar uit op te maken valt, geeft onze vierde tabel te zien. Er blijkt duidelijk uit dat de hoger geschetste evolutie — vermindering van het aantal geslachten, steeds

GROOT VLEESHUIS. VERDELING DER STALLEN OVER DE GESLACHTEN. 1661-1791

	1661	1671	1681	1691	1701	1711	1721	1731	1741	1751	1761	1771	1781	1791
Deynoot	22	17	11	11	12	14	12	10	6	7	5	4	7	6
Loo (van)	44	49	53	51	58	54	58	60	59	58	53	56	58	60
Melle (van)	29	28	29	31	27	24	27	25	25	28	28	26	26	23
Minne	13	10	13	15	14	18	15	19	23	21	27	26	23	24
Moor (de)	3	4	3	2	1	1	1	1	2	1	2	2	1	2
Nevelinc	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Seyssone	3	6	5	4	4	5	3	1	1	1	1	2	1	1
	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116

grotere overheersing van enkele machtige geslachten — verder doorging, in een verzwakt tempo nochtans. Slechts één naam verdween helemaal, de andere twee zwak vertegenwoordigde geslachten telden nog slechts één of twee leden meer. Van de vier grote geslachten wisten de Van Loo's en de Minne's hun positie nog merkkelijk te versterken, de Van Melle's hielden ongeveer stand, terwijl de Deynoots sterk achteruitgingen.

Willen we ten slotte onderzoeken hoe de toestand was in de tijdsruimte van 1302 tot 1463, dan moeten we genoeg nemen met een vergelijking tussen begin- en eindjaar. In 1463 waren er, gelijk gezegd, in het Groot Vleeshuis 14 geprivilegieerde geslachten. In 1302, jaar waarin we het begin van het erfelijkheidsregime plaats en, theoretisch gezien, het Groot Vleeshuis 116 en het Klein Vleeshuis 20 geslachten hebben geteld, op voorwaarde dat elk geslacht slechts één toonbank bezette. We zouden dan ook niet meer dan 136 verschillende familienamen van vleeshouwers tussen 1302 en 1463 kunnen vermeld vinden. In feite zullen, ook in de allereerste jaren, in meer dan één geval, een vader en een zoon, of ook nog twee of meer broeders, terzelfdertijd hun waar in een der Vleeshuizen hebben verkocht.

Nasporingen in de Gentse bronnen van die tijd brachten niet minder dan 87 vleeshouwersnamen aan het licht. Er kunnen er natuurlijk

(1) Stadsarchief, Gent, reeks 157, nr. 42.

aan onze aandacht zijn ontsnapt, en niet alle namen zijn noodzakelijk in een bewaard gebleven bron opgetekend. Wellicht waren er een 85 à 95 voor het Groot en een vijftiental voor het Klein Vleeshuis, in totaal dus een 100 à 110 op de 136 mogelijke. Dat betekent dus dat van 1302 tot 1463 een 70 à 80 geslachten van het Groot Vleeshuis uitstierven, terwijl van de 14 overblijvende sommige in de tussentijd zich zeer sterk vermèinigvuldigen.

Samenvattend krijgen we voor de vijf eeuwen waarin het regime in voege was het volgend beeld :

	1325	1463	1661	1791
Aantal geslachten	85 à 95	14	7	6

In 1302 telden de talrijkste geslachten hoogstens een paar leden. In 1463-89 daarentegen vertegenwoordigden de Van Loo's en de Van Melle's reeds 28.8% en 19.0 % van de geboorten, welke cijfers in 1652-79 respectievelijk tot 48.2 % en 23.3 % waren gestegen. Zij bezetten in die tijd 77 stallen op de 116 (nl. in 1671), welk cijfer in 1791 tot 83 zou stijgen.

Het lijkt dus alsof het aantal familienamen in een steeds trager tempo verminderde, en ook de groei van bepaalde geslachten steeds langzamer werd. Die voorstelling geeft echter een vals beeld van de werkelijkheid. Men kan namelijk moeilijk beweren dat de dragers van een zelfde familienaam werkelijk één geslacht bleven vormen.

Om dit te verduidelijken heb ik me de moeite getroost de stamboom van het geslacht Minne op te stellen, en wel van het einde van de vijftiende eeuw af tot aan het begin van de achttiende (1). De gegevens betreffende de acht in aanmerking komende generaties vindt men in de tabel hierna verwerkt.

(1) Daartoe maakte ik gebruik van het eerste geboortenregister (reeks 157, n° 2) en gedeeltelijk ook van het tweede (reeks 157, n° 3 bis). In dit laatste is, tot bij het begin van de achttiende eeuw, bij elke geboorte tevens de naam van de vader, van de grootvader en dikwijls zelfs van de overgrootvader genoemd, zodat elke verwarring is uitgesloten. Later wordt alleen nog de vader vermeld, zodat ik het werk daar moest stopzetten.

Mannelijke leden van het geslacht Minne

1								
1	14							
1	6	12						
1	3	6	18					
1	3	6	9	31				
1	3	5	6	13	31			
1	2	2	3	7	11	26		
1	2	2	3	7	8	16	34	
—	—	—	—	—	—	—	—	—
Generaties :	I ^e	II ^e	III ^e	IV ^e	V ^e	VI ^e	VII ^e	VIII ^e

De verticale rijen hebben betrekking op de opeenvolgende generaties. In elke horizontale rij duidt het laatste cijfer op het aantal mannelijke geboorten in de bedoelde generatie. De voorafgaande cijfers van die horizontale rijen geven het aantal mannelijke ascendenten in elke generatie van wie de individuen van de laatste kolom afstammen.

Bij de aanvang van de beschouwde periode was er toevallig slechts één vleeshouwer die Minne heette. Hij is dus de stamvader van het gehele latere geslacht. In de tabel wordt hij telkens voorgesteld door het cijfer 1 in de eerste kolom. Deze Lucas Minne had 14 — zegge : veertien — zoons. Het cijfer staat in de tweede horizontale rij in de kolom van de tweede generatie. Zes van die veertien zoons hadden op hun beurt zoons, ten getale van twaalf (derde horizontale rij), enz. enz. In de achtste generatie was het geslacht Minne vertegenwoordigd door 34 leden, die afstamden van 16 vaders, 8 grootvaders, 7 overgrootvaders, 3 betovergrootvaders, enz. Het is duidelijk dat er toen in het geslacht Minne kleinere groepen waren ontstaan, waarvan de leden onder elkaar van dichtbij verwant waren. Twee Minne's uit de achtste generatie daarentegen, die alleen verwant waren langs de gemeenschappelijke voorvader uit de eerste generatie, konden hun verwantschap slechts weinig aanvoelen. — De stambomen van de Van Loo's en van de Van Melle's, bij wie men nog vrij wat hoger zou moeten opklimmen om een gemeenschappelijke voorvader te vinden (gesteld dat de documentatie zulks mogelijk maakte), zouden ongetwijfeld een dergelijk beeld opleveren. Een geslacht als dat van de Minne's splitste zich voortdurend in nieuwe groepen, die in ledental aangroeyden terwijl

andere vertakkingen ervan uitstierven. De verdringing van zwakkere geslachten door levenskrachtigere, die we in de periode 1302-1463 hadden afgeleid uit de verdwijning van 70 à 80 familienamen, ging dus van 1463 tot 1795 onverminderd door, maar nu meer en meer gemaskeerd door het feit dat verschillende groepen (die we als zoveel nieuwe geslachten mogen beschouwen, gezien ze voortaan nog slechts langs een zeer verwijderde voorzaat met elkaar verwant waren) dezelfde familienaam droegen.

Die vorming van groepen eng met elkaar verwante leden in een zelfde afstamming en de verdwijning van andere groepen werden tijdens die eeuwen ongetwijfeld door de toenmalige demografische factoren bevorderd. Zowel geboorte- als sterftecoëfficiënt waren toen aanzienlijk hoger dan nu. Schommelingen in één van beide of in beide brachten eventueel een massieve aangroei of een snelle verdwijning van dergelijke groepen mee. Van de eerste mogelijkheid vinden we in de stamboom van de Minne's een welsprekende toelichting. De enige vertegenwoordiger van dat geslacht omstreeks 1480, dat toen gevaar liep uit te sterven, had, zoals reeds gezegd, veertien zoons, van wie er wel is waar acht zelf geen zoons hadden (zij waren jong gestorven, vrijgezel gebleven, of kinderloos, of hadden alleen dochters gehad). Maar onder Lucas Minne's afstammelingen waren er verschillende die eveneens zeer prolificiek bleken: één had acht zoons, drie hadden er zeven, vier hadden er vijf.

Daartegenover stond een hoog sterftecijfer. Van de 133 leden van de eerste zeven generaties hadden er 69 geen zoons. Een belangrijke fractie van deze laatsten overleed op jeugdige ouderdom, zoals aantekeningen in het register uitwijzen.

Waar nu, zoals bij de Minne's, het hoge sterftecijfer overcompenseerd werd door een nog veel hoger geboortecijfer, groeide het ledental van het geslacht zeer snel aan. Waar het tegenovergestelde zich voordeed, liep dit kans zeer snel te verdwijnen.

Samenvattend mag men zeggen dat in een erfelijk en gesloten ambachtsgild tijdens het Oud Regime de oorspronkelijke geïsoleerde individuen weldra plaats maken voor een aantal groepen, die elk voor zich in mannelijke linie van een zelfde voorzaat afstammen, welke leden bijgevolg een zelfde familienaam dragen. Die toestand blijft in zoverre

gehandhaafd, dat tot het einde toe de leden van het ambachtsgild over een aantal groepen van eng met elkaar verwante individuen verdeeld zijn; een verschil met de vroegere toestand vormt echter in latere tijden het feit dat verschillende dezer groepen dezelfde familienaam dragen.

Tot nog toe hielden we alleen rekening met de verwantschap langs mannelijke zijde. Krachtens het erfelijkheidsprivilege schonk alleen de afstamming in mannelijke linie het recht het beroep uit te oefenen. Een vleeshouwerszoon had er dus, uit dien hoofde althans, geen belang bij een vleeshouwersdochter boven een andere bruid te verkiezen. Toch mag men a priori aannemen dat in een dergelijke gesloten groepering, die zo sterk aan haar privileges was gehecht, en die trots was op haar eerste plaats in de rangorde van de 53 « kleine neringen », er een standsvooroordeel moest ontstaan dat de huwelijken binnen de kring ervan bevorderde. Het hiervoor aangehaalde voorbeeld van Limoges is dienaangaande welsprekend.

Om daaromtrent *nauwkeurig* ingelicht te zijn, zou men tot omslachtige opzoekingen in de parochieregisters moeten overgaan. Voor het doel dat we nastreven kunnen we ons tevreden stellen met werkwijzen, die wel is waar slechts benaderende resultaten geven, maar veel sneller naar het doel leiden.

Van het jaar 1760 af vermeldt het geboortenregister van de vleeshouwers ook de naam van de moeder. Daarop steunend maakte ik voor de nu volgende drie decennien onderstaande berekening:

	KINDEREN WIER MOEDER TOT EEN VAN DE VLEES- HOUWERSGESLACHTEN BEHOORDE.	KINDEREN WIER MOEDER NIET TOT EEN VLEES- HOUWERSGESLACHT BEHOORDE.
1761-70	27 (31.8 %)	58 (68,2 %)
1771-80	25 (25.3 %)	74 (74.7 %)
1781-90	18 (20.2 %)	71 (79.8 %)
1761-90	70 (25.7 %)	203 (74.3 3%)

Met behulp van de tafels op de parochieregisters kunnen we een inzicht krijgen in de toestand van het begin van de zeventiende eeuw af. Om het werk te vereenvoudigen heb ik me beperkt tot de huwelijken van de mannelijke Van Loo's en Van Melle's (samen gemiddeld de twee derden van het ledental), daarbij aannemende — wat *niet helemaal* juist is, — dat geen enkel lid van die geslachten naar andere beoepenen was overgegaan. Ook moest ik de Sint-Baafsparochie buiten beschouwing laten, daar de tafel ervan voor dit onderzoek onbruikbaar bleek (de vleeshouwers waren trouwens in die parochie zeer dungezaaid). — De Sint-Michielsparochie, waar de vleeshouwers het talrijkst waren, is afzonderlijk behandeld.

JAREN	SINT-MICHIELS		SINT-JACOBS SINT-MAARTENS SINT-NICOLAAS SINT-PIETERS H. KERST		TOTAAL	
	JA	NEEN	JA	NEEN	JA	NEEN
1611-40	10 (19%)	43	0 (0%)	35	10 (11%)	78
1641-70	10 (20%)	39	4 (7%)	51	14 (13%)	90
1671-1700	27 (45%)	33	8 (15%)	46	35 (31%)	79
1701-30	20 (35%)	37	8 (14%)	49	28 (25%)	86
1731-60	14 (27%)	38	13 (30%)	30	27 (28%)	68
1761-90	10 (38%)	16	13 (27%)	36	23 (31%)	52

Het procent dat we volgens deze tweede methode voor de jaren 1761-90 bekomen is dus iets hoger dan op grond van de eerste (31 %)

tegenover 25.7 %). De laatste tabel geeft ook nog aanleiding tot de volgende besluiten :

1°) het procent van de huwelijken waarbij zowel bruid als bruidegom typische vleeshouwersnamen droegen, nam na 1670 merkelijk toe, om vervolgens tot aan de afschaffing van de ambachtsgilden ongeveer even hoog te blijven ;

2°) in de Sint-Michielsparochie, waar de meeste vleeshouwers woonden, en de gezinnen dus wellicht nauwer met elkaar in contact kwamen, was dat procent bijna steeds hoger, en soms merkelijk hoger dan in de andere parochies. In 1671-1700 bereikte het er tot 45 %.

Tijdens de laatste 120 jaren van het Oud Regime trouwde dus gemiddeld één vierde tot één derde van de vleeshouwerszoons met vleeshouwersdochters. Dat schiep steeds nieuwe banden des bloeds tussen de onderscheiden groepen binnen dewelke de leden reeds in mannelijke linie van gemeenschappelijke voorzaten afstamden. Daar echter de twee derden tot de drie vierden van de huwelijken gemengd waren, kwam er toch ook immer langs de vrouwen in aanzienlijke mate nieuw bloed in de vleeshouwersnering. Een echte endogamie als te Limoges kreeg men hier dus niet te zien.

Een zeer belangrijk feit, waardoor sommige van onze stellingen nog meer steun vinden, bleef tot nog toe buiten bespreking. Benevens de vleeshouwers bezaten, zoals reeds werd gezegd, ook de viskopers en de schippers te Gent het erfelijkheidsprivilege. Nu is het zeer merkwaardig, dat sommige geslachten zowel van de viskopers- als van de vleeshouwersnering deel uitmaakten. Dat blijkt bij voorbeeld uit de lijsten van de « cavcling » der visbanken, die van het einde der zeventiende eeuw af bewaard zijn gebleven (1). Ziehier het beeld dat ze vertonen voor de jaren 1691 en 1794 :

	1691	1794
Van Siclers	2	1
Heuriblock	1	—
Cauwerick	2	4

(1) Stadsarchief, Gent, reeks 185, n° 7.

Nevelinc	2	—
De Moor	5	1
Van Loo	79	77
	—	—
	91	83

Hierbij dient aangetekend :

1°) dat op de zes in 1691 vertegenwoordigde familienamen de laatste drie ook bij de vleeshouwers voorkomen ;

2°) dat de Van Loo's hier nog een veel hoger procent van het totaal vormen dan bij de vleeshouwers (in 1794 : 92.5 %).

In dit ambachtsgild zijn de bronnen te schaars voor een volledig overzicht van de ontwikkeling. Bovenstaande tabel geeft de eindfase weer. Daar de erfelijkheid hier eveneens tot het begin van de veertiende eeuw opklom, mag men aannemen dat er kort na 1302 ongeveer evenveel viskopersnamen waren als stallen op de vismarkt. Dit laatste aantal bedroeg in 1541 honderd. Nu was het ons mogelijk te Gent 93 familienamen aan te wijzen die door viskopers werden gedragen. Dat beantwoordt volkomen aan het beeld dat we voor de jaren 1302-1463 bij de vleeshouwers bekwamen. Alleen voor de ontwikkeling van de vijftiende eeuw af tot en met de zeventiende laten de bronnen ons in de steek.

Het feit dat van de zes viskopersnamen er drie ook bij de vleeshouwers worden gevonden, vraagt nadere aandacht. Men kan zich afvragen, of het hier telkens twee takken van hetzelfde geslacht geldt, ofwel of dezelfde personen in beide ambachtsgilden optraden. De tweede veronderstelling bleek bij nader onderzoek de juiste te zijn. Ik heb de lijsten van de kavelingen van 1691 bij de vleeshouwers en bij de viskopers vergeleken, wat die namen betreft. Dat gaf het volgend beeld :

	Vleeshouwers	Viskopers
De Moor	2	5
Nevelinc	2	2
Van Loo	51	79
	—	—
	55	86

Van deze 55 vleeshouwers bleken er 51 tevens in de Vismarkt een stal uit te baten, te weten de twee De Moors, de twee Nevelincs en 47 van de 51 Van Loo's. Slechts vier Van Loo's kon ik niet thuis brengen. De De Moors, de Nevelincs en de Van Loo's waren dus lid van twee verschillende ambachtsgilden. Dat is in het ambachtswezen een vrij zeldzaam verschijnsel.

Er waren dus ambachtslieden die alleen vleeshouwer, andere die alleen viskoper, andere nog die tevens vleeshouwer en viskoper waren. A priori mag men aannemen dat in de veertiende eeuw, toen er veel meer bevoorrechte geslachten waren dan in de nieuwere tijden, er ook meer dan drie tot de twee ambachtsgilden behoorden. En inderdaad, van de 93 viskopersnamen uit de eerste tijden van de erfelijkheid, vond ik er 15 bij de vleeshouwers terug.

Dank zij die eigenaardige verhoudingen kunnen we nu ook langs de weg der hypothese enig licht werpen op de periode vóór 1302, waarin de bronnen ons totaal in de steek laten. Dat dubbele lidmaatschap kan m. i. alleen worden verklaard, als men aanneemt dat oorspronkelijk, vóór de oprichting van het Vleeshuis, op de Vismarkt, die toen tot aan de Leie reikte, dezelfde personen zowel vlees als vis verkochten. Van een bepaald ogenblik af werden de verkoopgelegenheden voor de twee bedrijven gescheiden. Alleen de afstammelingen van de vroegere verkopers mochten ze blijven cumuleren. De nieuwgekomenen moesten met een van beide genoegen nemen. Eenmaal de voorbehouden ruimte volledig bezet, werd aan die toevloed van buitenstaanders een einde gemaakt. Zover was men blijkbaar gekomen, toen de omwenteling van 1302 het mogelijk maakte de beide beroepen niet alleen gesloten te houden, maar ook erfelijk te maken.

Lange tijd bleven de vertegenwoordigers van de cumulerende geslachten in de minderheid. Door de merkwaardige vermenigvuldiging van de Van Loo's, veranderde de toestand, zodat op het einde van het Oud Regime meer dan de helft van de vleeshouwers en meer dan de 9/10 van de viskopers recht hadden en op een bank in het vleeshuis en op een tweede in de vismarkt.

Er blijft nog een laatste vraag te beantwoorden : hoe lang bleven de

nazaten van de vleeshouwers en van de viskopers na de afschaffing van het erfelijkheidsprivilege aan het voorvaderlijk bedrijf trouw?

Met de verplichte verkoop in de Vleeshuizen — die in 1796 tot nationale goederen werden — verdween ook nog een andere band die de traditie in de bewuste families had kunnen handhaven. Het vlees werd voortaan in private winkels verkocht, die over de stad verspreid waren. De sterke bevolkingsaan groei in de negentiende eeuw bracht vanzelfsprekend ook een vermeerdering van het aantal vleeswinkels mede.

Een nauwkeurig beeld van de evolutie in de laatste anderhalve eeuw is wellicht niet te bereiken. Onderstaande kleine statistiek, waarvan de gegevens aan de verschillende jaargangen van de *Gentse Wegwijzer* zijn ontleend, geeft echter een voldoende benadering.

	TOTAAL AANTAL VLEESHOUWERS	AANTAL VLEESHOUWERS DIE AF- STAMMEN VAN DE BEVOORRECHTE VLEESHOUWERSGESLACHTEN
1854	46	15 (33%)
1864	122	44 (36%)
1874	176	42 (24%)
1884	374	34 (9%)
1894	565	35 (6%)
1904	659	17 (3%)
1914	569	10 (2%)

De *Wegwijzer* van 1932 vermeldde nog slechts één afstammeling van de oude geslachten, de Heer H. Van Melle, die in de Bénardstraat (nr. 2) zijn winkel had.

Ook over de verkopers van verse vis verschaft de *Wegwijzer* de gewenste inlichtingen. Alleen de Van Loo's komen hier nog in aanmerking.

	TOTAAL AANTAL VERKOPERS VAN VERSE VIS	VAN LOO'S
1854	11	5
1864	24	6
1874	42	6
1884	33	6
1894	36	2
1904	38	1
1914	49	1

In de *Wegwijzer* van 1928 komt er geen enkele viskoper meer voor die Van Loo heet.

De Van Loo's die in de loop van de negentiende eeuw nog niet naar andere beroepen waren overgegaan, hadden één van de twee werkkringen gekozen die hun voorouders gedurende zoveel eeuwen hadden gecumuleerd. De *Wegwijzer* van 1864 kent 66 personen van die naam; onder hen telde men 20 vleeshouwers, 2 veekooplieden, 1 pensenier en 6 verse-visverkopers, 1 koopman in kaas en vis, samen dus 30 personen die in de vlees- of vishandel waren betrokken. In 1914 waren er, op 58 Van Loo's, nog 5 vleeshouwers en 1 verse-visverkoper.

Het heeft dus 130 tot 150 jaar geduurd, eer beroepen, die vijf eeuwen lang in rechte gesloten en erfelijk waren geweest, onder een regime van economische vrijheid weer volledig uit de handen van de voorheen geprivilegieerde geslachten waren verdwenen.

AANHANGSEL

I

LIJST VAN DE GEKENDE VLEESHOUWERSGESLACHTEN (1).

1. BACKERE (de). — St. 1353-4, f° 236r°. (2)
2. BASSEVELDE (van). — Balj. 1305-6, blz. 19 ; Rek. 1343-4, blz. 265.
3. BASTAERD (de). — J. 1362-3, f° 7v°.

(1) Deze lijsten van de vleeshouwers- en viskopergeslachten zijn stellig niet volledig. Opzettelijk alle voorhanden bronnen excerpereen hadde een inspanning vereist buiten verhouding met het te verwachten resultaat. Ik was echter zo gelukkig op de spontane hulp van twee van mijn studenten, de heren F. Corryn en H. Coenen, beiden thans licentiaat in de wijsbegeerte en letteren, te mogen rekenen. Met het oog op hun dissertaties excerpeerden zij in het Gentse stadsarchief de Jaarboeken van de Keure en de Staten van Goed. Zij deelden mij alle namen van vleeshouwers en van viskopers mede die zij gaandeweg ontmoetten.

Inlichtingen van dezelfde aard ben ik Mevr. L. Eggermont - De Cooman verschuldigd. Zij gaf mij tevens verlof gebruik te maken van verschillende belangrijke en onuitgegeven stukken, die zij in haar licentiaatsverhandeling verwerkt heeft. (blz. 29, n. 1, blz. 30 n. 1).

Aan allen voor hun vriendelijke medewerking mijn welgemeende dank.

Bij elke naam komt de oudst gekende vermelding, eventueel ook een jongere, als deze op het geval meer licht werpt (b.v. een belangrijke variante van de naam geeft), maar ook in verband met het feit dat veel namen alleen door baljuwsrekeningen gekend zijn : het lijkt nl. niet a priori zeker dat de personen die in die rekeningen genoemd worden onder de rubrieken « *de ban brisier du char* » en « *de ban brisier de pissou de mer* » wel degelijk vleeshouwers en viskopers zijn. Jongere uitdrukkelijke vermeldingen voor velen onder hen maken dit echter ook voor de overigen zeer waarschijnlijk.

(2) Verklaring van de afkortingen in de verwijzingen :

St. = Stadsarchief Gent, Staten van Goed (reeks 330).

J. = Stadsarchief Gent, Jaarregisters van de Keure (reeks 301).

Wijsd. = Stadsarchief Gent, Wijsdommen van dekenen (reeks 156 blz, n°, 1).

Rek. = Stadsrekeningen (Uitgave : 1° *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen*. 1280-1336, uitg. J. VUYLSTEKE (Gent, 1900) ; 2° *De rekeningen der stad Gent*. Tijd-

- *4. BEERE (de). — St. 1363-4, f° 6v° (1).
- 5. BETTE. — Rek. 1341, blz. 95.
- 6. BOEREN. — St. 1353-4, f° 210.
- 7. BONARS. — Balj. 1306-7, blz. 28.
- 8. BORLUUT. — St. 1358-9, f° 9v°.
- 9. BUTEN (van). — St. 1374-5, f° 331v°.
- 10. BUUSSE. — St. 1388-9, f° 35.
- 11. CLARE (ver). — Balj. 1305-6, blz. 19. — St. 1353-4, f° 248v°.
- 12. CLERC (de). — Rek. 1344-5, blz. 556.
- 13. DALF. — Balj. 1305-6, blz. 19.
- 14. DAMIAET (van). — St. 1361-2, f° 12v°.
- 15. DANINS. — St. 1366-7, f° 31.
- *16. DEYNOOT. — Rek. 1326-7, blz. 540.
- 17. DOOMAN. — Rek. 1328-9, blz. 608.
- 18. DRONGHINE (van). — Rek. 1346-7, blz. 1.
- 19. ERTBUER, HERTBUER (van). — St. 1384-5, f° 6v°.
- 20. GHEND (van). — St. 1386-7, f° 14v°.
- 21. GODEVERS, GODEVERT. — Balj. 1305, blz. 12 ; *Besouch*, blz. 43 (1306).
- 22. GOESSINS. — J. 1408-9, f° 9.
- 23. GRAEVE (de). — St. 1353-4, f° 261v°.
- 24. GRANMONT. — Balj. 1304-5, blz. 9.
- *25. HAGHELSTEEN. — *Gents stadsarchieff*, reeks 157, nr.1, f° 76v° (1406).
- 26. HANEJAGHERE (li). — Balj. 1304-5, blz. 9.
- 27. HOLLANDERE (de). — J. 1387-8, f° 53v°.
- 28. HURTEBUCH, HURTEBUUC. — Balj. 1305-6, blz. 19 ; *Besouch.*, blz. 28, 38, 41 (1306).
- *29. HUS, HUUS (de le), HUUSSEN (van). — Balj. 1304-5, blz. 9 ; St. 1364-5, f° 35v°.
- 30. JACOBS. — Balj. 1307, blz. 39.

vak van Jacob van Artevelde. 1336-1349, uitg. N. DE PAUW en J. VUYLSTEKE (Gent, 3 dln. 1874-1885).

Balj. = Baljuwrekeningen (Uitgave : zie Rek., 1°).

Besouch = *Dit es besouch van dien dat Pieter Boe ende Leuz sijn broeder ontcracht waren den here vor Sinte Verrilden kerke te Ghent*, uitg. N. DE PAUW (Gent, 1890).

Memorieboek = *Memorieboek der stad Gent*, I (Gent, 1852).

BLOCKMANS, *Draperie* = FR. BLOCKMANS, *Eenige nieuwe gegevens over de Gentsche draperie*. 1120-1313 (BCRH, CIV, 1939).

(1) De namen door * voorafgegaan komen tevens én bij de vleeshouwers én bij de viskopers voor.

- *31. KETELBOETRE (den) CAUDERELIER (II).— Balj. 1305-6, blz. 19 ;
Wijsd. v. dek., f° 27 (1365).
32. LANVOET. — St. 1361-2, f° 12v°.
33. LAP. — Balj. 1305-6, blz. 19 ; *Besouch* blz. 41 (1306).
34. LEMBEKE (van). — J. 1397-8, f° 74v°.
- *35. LO, LOE (de), Loo (van). — Balj. 1306-7, blz. 28 ; *Memorieboek*, I,
blz. 51 (1341-2).
36. LOKUT, — Balj. 1305-6, blz. 19.
37. LOUF. — St. 1364-5, f° 10v°.
38. MALROY. — J. 1404-5, f° 22v°.
- *39. MARTIN(s). — Balj. 1305, blz. 12 ; BLOCKMANS, *Drap.*, blz. 259
(1313) ; St. 1354-5, f° 301v°.
40. MAS(s)ARS. — Balj. 1305, blz. 12.
41. MELLE (van). — St. 1350-1, f° 27.
42. MERCHTINE (van). — Balj. 1305-6, blz. 19.
43. MEYERAERD, MEYERAERT. — St. 1353-4, f° 236.
44. MINHAERD. — Balj. 1307, blz. 39.
45. MINNE. — J. 1368-9, f° 10.
46. MITEN. — St. 1395-6, f° 1.
- *47. MOENC (de). — St. 1354-5, f° 274v°.
- *48. MOOR (de). — Reeks 157, nr. 2, *passim*.
49. MORAEN. — J. 1404-5, f° 25v°.
50. MURRE. — Balj. 1299, blz. 1052.
51. MUSHONT. — Balj. 1305-6, blz. 19.
- *52. NEVELINC(κ). — Balj. 1307, blz. 39 ; St. 1374-5, f° 385v°.
53. NOYTMANNE. — St. 1363-4, f° 1.
54. PALE (van der). — St. 1359-60, f° 35.
55. PASTERNAEX. — J. 1349, f° 31v°.
56. PASTEIT, PASTEIDE. — Balj. 1305, blz. 12.
57. PELSE. — Balj. 1305, blz. 12.
58. PIERE (de le). — Balj. 1305 blz. 12.
59. PONTERAVEN (van). — J. 1357-8, f° 32r°.
60. RACEN (den). — J. 1386-7, f° 64.
61. RAMEN (uten). — St. 1351-2, f° 142.
62. RAVE(N) (de). — J. 1386-7, f° 101.
- *63. REBBE. — J. 1404-5, f° 21v°.
64. RODEN (van). — St. 1352-3, f° 175.
65. SCABBE. — Rek. 1336-7, blz. 30.
66. SEYSSONE, SOYSSONE, SOHIER (fil), SOYER (fils). — Balj. 1305, blz.
19 ; BLOCKMANS, *Draperie*, blz. 259 (1313) ; reeks 157, nr. 2
passim.
67. SERRENGIERS, SERRENDIERS, SERDYDIERS, IDIERSNONE. — Balj. 1306-
7, blz. 28 ; St. 1394-5, f° 14v°.

68. SINAY (van).—St. 1355-6, f° 3.
 69. SLAGHERE (de).— St. 1360-1, f° 14v°.
 *70. SMET (de).— J. 1357, f° 22v°.
 71. SPICHEER, SPICGHIER.— Balj. 1305-6, blz. 19 ; *Besouch*, blz.22 (1306).
 72. STIER.— Balj. 1307, blz. 39.
 *73. TOLNERE (den).— J. 1406-7, f° 72.
 74. TOTE.— Balj. 1306-7, blz. 28.
 75. TROOST.— Stadsarchief Gent, charter 161, f° 3v° (1301).
 76. VAZE.— St. 1363-4, f° 5v°.
 77. VELDE (van de).— St. 1372 3, f° 238v°.
 78. VOLART.— Balj. 1306-7, blz. 28 ; *Besouch*, blz. 41 (1306).
 79. WALE (van den).— St. 1369-70, f° 10.
 80. WEINS.— Rek 1336-7, blz. 30.
 81. WICHELEINC.— Balj. 1307, blz. 39.
 *82. WILLAERT.— J. 1391-2, f° 40v°.
 *83. WILLEBAERT. St. 1381-2, f° 11v°.
 84. WOUTERMANS(SONE).— Balj. 1305-6 blz. 19.
 85. WYTS.— St. 1382-3, f° 1.
 86. YSENDIKE (van).— FR. DE POTTER, *Petit cartulaire de Gand* (Gent, 1885), blz. 322 (1327).
 87. ZOETAERD, SOETAERD.— J. 1349-50, f° 81v°.

II

LIJST VAN DE GEKENDE VISKOPERSGESLACHTEN ().

1. AMWIERS (d').— Balj. 1306-7, blz. 29.
2. BARAET.— St. 1376-7, f° 99v°.
3. BEC.— Balj. 1307, blz. 39.
- *4. BEERE (de).— St. 1355-6, f° 32v°.
5. BEKART.— J. 1440-1, f° 32.

(1) Het aantal hier opgesomde namen (93) benadert sterk het aantal beschikbare plaatsen (100). Hierbij dient echter aangetekend dat, in tegenstelling met wat we voor de vleeshouwers zagen, bij de viskopers, en wel in de jaren 1438-41, een aantal buitenstaanders in het ambachtsgild werden opgenomen : 25 nieuwe viskopers werden in die jaren aangesteld. (Stadsarchief Gent, J. 1438-9, f° 30, 1439-40, f° 118 v°, 1440-1, f° 145). Sommige nieuwe viskopers uit die jaren zijn ons bij name bekend. Blijkbaar was het aantal leden in de voorafgaande jaren te zeer geslonken. Het maximumaantal viskopersnamen zou dus eventueel het honderdtal kunnen overtreffen.

- 6. BEYS, BEIS. — Balj. 1306-7, blz. 27; *Besouch*, blz. 43 (1306).
7. BOELE. — Wijsd. f° 107 (1451).
8. BOTTELE (de). — Balj. 1306-7, blz. 29.
9. BROUCRIEME. — Balj. 1306-7, blz. 29.
10. BUNES. — Wijsd. f° 124 (1467).
11. CAIE. — Balj. 1307, blz. 39.
12. CATTINS. — Balj. 1306-7 blz. 29.
13. CAUWERIC. — Balj. 1306-7, blz. 29; Wijsd. f° 17 (1359).
14. COELS. — Wijsd. f° 110v° (1453).
15. COLVEMAKERE (de). — St. 1394-5, f° 7v°.
16. COMMER. — Balj. 1305-6 blz. 19; Rek. 1336-7, blz. 29.
17. DALE (Uten). — Rek. 1333-4, blz. 882.
- *18. DEYNOOD. — Wijsd. f° 35v° (1386) (1).
19. DYKE (de le). — Balj. 1307, blz. 33.
20. EBBEL. — St. 1375-6, f° 62v°.
21. EVERDYE. — J. 1439-40, f° 118v°.
22. GELGEBOD, GHELGEBOUT. — Balj. 1306-7, blz. 39.
23. GHEILINC. — Balj. 1306-7, blz. 29.
24. GHELDE (metten). — Balj. 1307, blz. 39.
25. GOETKINDE. — Rek. 1332-3, bz. 831.
- *26. HAGHELSTEEN. — Balj. 1306-7, blz. 29.
27. HECKE (van den). — J. 1450-1, f° 93v°.
28. HEILE (fil). — Balj. 1306-7, blz. 29.
29. HENDE (van den). — Wijsd. f° 104v° (1450).
30. HEURIBLOCK. — J. 1440-1, f° 17.
31. HOENREBLAS. — Wijsd. f° 32 (1371).
32. HONDEVLAGHERE (de). — Balj. 1307, blz. 39.
33. HUERNE (van). — St. 1373-4, f° 322.
34. HUGHAERT. — J. 1459-60, f° 86v°.
35. HUGHZONE. — Rek. 1325-6, blz. 426.
- *36. HUUSSE (van). — J. 1481-2, f° 10v°.
37. JACOBINS (des). — Balj. 1306-7, bz. 29.
38. JOURS, JOERS. — Balj. 1307, blz. 39; J. 1388-9, f° 75.
39. KELNARE (uten, de le). — Balj. 1306-7, blz. 29.
- *40. KETELBOETRE (de). — J. 1418, f° 44.
41. LAERNE (van). — St. 1356-7, f° 33.
42. LANGHE (de). — J. 1440-1, f° 32.

(1) In 1400 is de Deynoots het recht ontzegd naast het vleeshouwers- ook het viskopersbedrijf uit te oefenen; waarom is niet zeer duidelijk (Wijsd. f° 431, 26 April 1400.)

- *43. LOO (van). — J. 1420-1, f° 35.
 44. MAELDRAY. — J. 1476-7, f° 31.
 45. MAIHERE (de), WAYERE (den). — Balj. 1306-7, blz. 27 ; Rek. 1332-3, blz. 831. (1).
 46. MANDEKINE (de le). — Balj. 1306-7, blz. 29.
 47. MANDRE (de le). — Balj. 1306-7, blz. 29.
 48. MANNINS. — J. 1444-5, f° 178v°.
 *49. MARTIN. — St. 1352-3, f° 204.
 50. MEERRIES. — Balj. 1306-7, blz. 29.
 51. MENDONC. — J. 1481-2, f° 85.
 *52. MOENC (de), MOUNE (li). — Balj. 1306-7, blz. 29 ; St. 1357-8, f° 8v°.
 53. MOLNARE (i). — Balj. 1306-7, blz. 29.
 *54. MOOR (de), MOER (li). — Balj. 1306-7, blz. 29 ; Rek. 1336-7, blz. 29.
 *55. NEVELINC. — J. 1420-1, f° 35
 56. PAPPAL. — Wijsd. f° 91 (1448).
 57. PAUWARS. — Balj. 1306-7, blz. 29.
 58. PAUWELS. — St. 1378-9, f° 269v°.
 59. PIPEPERE (de), PIPEPERE (li). — Balj. 1306-7, blz. 29 ; Wijsd. f° 29 (1381).
 60. PULS. — Balj. 1306-7, blz. 28.
 61. QUITSGOET. — Balj. 1306-7, blz. 29.
 62. RASTIERS. — Balj. 1307, blz. 39.
 *63. REBBE. — *Besouch*. blz. 41 (1306) ; Balj. 1306-7, blz. 28.
 64. ROBIERT. — Balj. 1306-7, blz. 29.
 65. RYQUAERD. — St. 1357-8, f° 7.
 66. ROELFSONE. — *Besouch*, blz. 48 (1306) ; Balj. 1306-7, blz. 29.
 67. SCADEGAST. — *Besouch*, blz. 41 (1306).
 68. SCINCKELE. — J. 1473-4, f° 39v°.
 69. SICLEERS (van). — Stadsarchief Gent, reeks 185, n° 7 (1691).
 70. SMEETS. — St. 1353-4, f° 245.
 *71. SMET (de). — St. 1350-1, f° 21v°.
 72. SNIDEWINT. — *Besouch*, blz. 43 (1306).
 73. SPIEGHELE (van den). — J. 1365-6, f° 26v°.
 74. STAUTEM. — J. 1383-4, f° 43.
 75. STERKE. — Balj. 1307, blz. 39.
 76. STOREM. — Rek. 1330-1, blz. 755.
 77. SWEDEKIN, SMEDEKYN. — St. 1352-3, f° 197v° ; J. 1388-9, f° 75().
 78. TACHE, TAC. — Balj. 1306-7, blz. 29 ; J. 1440-1, f° 32.
 79. TEMMERMAN (de). — St. 1363-64, f° 54v°.

(1) Een van beide vormen moet fout zijn.

- *80. TOLNE(E)RE (de), TOULNIER (ll). — Balj. 1306-7, blz. 27; St. 1369-70, f° 300.
81. VERREKENS. — Stadsarchief Gent reeks 156bis, nr. 62¹. (1614).
82. VOETELINE. — Rck. 1328-9, blz. 643.
83. Vos (de). — St. 1397-8, f° 58v^o.
84. VYVE (de). — Balj. 1307, blz. 39.
85. WEDEGHE, WEDEKIN, VEDEKINS. — Balj. 1306-7, blz. 27, 29.
86. WETTE (van). — J. 1440-1, f° 145.
87. WIERIC. — *Besouch*, blz. 42 (1306); Balj. 1306-7, blz. 27.
88. WILDE (de). — *Besouch*, blz. 43 (1306).
- *89. WILLAERT. — Wijsd. f° 42 (1399).
- *90. WITTEBART. — Balj. 1306-7, blz. 29 (1).
91. WULGHEN (uten). — J. 1441-2, f° 52.
92. YPRE (d'). — Balj. 1306-7, blz. 29.
93. ZE(E)LE (van). — Balj. 1306-7, blz. 28; St. 1359-60 f° 36v^o.

(1) Waarschijnlijk een verschrijving voor WILLEBART.

Woelingen te Gent in 1848

In 1845 begon een economische crisis zich in Europa te laten gelden. In de volgende jaren nam ze steeds aan hevigheid toe. Daarbij kwam, dat de tarwe en aardappeloogst in die jaren herhaaldelijk mislukte. Dit bracht aan velen de ondergang, aan de meesten nijpende nood; de sociale tegenstellingen werden daardoor veel scherper, en het maatschappelijke evenwicht geraakte ondermijnd. In de meeste landen heersten toen eng-conservatieve regimes, die moedwillig de ogen gesloten hielden voor de diepe economische en sociale evolutie van hun tijd. Reeds lang had deze heilloze politiek verzet uitgelokt; thans vergroedden politieke malaise en economische nood tot een revolutionaire gezindheid die in 1848 Europa op haar grondvesten zal doen daveren. In België ging het enigszins anders: de betrekkelijk vooruitstrevende grondwet van 1830 was soepel genoeg gebleken opdat reeds in 1847, en binnen de vreedzame perken van de wettelijkheid, de politieke ontevredenheid een uitweg vond in het verkiezen van een massale liberale meerderheid. Dit werkte als een veiligheidsklep en de politieke spanning verminderde. Wel kende ons land in 1848 de weerslag van de Europese revolutie, maar dan in mildere vorm. Dit zal, naar we hopen, blijken uit de hiernavolgende bladzijden. Meer dan elke andere stad in België, beleefde de Arteveldestad toen bewogen dagen, en deze gebeurtenissen zijn het die we pogen hier uiteen te zetten.

*
* * *

Middenin een vrijwel uitsluitend agrarisch platteland, was onze stad in 1848 een industrieel eiland (1). Naast enige secundaire bedrijven

(1) De provincie Oost-Vlaanderen bezat toen een bevolking van 781.000 zielen (*Statistique de la Belgique, Population, Mouvement de l'Etat Civil pendant l'année 1848*, p. 263) waaronder slechts 55.000, hetzij 7°/_o van de Industrie leefde (cijfers van 1846, in *Résumé de la Statistique générale de la Belgique*, années 1841-50 p. 464-5, in BULLETIN DE LA COMMISSION CENTRALE DE STATISTIQUE t. V, 1853).

die met de bevoorrading verband hielden — brouwerijen, suikerraffinaderijen, olieslagerijen en dergelijke—⁽¹⁾, naast een enkel groot metaalbedrijf, De Phoenix, was Gent toen reeds het kleine Manchester, de textielstad met haar vlasspinnerijen en haar katoenspinnerijen, weverijen en drukkerijen ⁽²⁾. De sociale structuur van de bevolking werd vanzelfsprekend sterk beïnvloed door deze economische toestand. Dit blijkt al dadelijk uit enkele cijfers. De bevolking van de stad bedroeg op 31 December 1847 rond de 105.000 zielen. De meest gegoeden wonden overwegend in het centrum; binnen de vroegere stadsomwalling leefden 92.000 lieden, de overige 13.000, bijna zonder uitzondering arbeiders, verbleven in de voorgeborchten ⁽³⁾. 7.764 gezinshoofden betaalden patent, d.i., oefenden een handel of bedrijf uit ⁽⁴⁾. Er waren ook 5.014 eigenaars ⁽⁵⁾. Dit waren ten dele dezelfde als de patentbetalers, aangezien het globale aantal belastingsbetalers 11.050 bedroeg ⁽⁶⁾.

De rechtstreekse belasting woog toen practisch alleen op de gegoeden. De stad telde dus 1150 gegoede gezinnen wat, aan 4,671 individuen per gezin ⁽⁷⁾, een totaal van 51.000 zielen maakt. Er waren ook nog 3.492 dienstboden ⁽⁸⁾. Het overige van de Gentse bevolking, hetzij

(1) Ze worden opgesomd in de *Wegwijzer der Stad Gent*, 1848 pp. 391-425. De suikerraffinaderij schijnt nochtans van meer dan lokaal belang te zijn geweest, zowel als de olieslagerij, aangezien aan die takken een afzonderlijke rubriek wordt voorbehouden — naast de textiel en metaalfabrieken, — in de overzichten van de industriële toestand van de stad, die elk jaar worden gedrukt in de *Rapport du collège sur l'administration et la situation des affaires de la ville de Gand*.

(2) Al deze bedrijven worden insgelijks opgesomd in de *Wegwijzer*, p. 407-8.

(3) *Rapport présenté...* le 13 octobre 1849, p. 165.

(4) *Ibid.*, p. 127.

(5) *Ibid.*, p. 124.

(6) *Ibid.*, p. 165. Er staat « qui paient patente ou contribution personnelle, » echter moet hier, « ou foncière » zijn weggevallen of ondervestaan, aangezien al de Heden welke deze belastingen niet betalen daarna als « ouvriers » worden aangeduid. Welnu er waren drie basissen van rechtstreekse belasting: de patent op het bedrijf, de persoonlijke belasting op huren van huizen, houden van dienstboden, paarden, vensters, haarden, en de grondbelasting.

(7) Deze inlichting werd me allervriendelijkst verstrekt door mijn vriend en collega prof. M. Dumont.

(8) *Rapport présenté...* le 25 novembre 1848, p. 101.

105.000 min de 51.000 gegoeden en de 3.500 dienstboden vormde de proletarische klasse, 50.000 man sterk.

De Gentse bevolking omvatte dus ongeveer 50.000 leden van de arbeidersstand, 51.000 leden van de burgerij in de breedste betekenis van dit woord, tenslotte 3.500 dienstboden.

Doch uitdrukkingen als « burgerij » en « gegoeden » zijn hier misleidend, omdat sociaal en economisch enorme verschillen kunnen bestaan binnen deze stand. Men dient dus de samenstelling van die « gegoede stand » verder te ontleden.

In de loop van 1848 werd de kiescijns — het minimum bedrag van rechtstreekse belasting dat vereist werd om kiesrecht te verwerven — uniform op 42 fr. gebracht. Onder deze wetsbepaling waren er te Gent 3244 kiezers (1). Men bezit lijsten van die kiezers ingedeeld op de basis van hun beroep (2). Uit die lijsten blijkt dat ze fabrikanten, negocianten, hoge ambtenaren, magistraten, beoefenaars van vrije beroepen zijn, ofwel neringdoeners (winkeliers, herbergiers, ambachtslui). Op de 3244 kiezers zijn er een klein tweeduizend neringdoeners. Maar we weten reeds dat 7.764 personen te Gent patent betalen, dus een handel of bedrijf uitoefenen. Dat zijn, eenerzijds, de fabricanten en groot-handelaars — nagenoeg 460 in getal, blijkens de lijst, — en anderzijds het klein tweeduizend neringdoeners-kiezers. Maar die twee groepen tellen samengeteld nog geen tweeduizend vijfhonderd leden. Er zijn dus ruim 5.000 patentbetalers die we onder de kiezers niet terugvinden. Ze betalen dus min dan 42fr. belasting, en kunnen dan niets anders dan zeer kleine neringdoeners geweest zijn.

Eenzelfde toestand blijkt uit een andere beschouwing. Er zijn 11.050 belastingbetalers, waaronder 7764 patentbetalende. Waarvan leven de 3216 overige belastingbetalers? Niet van een handel of bedrijf; waarvoor ze patent zouden moeten betalen. Van het uitoefenen van een vrij beroep? Toegegeven, voor een deel. Uit de kiezerslijsten blijkt dat er zowat 320 advocaten, geneesheren, hoge ambtenaren, magistraten en officieren aanwezig zijn. Verder zijn er circa 440 eigenaars en renteniers, maar dat alles samen laat nog 2500 belastingbetalers zonder

(1) *Ibid.*, p. 16.

(2) *Ibid.*, p. 17.

verklaring. Ze leven niet van een bedrijf of handel, en kunnen dus slechts lage ambtenaren, bedienden, kleine renteniers, kleine eigenaars misschien zijn.

Het opvallende verschil tussen het aantal kiezers — d.w.z., lui die de betrekkelijk kleine som van 42 fr. belasting betalen — en dat der belastingbetalers bewijst dus heel duidelijk het bestaan van een zeer talrijke massa van zeer geringe middenstand.

Een laatste opmerking nog: doordat de kiescijns in 1848 gewijzigd werd, en voorheen niet dezelfde was voor gemeentelijke en wetgevende verkiezingen, kan een zeer ruwe indeling van de bezittende klasse naar het vermogen worden gegeven. Zo blijken er 1097 gezinshoofden te zijn, die ten minste 169 fr. belasting betalen, 722 die meer dan 100 maar minder dan 169 fr. betalen, en 1425 die meer dan 42 maar minder dan 100 fr. betalen. En hier is er iets vreemds. Men zou verwachten, dat de economische-sociale structuur van een bevolking de vorm aanneemt van een pyramide, met aan de spits een kleine groep zeer gegoeden en dan steeds talrijker groepen van minder en minder bezittende. Welnu, zo is het te Gent niet. De eerste groep, de meest gegoede, is in verhouding veel talrijker dan de twee volgende. Hier volgt immers de tabel:

A. Meer dan 169 fr.	1097 (1) ^a
B. Tussen 169 en 100 fr.	722 (2) ^b
C. Tussen 100 en 42 fr.	1425 (3) ^c
D. Tussen 42 en 0 fr.	7.806 (4) ^d

Zóals men het verwacht, is de laagste groep veel talrijker dan de voorgaande, maar des te opvallender is dat groep C niet veel talrijker is dan groep A, en groep B zelfs minder talrijk. De drie vierden van

(1) T.t.z. zij die vóór de verlaging van de kiescijns in 1848, reeds kiesrecht bezitten. Zie *Rapport...* 9 octobre 1847 p. 7.

(2) T.t.z. zij die vóór de verlaging van de kiescijns in 1848, stemrecht bezitten voor de gemeenteraad maar niet voor het parlement. *Ibid.*

(3) T.t.z. zij die slechts na de verlaging der kiescijns in 1848 kiesrecht verkrijgen voor het parlement. (*Rapport...* 25 novembre 1848, p. 16).

(4) Verschil tussen het totaal aantal stemgerechtigden met de kiescijns aan fr.42, en het totaal aantal belastingbetalers van 11.050, cf. supra.

de belastingbetalers behoren tot groep D, het is begrijpelijk genoeg, maar hoe daarmee te verenigen dat slechts een ruim 10 % in groep C liggen, d.w.z. in een groep die door zijn onderste grens aan de laagste groep raakt en waarvan de bovenste grens 5 maal hoger is dan het minimum? Het is heel duidelijk: de blijkbaar artificiële cijfers brengen ons hier in contact met een sociaal-economische realiteit: er bestaat waarlijk een sociale laag die men o.m. kan karakteriseren door het feit dat haar inkomen aan een belasting lager dan 20 fr. beantwoordt.

Het geldt hier geen mathematisch verschijnsel maar een werkelijke sociale grens. Groep D is niet zo talrijk omdat het logisch is dat de laagste groep de talrijkste is, maar omdat er een specifieke klasse bestaat van mensen met een inkomen van deze orde van grootte. En groep A biedt de perfecte tegenhanger. Het is op eerste gezicht onbegrijpelijk dat groep A niet veel kleiner is dan groep C. Spontaan immers zou men in de buurt van de grens van fr. 42 een opeenhoping van belastingbetalers verwachten, waardoor groep C heel wat talrijker zou moeten worden dan groep A. Zo is het niet. Waarom? Wel, weer dunkt het ons, omdat fr. 169 weer een reële en geen mathematische grens is. Er bestaat waarlijk een sociale groep met hoog inkomen, en als criterium voor die groep gaat het feit op dat aan zijn inkomen een belasting van mistens 169 beantwoordde. Het is immers opvallend dat ondanks het enorme verschil tussen het minimuminkomen van groep C (20 fr.) en het maximum van groep B (169), groep B en C samen nauwelijks het dubbel aantal gezinnen omvatten van groep A alleen. Aan een inkomen dat in de verhouding van acht tot een daalt, en dat dan nog de bovengrens van de onderste sociale groep waarvan we het bestaan vaststelden benadert, beantwoordt dus slechts een verdubbeling van het aantal betrokken gezinnen.

Om te besluiten dan: de Gentse bevolking omvat in 1848 een groep vrij gegoeden, die afgezonderd aan de spits staan en zowat 1100 gezinnen (5 % van de bevolking) omvat, een zeer geringe middenstand die een derde van de bevolking uitmaakt, 50 % van arbeidersgezinnen, ten slotte nog een 2100 gezinnen die de overgang maken tussen de rijkste burgerij en de geringe middenstand.

— Hoe was op het ogenblik dat ons aanbelangt de economische conjunctuur te Gent?

Schitterend was de financiële toestand van de nijverheid niet. Ze was betrekkelijk jong en had reeds zware slagen geleden zonder ooit grote reserves te kunnen opbouwen, het belgische bankwezen was ook van recente oorsprong en vrij onbeholpen; het had in 1839 een zware slag gekregen en was daarvan in 1848 nog niet bekomen, zodat crediet voor de industriëlen op korte en a fortiori op lange termijn vrijwel onvindbaar was, en daarenboven waren de jaren welke aan 1848 voorafgaan uitgesproken crisisjaren. 1847, na 1846, was buitengewoon slecht geweest vooral voor de katoenbranche, verreweg de belangrijkste te Gent. Op het einde van 1847 had een plotse daling van de prijs van de grondstof aan de fabrikanten die voorraden bezaten, enorme verliezen berokkend. Vele katoenbedrijven waren dan ook stilgevallen, de andere werkten niet op volle kracht. Het vlas had beter weerstand geboden, de eerste weken van 1848 beleefden zelfs een heropleving voor die tak van de textiel. Wat het metaalbedrijf betreft, volstaat het te zeggen dat de Phoenix, die in 1846 nog 600 werklieden gebruikte, er in September nog 300 telde en die dan nog « slechts » 8 uren per dag (tegen een normale werkdag van 13-14 uren) te werk werden gesteld. In Maart 1848 zal dat metaalbedrijf nog een aantal krachten moeten afdanken⁽¹⁾. De financiële toestand van de industrie zo slecht zijnde, moesten de industriëlen zich allesbehalve gerust gevoelen. Persoonlijk zeer rijk waren ze niet⁽²⁾, en hun vooruitzichten hingen dus af van de onmiddelijke toekomst.

Was de toestand van de industriëlen niet al te best, die van de ar-

(1) Zie *Rapport... présenté le 25 novembre 1848* (handelt over 1847) pp.138-144, *Rapport... présenté le 13 octobre 1849*, pp. 153-161 (over 1848).

(2) Het heeft ons inderdaad getroffen dat geen enkel Gents industrieel voorkomt op de lijst van de verkiesbaren voor de senaat. (Zie de lijst van 1848 in de *Moniteur Belge*, 1848, 1er semestre, p. 1518). Daar de verkiesbaarheidslijns voor de senaat zeer hoog was (1000 gulden, dit is 2116 fr.) staat het verschijnen op de lijst der verkiesbaren gelijk met een brevet van hoge rijkdom. De 54 namen die voor Oost-Vlaanderen worden aangegeven zijn allen voor zover we konden nagaan namen van grootgrondbezitters, meestal edellieden. De Gentse industriële burgerij is dus wel typisch een opkomende klasse.

beiders was verschrikkelijk. De textielindustrie betaalde veel lager lonen dan de andere takken van nijverheid. De lonen in metaalnijverheid (rond Luik) en in de koolmijnen schijnen inderdaad heel wat beter te zijn. In sommige takken van de textiel te Gent waren ze echter zo laag, dat zelfs de handelskamer erkende dat men er niet mee leven kon; dit was nml. het geval in de katoendrukkerijen die dan ook geen werkvolk meer konden vinden. Maar zelfs in de katoenweverijen en spinnerijen waren de lonen, voor een werkdag van 13 uren, van fr. 1,55 voor de mannen, fr. 1,08 voor de vrouwen, fr. 0,50 voor de meisjes onder de 16 jaar, fr. 0,46 voor de jongens onder de 16 jaar. Ook op die voorwaarden trouwens mochten zij die werk vonden zich gelukkig achten. De werkloosheid was immers zeer groot en in 1847 waren er te Gent 4147 gezinnen (ttz. 19370 individuën) die uitsluitend van de Openbare Onderstand leefden en 4257 gezinnen (19883 individuën) die er ten dele van bestonden (1). Dit wil zeggen dat nagenoeg een vijfde van de bevolking volledig onbekwaam was om in haar behoeften te voorzien.

Dat dit een tamelijke algemene toestand was, en hoe erg hij was blijkt uit het feit dat in Maart 1847 ernstige onlusten uitbraken, eerst, te Brugge (2 Maart), dan te Kortrijk (9 Maart), te Geeraardsbergen (10 Maart), te Ronse (12 Maart) en te Gent tenslotte op Maandag 17 Mei. Vooral in deze laatste stad ging het er hard aan toe. Vele bakkerijen werden geplunderd en het leger moest met de meeste strengheid ingrijpen.

En toch was de toestand van de arbeiders nog beter dan die van het platteland. Het is immers bekend dat juist in die jaren het herhaaldelijk mislukken van de oogst, de aardappelplaag en vooral het opkomen van de gemechaniseerde vlasnijverheid die aan de boeren het belangrijke deel van hun inkomen, dat van het spinnen en weven van vlas

(1) Zie hier de evolutie van deze cijfers:

Volledig behoefstig.

Ten dele behoefstig.

1845	3265 gezinnen	2625 gezinnen (<i>Rapport..</i> 14 oct. 1846) p.56).
1846	3794	3353 gezinnen (<i>Rapport...</i> 9 oct. 47 p. 320).
1847	4147 gezinnen	4257 gezinnen (<i>Rapport..</i> 25 nov. 48 p. 39).
1848	4262 gezinnen	5409 gezinnen (<i>Rapport...</i> 13 oct. 49 p. 58).

aan huis voortkwam, onttrokken had, een echt middeleeuwse hongersnood op het vlaamse platteland had verwekt (1).

* * *

Laten we thans vluchtig de politieke toestand te Gent ontleden. Zoals men weet — en het blijkt trouwens uit het voorgaande, — had in die tijd slechts een beperkt deel van de bevolking actieve politieke rechten, meer concreet uitgedrukt, het stemmings-of verkiezingsrecht in parlement, provinciale raad en gemeenteraad. Het criterium was er een van financiële aard : men diende een bepaald minimum aan rechtstreekse belasting te betalen (de Kiescijns). Daaruit volgt dat slechts de gegoeden stemrecht hadden. Na de verlaging van de kiescijns die in Maart 1848 werd gestemd en zich slechts zal laten gelden in de verkiezingen van Juni 1848 waren er te Gent ongeveer 3240 kiezers. Vòòr deze hervorming, d.w.z. op het oogenblik waarop de onlusten zullen uitbreken, waren er slechts 1097. Aangezien het uit de lijsten van de 3244 kiezers van Juni 1848 blijkt, dat daaronder een klein twee duizend neringdoeners waren, en het hoogstwaarschijnlijk die zijn welke door de verlaging van de kiescijns stemrecht verwierven — volgt daaruit dat het kiezerkorps van 1847 vrijwel uitsluitend samengesteld was uit de zeer gegoeden, fabricanten, groothandelaars, grondbezitters, hoge ambtenaren, beoefenaars van vrije beroepen en dergelijke.

Het is voldoende bekend dat in die tijd er slechts twee partijen in België bestonden : de katholieke of conservatieve partij, die, grosso modo, vooral de agrarische belangen voorstond, en de liberale partij, die over het algemeen haar aanhangers vond in de steden en bij hen die van nijverheid en handel leefden. Beide partijen waren natuurlijk te Gent vertegenwoordigd ; maar in deze industriële stad bij uitstek bezaten de liberalen een verpletterende meerderheid (2). Daarmee is echter

(1) Deze crisis werd grondig bestudeerd door G. JACQYEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres* (1845-50), Bruxelles 1929).

(2) De verkiezingen van 1847 — die wel is waar een vooruitgang voor de liberalen in gans het land betekenen — geven aan de Gentse liberalen gemiddeld 750 stemmen voor elke candidaat terwijl de katholieke candidaten gemiddeld ongeveer 200 stemmen behaalden.

niet alles gezegd over de gentse politieke verhoudingen. De specifieke gentse atmosfeer werd nog gekenmerkt door andere fenomenen : in de eerste plaats, het orangisme.

Het is voldoende bekend, dat de gentse textielnijverheid een geweldige bloei kende tijdens de hollandse overheersing, toen de markten van Nederlands Indië voor haar open stonden. Het is begrijpelijk dat de gentse industriëlen de hollandse overheersing dan ook zeer genegen waren en dat ze niet dan met veel weerzin in de scheuring van 1830 berustten. Ook na dat ogenblik bleef het orangisme — d. w. z. de trouw aan het huis van Oranje — te Gent overheersend in de kringen van de industriële burgerij. Het beste en in de stad meest gelezen dagblad, *Le Messenger de Gand*, telde zowat 700 abonneenten (1), wat wellicht overeenstemt met de numerieke sterkte van het orangisme onder de Gentse burgerij (en men weet dat het aantal kiezers tot in 1848 slechts 1097 bedroeg). Met de tijd was dat orangistische gevoelen wellicht zeer platonisch geworden (2), maar al konden de orangisten niet meer oprecht geloven dat de hereniging met Holland nog mogelijk was, dan toch bleven ze grondig wantrouwig tegenover de Belgische staat en regering. De gentse liberalen zijn in die periode in beginsel voor elke oppositie tegen de belgische regering gewonnen.

En dit verklaart dat velen onder hen dan sympathie gingen koesteren door een beweging, die althans dit met hun strevingen gemeens had dat ze tegen de bestaande staat van zaken in België gekant was : de radicale en republikeinse beweging (3).

(1) Althans in 1842 en de onmiddellijk voorafgaande jaren. Men kent de oplagen van de belgische dagbladen danks zij de *Notice statistique sur les journaux belges* van J. MALOU, die helaas maar tot 1842 gaat (*BULLETIN DE LA COMMISSION DE STATISTIQUE*, I, 1843, pp. 273 sqq.) Over de andere Gentse bladen die in 1842 reeds verschenen leren we uit datzelfde artikel, dat de *Gazette van Gent* gemiddeld 800 abonneenten telt, — het blad is liberaal en licht orangistisch. *L'Organe des Flandres*, blijkbaar het blad der Gentse katholieke burgerij, telt ongeveer 250 abonneenten, de Vlaamse tegenhanger van *l'Organe*, *De Vlaming*, ongeveer 650, een ander katholiek blad, *Le Journal des Flandres*, ongeveer hetzelfde als *l'Organe*, en het vlaamse liberale blad *De Vaderlander*, tussen 7 en 800.

(2) Na 1839 begint het orangisme te Gent sterk achteruit te gaan, kwantitatief en kwalitatief, cf. P. LEBROCQUY, *Souvenirs d'un ex-journaliste* (Brussel 1842) pp. 77 sqq.

(3) De banden tussen orangisten en republikeinen werden reeds in 1839 gesmeed, cf. LEBROCQUY, *op. cit.*, pp. 61 sqq.

Vele Gentse liberalen waren dus republikeins en vooruitstrevend uit loutere oppositiegeest, en daardoor liep hun streven, zonderling genoeg, parallel met dat van hun ergste tegenstrevers te Gent, de republikeinse democratische opstandelingen van 1830.

Doordat de industriële burgerij van Gent in 1830 uitgesproken tegen de Revolutie was gekant, heeft deze laatste veel zuiverder dan elders een vooruitstrevend en republikeins karakter gehad. Het zijn de Gentse arbeiders, aangevoerd door een kleine groep republikeinse burgerlijke aanvoerders die de Revolutie te Gent in 1830 hebben doen zegevieren. Het is voldoende bekend ⁽¹⁾ dat deze tendenz in gans België onmiddellijk na het slagen van de Revolutie werd bestreden en gedempt, doch niet in zoverre dat ze geen haarden van republicanisme en vooruitstrevende democratie liet bestaan. Een der meest actieve van die haarden leefde voort te Gent.

Dit blijkt reeds duidelijk in 1831 : wanneer tegen de wankele politiek van de regent Surlet de Chokier te Brussel de « Association Nationale » wordt opgericht en in de provinciesteden filialen sticht, is het de Gentse tak die door zijn opvallend vooruitstrevende gezindheid de anderen overtreft. Onder leiding van de advocaten De Coster, De Souter en Spilthoorn tracht ze een tocht op Brussel te organiseren die een einde zou stellen aan het bewind van Surlet de Chokier ⁽²⁾. In 1833-34 schijnt een poging tot organisatie van de arbeiders door de vooruitstrevenden te Gent te zijn gedaan, wellicht in betrekking met soortgelijke pogingen te Antwerpen en te Brussel (Amis de la Lumière, Amis de la Vérité). De Gentse leiders van de beweging waren advocaat Spilthoorn, Bernard Vispoel, Van Hove en Hellebaut. Hoogstwaarschijnlijk was de onderneming een totale mislukking ; althans er wordt verder over de « Organisation des Travailleurs » niets meer vernomen ⁽³⁾. In 1839, onder invloed van de arbeidersmeetings welke te Brussel werden gehouden door Jacob Cats, met de medewerking van bekende democraten, kwamen te

(1) Zie vooral de zo suggestieve biographiën van revolutionairen van 1830 in L. LECONTE, *Les éphémères de la révolution de 1830* (Bruxelles 1945).

(2) JOTTRAND, *Spilthoorn* (Bruxelles, 1872, pp. 17 sqq).

(3) Cf. Daarover JOTTRAND, *loc. cit.* en J. KUYPERS, *Een bijdrage tot de Geschiedenis der moderne Arbeidersbeweging* (Ontwikkeling, Januari-Februari 1930).

Gent tot stand de « Amis du Progrès », die meetings inrichtten en in de kleinere steden van Oost-Vlaanderen filialen stichtten. Het genootschap vergaderde te Gent in « Les Quatre Coins » Papegaaistraat, onder voorzitterschap van G. Frélin. Onder de meetingsprekers vinden we geregeld terug de reeds vermelde Spilthoorn. In dat zelfde jaar, en wel onder de invloed van de « Amis du Progrès », brak in de Arteveldestad een oproer uit van de katoenarbeiders. Hij werd geleid door de negentwintigjarige Constant Dossche, een handelaar. De voor het gerecht gebrachte oproerlingen werden verdedigd door verschillende advocaten, waaronder een gentenaar, Delwart (1).

In 1844 kwam te Brussel een democratisch genootschap tot stand, Agneessens, dat in verschillende steden filialen stichtte. Gent bleef niet ten achter; in 1845 werd daar op impuls van Brussel « Artevelde » opgericht, ogenschijnlijk als een vereniging die de nagedachtenis van Artevelde door een jaarlijks feestmaal wilde vieren. In 1846 echter poogde het genootschap een tocht van de arbeiders op Brussel in te richten. Bij deze groepering vinden we de Gentse drukker Verbaere — de drukker van alle vooruitstrevende schriften, — en Xavier Devenijn, een tolbaas die te Ledeberrg woonde, gemengd. Toen de opstokers van de « Tocht naar Brussel » voor het gerecht werden gedaagd, was het Spilthoorn die hen verdedigde (2). In de laatste weken van 1847 wordt te Brussel een « Association démocratique » opgericht. Reeds op 23 Januari 1848 wordt te Gent, onder voorzitterschap van Spilthoorn, een filiale van het genootschap tot stand gebracht (3). Ze hield meetings in de « Salon de Flore », in de Holstraat, — waar thans de Ambachtschool staat, — maar haar zetel was gevestigd in « De Oude Diligentie », op de hoek van Vogelmarkt en Kouterdreef.

Alhoewel, deze democratische beweging van huize uit vijandig moest staan tegenover de liberale orangisten, werden beide tendenzen toch verenigd door hun gemeenschappelijke oppositiegeest tegenover de be-

(1) AVANTI, *Een Terugblik*, blz. 120-121. Deze meetingcampagne houdt verband met de campagne van Kats, waarover J. KUYPERS, *J. Kats, Agitator*.

(2) Daarover JOTTRAND, *op. cit.*, p. 32 en L. LECONTE, *Le général Mellinet*, p. 350 n. 2.

(3) Cf. *Le débat social* van 30 Januari 1848 blz. 367.

staande toestanden. En dit zal nog meer begrijpelijk worden, wanneer we eraan herinneren dat de liberale partij, die als georganiseerde partij slechts tot stand kwam op het groot liberaal congres van Brussel in 1846, als grootste stuwkracht en als actiefste militanten leden telde van de middelhare burgerij, d.w.z. die elementen uit de burgerij die geen voldoende kiescijns bezaten om te mogen stemmen en dus op een verlaging van de kiescijns — die al dadelijk op het programma van de nieuwe partij werd gebracht — moesten aansturen. De liberale partij bezat dus een belangrijke vooruitstrevende vleugel en dit zal al dadelijk blijken wanneer we zeggen dat de secretaris en medeoprichter van de Gentse liberale organisatie, het « Provinciaal kiesgenootschap », niemand anders was dan advocaat Delwart die we hierboven herhaaldelijk vermeldden in verband met de radicale beweging.

Maar de brug tussen radicale-democraten en liberalen werd vooral gelegd door de groep van François Huet.

François Huet (1), een geboren fransman, was sedert 1835 professor in de filosofie aan de Universiteit. Zijn sociale filosofie was wat men zou kunnen noemen kristendemocratisch, een combinatie van kristen en socialistische elementen : hij schijnt een begeesterende, innemende persoonlijkheid te zijn geweest, waarmee de studenten van de Universiteit letterlijk dweepten. Ook vele andere intellectuelen, professoren en andere kwamen onder zijn invloed te staan. In 1846 was onder zijn leiding een soort cenakel, de Société François Huet, tot stand gekomen (2), waar allerlei problemen van socialen, filosofischen en staatkundigen aard werden besproken. — Het eerste jaar bvb. werd gewijd aan een grondige studie van de socialistische stelsels van Fourier. De invloed van dat genootschap bleef niet tot de enkele leden of toehoorders beperkt, maar had een grote uitstraling naar buiten (3) en was door

(1) Over hem, zie het *Liber Memorialis* van de universitet van Gent *Notice sur François Huet*, pp. 104-114.

(2) De verslagen van de besprekingen van die kring, opgesteld door de secretaris van het genootschap, P. Voituron, worden op de universiteitsbibliotheek bewaard (G. 11962).

(3) Om de samenstelling van de groep die onder Huet's invloed leefde vast te stellen, kan men steunen op de volgende documenten : de lijst van de leden van de kring zelve, die op het schutblad van de zoëven vermelde notulen staat, ten tweede

enige schakels met de practische politiek verbonden. Gustave Callier, die de ondervoorzitter van de kring Huet was, was tevens de uitgever van het tijdschrift *La Flandre Libérale*, waar verschillende leden van de maatschappij, bvb. Stecher, de Laveleye, ook aan meewerkten. Ook

de lijst van de intekenaars ten gunste van de gekwetsten van de Februarirevolutie waarover verder zal worden gehandeld, lijst die in ruime mate overeenstemt met die van de leden van de kring: Rogghé, die een tegenstander maar een tijdgenoot van die groep was, geeft ook een lijst (*Gedenkbladen*, blz. 68). AVANTI, *Een terugblik*, 2e uitg.) geeft ook enkele namen.

De lijst van de kring zelve is natuurlijk het meest betrouwbaar. Ze noemt, Huet, président, G. Callier, vice-président, P. Voituron, secrétaire, C. Frédéricq, E. de Lavaleye, Pol. de Paepe, Ed. Dervaux, Const. Dumont, Ch. Waelbroeck, J. Stecher, Edm. Van der Vin, Constant Leirens, Alexis Dumont, Ad. Dubois, Guillery, Heremans, Ed. Verdussen, B. Schollaert, Vieti, en vermeldt verder een « deuxième société », présidée par Edm. de Laveleye, et P. Voituron délégués: M. Huysman Cellarier, « une dizaine de membres ».

De lijst van intekenaars boven vermeld (*Messenger de Gand* van 3 en 4 Maart) vermeldt buiten die eerste groep nog prof. Molitor, prof. Moke en advocaat Tijdgadt. Rogghé (*loc. cit.*) noemt ook nog Dr. de Beil van Deinze, en Louis Hymans. Avanti tenslotte vermeldt nog Tesch en Würth. Wat die twee laatsten betreft kennen we geen elementen die de bewering staven. Voor Molitor berust ons vermoeden uitsluitend op zijn intekening op de lijst ten gunste van de slachtoffers der Februarirevolutie, maar moest hij niet tot de groep Huet behoord hebben, dan zou hij de enige onder de intekenaars zijn in dat geval. Wat Moke betreft is er geen twijfel mogelijk. Zijn ruiten immers werden terzelfdertijd met die van Huet ingeslagen door woedende tegenstrevers van de groep (Zie Rogghé, *loc. cit.*) en hij wordt in een adem met Huet en andere leden van de kring genoemd door de gouverneur van Oost-Vlaanderen in een aanklacht gericht tot de minister van binnenlandse zaken (Brief van 9 November 1848, Algemeen Rijksarchief te Brussel, Fonds Rogier nr 73). Ook voor L. Hymans is er zekerheid. Hij was immers ulterst bevriend met Moke bij wien hij te Gent logeerde (Cf. L. HYMANS, *Types et silhouettes*, p. 9 sqq.) en blijkt veel betrekkingen met en sympathie te hebben gehad voor Huet en G. Callier (*Ibid.*, pp. 33-42).

Alles samengenomen blijkt die groep van Huet dus samengesteld geweest te zijn uit een reeks zeer vooraanstaande persoonlijkheden, waaronder een aantal hoogleraren (Moke, Molitor, Callier, Stecher) of toekomstige hoogleraren, C. Fredericq en Ch. Waelbrouck; een reeks advocaten of toekomstige advocaten, Dervaux, Polydore de Paepe, Verdussen, Ad. Dubois, persoonlijkheden die later een grote rol zullen spelen als L. Hymans en vooral de Laveleye. De radicale tendenzen die onder invloed van Huet en van zijn collegas aan de Gentse universiteit zegevierden

met de *Messenger de Gand* waren er banden, althans verschillende volgelingen van Huet, en wel L. Hymans, en G. Callier, schreven in dat blad.

Het is nochtans onmiddellijk na de woelingen van 1848, en wel vanaf Juni, dat de groep Huet zich het actiefst zal gaan tonen. Niet minder dan drie bladen, zullen in combinatie met andere groepen, door deze kring worden uitgegeven. Dit betreft eerst en vooral Broedermin, het blad dat wel het volledigst Huet's denkbeelden weergeeft en dat dus vandaag als kristen democraat zou moeten worden gecatalogeerd. Het begon te verschijnen op 23 juni 1858 Het werd gesticht door een der leden van de kring van Huet, Constant Leirens, de zoon van een liberaal Gents gemeenteraadslid; merkwaardig is, dat Delhougne, in die tijd liberaal volksvertegenwoordiger van Gent en de beste redenaar van de kamer, die, na tot de progressistische fractie te hebben behoord, een volledige zwenking deed in 1848 (1), toch bij de uitgave van de Broedermin betrokken was (2). Het tweede blad dat van de milieux van Huet uitging en dat insgelijks in Juni 1848 begon te verschijnen om echter tamelijk spoedig te versmelten met Broedermin, was Vlaanderens Welvaren. Het werd uitgegeven door advocaat Delwart (3). Het derde blad, het meest openlijk republikeins, was *Artevelde of de Burger Democraat* (4), dat begint te verschijnen op 4 Juni 1848 en tamelijk kluchtige

en waarvoor getuigen het feit dat niet minder dan 33 studenten op de intekenlijst ten gunste van de gekwetsten van de Februarirevolutie voorkomen, hadden echter voor gevolg dat vele ouders hun zonen niet naar Gent wilden sturen (*Procès-Verbaux des séances du conseil de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Gand*, 20 Januari 1849, f° 22v° (op het archief van de faculteit), en dit is geen blote bewering van afgunstige collegas, want het getal studenten van de Faculteit vertoont inderdaad volgende evolutie:

1843-44 : 64	1847-48 : 96
1844-45 : 70	1848-49 : 77
1845-46 : 87	1849-50 : 78
1846-47 : 84	

(1) Cf. zijn brief aan G. Callier in J. Garsou, *Quelques épisodes de la révolution de 1848* in *ANNALES DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE D'ATH*, t. 23-24, 1937-38) pp. 271-273.

(2) Cf. de brief van Delwart in L. MAES, *L'affaire de Risquons Tout* (Moiskroen, 1935) p. 37.

(3) *Ibid.*

(4) *Ibid.*, pp. 34-35.

samenspraken in het Gents bevat. Het blad werd opgericht door en met geldelijke steun van Lucien Jottrand (1), een liberaal volksvertegenwoordiger van Brussel die de meest actieve persoonlijkheid in de vooruitstrevende en republikeinse partij in België was. De leiding van « *Arvelde* » wordt toegeschreven aan advocaat Delwart en aan Constant Leirens (2).

Zeggen we tenslotte om met de groep Huet te eindigen, dat hij invloedrijke leden van de liberale partij omvatte, met name G. Callier en Stecher.

Alles samengenomen kan men dus zeggen dat, naast een minderheid van behoudsgezinde katholieken, het Gentse censitaire kiezerkorps bijna homogeen liberaal was. Doch deze liberale groep werd fel bewerkt door extreem linkse tendenzen, die onder de intellectuelen heel veel aanhang hadden, en ook een machtspositie hadden veroverd in de liberale kiesvereniging. De geringe burgerij en de arbeiders, die geen stemrecht hadden, werden slechts bewerkt door de radicale of democraten, die echter in nauwe voeling waren met de linkervleugel van de liberalen.

Zo was dan de toestand, toen de donderslag neerkwam: de revolutie brak uit in Parijs, op 24 Februari werd de republiek uitgeroepen. Zou België volgen? Niemand immers kon in koelen bloede verzekeren, dat de sociale revolutie bij de grens halt zou maken. Trouwens, al dadelijk wordt een lichte agitatie onder de Gentse arbeiders merkbaar. Op de 28^e doen de eerste samenscholingen zich voor (3), de 29^e bezetten

(1) Brief van de gouverneur van Oost-Vlaanderen van 15 November 1848 (Fonds Rogier, ut supra).

(2) Gouverneur de Cock aan minister Rogier, *Verlagen* van 26, 27, 28 Februari. (Fonds Rogier, loc. cit.).

(3) Verslag van 29 Februari (Ibid.). Een brief van Lebeau (hoogstwaarschijnlijk de gewezen minister) aan minister van oorlog Chazal bevestigt dat de stad kalm is. In elk geval, schrijft Lebeau « j'ai fait réunir clandestinement un peloton de 24 gendarmes, tous vieux lapins qui au besoin ne bouderont point ». Gouverneur De Cock heeft andere problemen: hij is een van de bestuurders van de Banque de Flandre (zie *Wegwijzer* 1848 blz. 371) en vreest dat zijn bank het niet zal kunnen uithouden. Daarom drukt hij er bij de minister op, dat de orde maar zal kunnen worden gehandhaafd indien de fabrieken kunnen voortwerken, wat slechts mogelijk is indien ze kredieten kunnen krijgen. De bank harerzijds zal maar krediet kunnen toe-

ganse benden werklieden de Kouter en stationeren er tot 11 uur 'savonds. Doch ze blijven kalm en de politie moet niet eens ingrijpen. Het nieuwe democratisch genootschap had reeds verschillende meetings ingericht. Op die van 23 Januari was er een tweede op 1 Februari gevolgd, een derde gaat door op 13 Februari, deze keer te Ledeberg, in Café Tivoli aan de Brusselse poort. De eerste meeting had slechts 300 belangstellenden gelokt, maar de tweede werd reeds door 1200 toehoorders bijgewoond (1). Het is me niet bekend of na 13 Februari nog een meeting doorging. In elk geval werd de werking van het Gentse democratisch genootschap belemmerd door de afwezigheid van voorzitter Spilthoorn. Deze was inderdaad op 1 Maart in opdracht van het Brusselse democratisch genootschap naar Parijs vertrokken om er de gelukwensen van deze organisatie aan de nieuwe Franse regering over te brengen.

Bij zijn terugkeer in België zal hij worden aangehouden, ter dood veroordeeld, en zal slechts ruim twintig jaren later uit ballingschap teruggekeerd zijn laatste levensmaanden te Brussel kunnen doorbrengen. De afwezigheid van deze bekende republikein was een handicap voor de Gentse vooruitstrevenden, doch wellicht ligt daar niet de verklaring van het feit, dat de republikeinen en radicalen van onze stad zich in de eerste dagen na de Februariomwenteling opvallend stil hielden. In werkelijkheid hebben zij gemeend dat al de hervormingen die ze wensden vanzelf zouden komen onder de druk van de openbare mening. Na enkele dagen slechts kwamen ze tot het besef dat het anders was. En pas dan begint bij hun de idee veld te winnen, dat alleen agitatie en geweld de gewenste veranderingen zullen bereiken.

staan indien de Société Générale een deel van haar portefeuille wil disconteren, en op dit laatste drukt De Cock zeer sterk aan in zijn verslag van 29 Februari.

(1) Verslagen van de gouverneur De Cock aan de minister van Binnenlandse Zaken Rogier (Fonds Rogier ut supra), brieven van 24 januari (betreft meeting van 23e) en van 1 Februari (betreft meeting van 31 Januari). Een derde meeting ging door op 13 Maart in Café Tivoli te Ledeberg. Zie gedrukt programma • Democratisch Genootschap te Ledeberg bij Gent (VANDER HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*, deel V blz. 299 nr 10676). en Verslag Leger Museum, Dossier Risquons Tout, 2 nr 1.

De eersten die te Gent teken van leven gaven waren de leden van de groep Huet : zij richtten een intekening in ten gunste van de gekwetsten van de Februari-Omwenteling te Parijs. De nauwe banden tussen republikeinen en orangisten blijken alweer uit het feit dat het orangistische blad *Le Messenger* zijn kolonnen openstelt voor het publiceren van de intekenlijst (1). Deze laatste draagt uitsluitend de namen van professoren en studenten, wat duidelijk aantoonde dat de vooruitstrevende gedachte, zoals we reeds zegden, aan de Universiteit en onder de intellectuelen het meest ingang hadden gevonden. In ieder geval, met het initiatief van deze intekenlijst te nemen had de groep Huet zijn republikeinse sympathieën openlijk getoond. Hetzelfde blijkt trouwens ook uit de verandering van toon in de *Flandre Libérale* en misschien zijn de republikeinse sympathieën van de *Messenger de Gand* zelf een gevolg van de invloed van deze fractie.

Wat er van dit laatste ook weze, de vooruitstrevenden gingen weldra een nieuwe stap wagen. Ze belegden een vergadering van het provinciaal kiesgenootschap, de liberale politieke organisatie, met de bedoeling een petitie te laten stemmen tot inwilliging van het programma der vooruitstrevende liberalen. Deze vergadering ging door op Zondag 12 Maart, en dit is gewichtig. Deze Zondag was, zoals straks zal blijken, de laatste dag vòòr het uitbreken van de onlusten in België en aan de hand van wat op die Zondag gebeurde zien we duidelijk dat, vòòr het begin van de wanordelijkheden, de vooruitstrevende vleugel verre weg overwegend was in de liberale organisatie (2). Alle sprekers die op de vergadering het woord voerden, Napoleon de Pauw (3), Delwart (4), Ame-

(1) *Messenger* van 3 en 4 Maart, 1° bladzijde.

(2) Er staan verslagen van die bijeenkomst in de meeste Gentse bladen. Ze stemmen allen overeen op lichte nuances na. Het meest uitvoerige staat in *Le Messenger de Gand*, n^o van 14 Maart blz. 1.

(3) Napoleon De Pauw (1800-1859) was toen advocaat, hoogleraar, schepene van Gent en bestuurslid van het kiesgenootschap.

(4) Advokaat Delwart of Delwaert reeds hoger vermeld, was een der stichters van het liberaal kiesgenootschap, was er lang secretaris van geweest en behoorde nog tot het bestuur.

dée Ottevaere ⁽¹⁾, Dr Meessen ⁽²⁾ Dr. Brebart ⁽³⁾ advocaat De Coster-Wittocx ⁽⁴⁾, spreken zich zonder uitzondering, uit voor een krachtig opgestelde petitie aan de kamers, strekkende tot het verbod van het cumuleren van een parlementair mandaat met een administratieve functie, tot het invoeren van drastische besparingen op de begroting van marine, diplomatie en leger. Deze petitie wordt dan ook aangenomen. Twee vacante zetels in het bestuur van de kiesvereniging worden krachtens verkiezing bezet door G. Callier en J. Stecher, twee onder de meest uitgesproken volgelingen van Huet. Vermelden we hierbij nog dat een voorstel strekkende tot sluiten van een tolunie met Frankrijk door een deel van de aanwezigen werd toegejuicht, doch door meer gematigden aanwezig als inopportuun werd bestreden en tenslotte verdaagd ⁽⁵⁾.

Deze Zondag, de tweede Zondag van Carnaval, zou de laatste vreedzame dag te Gent zijn.

De franse februariomwenteling had alles samengenomen in België geen spontane weerklank gevonden. In Frankrijk echter leefden toen vele tienduizenden Belgen, die daar het volle gewicht kregen van republikeinse propaganda, zodat tamelijk natuurlijk het denkbeeld bij hen opkwam, aan wat ze aan de traagheid en lijdzaamheid van hun landgenoten noemden, te verhelpen. Zo kwam te Parijs een soort Belgisch republikeins comité tot stand, dat begon te ijveren voor het doen uitbreken van een omwenteling in België. Spilthoorn die zoals men zich

(1) Bestuurslid van de Kiesvereniging, wellicht de lkeurstoker van die naam die in 1854 bij een meer behoudsgezinde tendenz ging aansluiten.

(2) Bestuurslid van de Kiesvereniging.

(3) Insgelijks bestuurslid. Blijkens dossier 33 A 1 van de Veiligheid van de Staat (Ministerie van Justitie) zou hij de studiemaker zijn van Louis Leblanc, Flocon, Marast, bekende franse socialisten uit die tijd en zou van hen toezegging gekregen hebben van allerlei voordelen voor de gentse fabrikanten en arbeiders. Hij was het die op de hiervermelde vergadering het voorstel deed van tolunie met Frankrijk en wellicht ligt dit ten grondslag aan de praatjes over de toegezegde steun. Inderdaad, Dr Brebart, ondervraagd door de politie, loochende ten stelligste het bericht.

(4) Lid van het bestuur, advocaat en handelaar (« épicier » zegt het behoudsgezinde *Organe des Flandres*). Hij zal in 1848 tot gemeenteraadslid worden verkozen en behoorde tot de gematigde vooruitstrevenden.

(5) Naast het verslag van de pers over deze vergadering is er ook een van de gouverneur aan minister Rogier, (12 Maart, Fonds Rogier, ut supra).

herinnert, te Parijs was, deed daar ijverig aan mee. Contacten werden gelegd met de democraten van België, die in het binnenland een opstand zouden voorbereiden, terwijl in Frankrijk een Belgisch legioen werd georganiseerd, dat te gepasten tijde in België zou binnenvallen. Het plan was, op Zondag 12 of Maandag 13 Maart, in België binnen te rukken, in dezelfde tijd zouden opstanden uitbreken in verschillende plaatsen van België, en meer in het bijzonder te Brussel, Luik en Gent (1). De Parijse republikeinen hielden hun voornemen zo weinig geheim dat de regering te Brussel er reeds vooraf van op de hoogte was. Onder-tussen werden op het laatste openblik de plannen van de invallers veranderd zodat de voorgenomen inval werd uitgesteld, maar blijkbaar werden niet alle Belgische republikeinen tijdig op de hoogte gebracht van deze wijziging, want op 13 Maart braken te Gent tamelijk erge onlusten uit.

Het is a priori waarschijnlijk dat die onlusten bewust werden uitgelokt. Men kan anders niet begrijpen waarom de arbeiders, die op het uitroepen der republiek in Frankrijk zo weinig hadden gereageerd, plots bijna drie weken later in beweging kwamen. Nochtans moet worden toegegeven dat men nooit werkelijk op het spoor is gekomen van de opstokers. Er werden verschillende lieden aangehouden, maar na dagen of weken werden ze bij gebrek aan gronden voor de beschuldiging vrijgelaten. Evenmin kunnen wij wijzen op de tussenschakel tussen het Parijse comité en Gent. Formele bewijzen voor een onderling contact heeft men toendertijd niet teruggevonden en ook wij hebben ze niet kunnen opsporen. Doch de uitbarsting valt te nauw samen met het invalplan uit Parijs opdat aan onderling contact zou kunnen worden getwijfeld.

Reeds op 13 Maart of zelfs vroeger werden te Gent geruchten uitgestrooid (voornamelijk onder de arbeiders) als ware het Belgisch legioen in aantocht (2), en reeds van 's morgens af (3), deden samenscholingen

(1) DE RIDDER, *La crise de la neutralité belge de 1848*, blz. 180.

(2) *De Vaderlander*, n^o van 15 Maart, ook bevestigd door verslag van de gouverneur van 14 Maart (Fonds Rogier).

(3) *Journal des Flandres* van 15 Maart, de andere bladen vermelden maar samenscholingen in de namiddag.

zich op de Kouter voor. De militaire overheid had bericht gekregen dat onrust broeide en had voorzorgen getroffen (1). In de namiddag groeide de volksmassa op de Kouter, het waren vooral zeer jonge arbeiders, na 5 uren werd die volksmassa woeliger. Kreten van « Leve de Republiek, Leve de Nationale Garde » werden uitgestoten, de officieren begaven zich onder het volk en zetten het aan tot kalmte. De volks-toeloop was vooral groot voor de herberg, « De Oude Diligencie », die de zetel was van het Democratisch Genootschap (2). Deze herberg, die enige maanden later werd afgebroken, stond aan de hoek van Kouter en Vogelmarkt, aan de kant van de Kouterdreef. Er was veel volk in de herberg (3) en men beweert dat drank vrij werd besteld, en dat geld werd uitgedeeld; ook in andere herbergen van de stad zou die avond gratis drinken te bekomen zijn geweest (4). Omtrent 7 uur kwam Dossche, de invloedrijke arbeidersleider voorbij; volgens hij zelf beweert zouden de arbeiders hem gevraagd hebben zich aan hun hoofd te stellen om de hoofdwacht (de huidige beurs) in te nemen, de jesuiten te verjagen en de republiek uit te roepen. Hij zou hen — steeds volgens zijn eigen zeggen, — dit afgeraden hebben en hen aangezet om hun eisen niet door geweld, maar op vreedzame wijze te doen inwilligen en zou daartoe met hen een afspraak gemaakt hebben voor de volgende dag. Hij zou dan hetzelfde bekend hebben gemaakt binnen de herberg, waar het nieuws met luide kreten van « Leve de Republiek » werd onthaald (5).

Een paar minuten later, omtrent halfacht, verliet een bende van enkele tientallen jonge arbeiders aangevoerd door een belhamel die een blauwe zakdoek aan een stok liet wapperen de Kouter — die toen bijna

(1) *Journal des Flandres*, 15 Maart.

(2) *Messenger de Gand* van 14 Maart, *Vaderlander* van 15 Maart, *Journal des Flandres* van 15 Maart.

(3) Brief van Constant Dossche in de *Messenger de Gand* van 21 Maart. Alle bovenvermelde bladen onderstrepen dat het volk zich voor de « Oude Diligencie » concentreert.

(4) Verschillende dagbladen, maar het meest uitdrukkelijk de gouverneur in zijn verslag van 14 Maart en van 15 Maart. *De Vaderlander* (15 Maart) zegt dat de berichten van uitdeling van drank en geld fel overdreven waren.

(5) Brief van Dossche, boven vermeld.

helemaal door arbeiders bezet was — en trokken langs de Zonnestraat naar het klooster der Jesuiten in de Bestormstraat. Deze straat verdiende wel haar naam, want een bestorming van het klooster begon voor de ogen van een aantal toeschouwers. Eerst werden met kasseien de ruiten uitgeworpen, dan wilde men de poort gaan inbeuken. Doch een piket infanterie, weldra gevolgd door gendarmen en pompiers, kwam aan gerukt en dreef de muiters uiteen. Een afdeling curassiers reed naar Drongen omdat er ook sprake was van het klooster der jesuiten aldaar te gaan verwoesten; een sterke afdeling infanterie deed ondertussen de Kouter ontruimen. Enkele aanhoudingen werden gedaan, geruchten liepen dat het fransen waren, gemaskerde en vermomde franse opstokers zelfs, maar dat waren praatjes, in feite werd geen enkele ernstige vangst op de Kouter gedaan. Omtrent negen uur was de orde overal hersteld, doch slechts tot de volgende morgen! Gans de nacht liepen dronkaards door de straten en riepen nu en dan eens « Vive la République! (1).

De overheid greep krachtadig in: de burgemeester vaardigde dadelijk een proclamatie uit waardoor alle samenscholingen verboden werden en enkele gekende democraten, namelijk de aannemer Renodeyn en de handelaar Dupré werden 's morgens vroeg aan huis aangehouden. Ook bij Dossche hood een politiecommissaris met agenten zich aan maar Pruke wist zich te redden door over de Leie te zwemmen (2).

Van af acht of negen uur, deden — de proclamatie van de burgemeester ten spijte — nieuwe samenscholingen zich op de Kouter voor, bijzonder voor de « Oude Diligencie ». Deze herberg werd echter dadelijk gesloten door de politie. Herhaaldelijk moest de bereden gendarmerie chargeren. Tenslotte omtrent elf uur was ze de toestand meester, de Kouter was ontruimd maar nieuwe samenscholingen vormden zich op de Vrijdagmarkt, en de arbeiders begonnen daar de kasseien uit de grond te halen. De politie, de gendarmen, de pompiers verenigden hun krachten en slaagden erin de muiters te verjagen. Een piket curassiers

(1) De beste verslagen over de gebeurtenissen in *Messenger de Gand* van 15 Maart, *Vaderlander* 15 Maart, *Organe des Flandres* van 15 Maart. De drie verslagen stemmen overeen voor al het essentiële.

(2) *Organe* van 15 en 16 Maart en brief van Dossche, boven vermeld.

neemt positie op de Vrijdagmarkt en een afdeling pompiers voor de Oude Diligencie. 's Namiddags echter komt het volk weer op, bezet de Kouter; de gendarmerie, de pompiers, chargeren herhaaldelijk, ze verdrijven het volk naar de aanpalende straten, maar terwijl ze langs ene kant de Kouter schoonvegen komt het volk aan het andere uiteinde toegestroomd. Volgens de Messenger rent de gendarmerie te paard met de grootste brutaliteit op het volk — het behoudsgezinde « *Organe des Flandres* » daarentegen looft de kalmte van de verdedigers der orde. — 's Avonds wordt het erger, de volksmassa groeit zinderogen, de charges van de gendarmerie blijken vruchteloos. Een dichte menigte arbeiders bedekt de Kouter, schuifelt, tiert, jout de gendarmen uit. Omtrent acht uur, zoals de vorige dag, trekt deze maal een talrijke menigte opnieuw naar het jesuitenklooster en verbrijzelt de vensters. Maar men had het geval voorzien: gendarmes staan achter de vensters en luitenant der gendarmerie Brand verwittigt dat er vuur gaat worden gegeven. Bij dat bericht stormt de massa uiteen, maar enige belhamels trachten de ruiten van de achterkant van het klooster stuk te slaan met stenen te gooien van de overkant van de Houtlei, die toen nog niet gedempt was. Ook dit wordt verijdeld. Omtrent 8,30 zijn er nog maar kleine groepjes arbeiders op de Kouter. De avond en de nacht verlopen verder heel rustig. Men had enige manifestanten aangehouden: het waren arbeiders van buiten de stad die waren aangekomen om deel te nemen aan de troebelen (1).

De Woensdag 15 Maart begon heel kalm, gans de morgen bleef het rustig. Een agent wandelde heen en weer voor de nog steeds gesloten « Oude Diligentie ». In de namiddag kwam allengskens volk op de Kouter post vatten, met het aanbreken van de avond was het plein bijna gans bezet, nochtans bood deze menigte niet het dreigende aspect van de vorige dagen, al werd er gezongen en de politie uitgejouwd. Alles scheen heel kalm te zullen verlopen, wanneer omtrent half negen iemand roept, dat men het wapenmagazijn van de heer

(1) Men bezit twee verslagen van de gouverneur aan minister Rogier over de gebeurtenissen van 14 Maart (Fonds Rogier, ut supra); verder zie de *Vaderlander* van 15 Maart en van 17 Maart, de *Organe des Flandres* van 15 en van 16 Maart, de *Messenger* van 15 Maart, de *Gazette van Gent* van 15 Maart.

Montagu moet gaan plunderen. Dadelijk geeft een sterke bende gevolg aan de oproep. Langs Zonne en Veldstraat stappen ze onder het zingen van « La Parisienne » en van een ander lied dat « Vive La République » voor refrein had. Op deuren en vensters stampende en kloppende bereiken ze de Koornmarkt, waar de winkel van wapenmaker Montagu op de hoek staat. Dadelijk wordt met kasseien geprobeerd de luiken in te beuken, maar reeds is de gewapende macht daar en verjaagt de muiters (1).

Al deze onlusten hebben, hoeft het wel gezegd, de burgerij met schrik en verontwaardiging vervult. Stemmen gaan op, om een burgerwacht op te richten voor onderlinge bescherming (2). Alle dagbladen zonder onderscheid eisen krachtdadige maatregelen, zelfs de « Messenger de Gand » doet mee (3) ondanks de sympathie welke hij de vorige dagen voor de oproermakers liet blijken. Blijkbaar durft hij zijn gegoede abonneuten niet tegen te spreken, en inderdaad, ook de Concorde — de societeit van de orangistische liberale burgerij, spreekt zich sterk uit tegen de woelmakers (4).

De Donderdag 16 was het onweer overgedreven : hoogstens weet men te melden dat onaanzienlijke groepen omtrent halfacht s'avonds op de Kouter post vatten en enige kreten van Leve de Republiek slaken. Een andere bende poogde op de Vrijdagmarkt de kramen die daar waren opgetimmerd met het oog op de markt af te breken. De gendarmerie grijpt tijdig in (5).

Diezelfde avond waren twee fransen, officieuze agenten van de republikeinse regering die een studiereis in België maakten om bij hun regering rapport uit te brengen over de geestestoestand in België, Tony Johannot, een vermaard etsers, en Jules Hetzel, de bekende uitgever,

(1) Verslag van de gouverneur aan minister Rogier van 15 Maart, *Messenger van 17 Maart, Gazette van Gent, van 17 Maart, Vaderlander van 17 Maart, Organe des Flandres van 17 Maart.*

(2) De dekens der gebuurten namen daartoe maatregelen, *Vaderlander van 17 Maart.*

(3) Nummer van 17 Maart.

(4) *Organe des Flandres van 24 Maart.*

(5) *Organe des Flandres van 18 Maart.*

te Gent aan ; ze leggen een bezoek af bij Huet (1).

Voor enkele dagen keerde de rust terug.

Onheilspellende geruchten deden de ronde betreffende de Maandag 20 Maart. De burgemeester vaardigt met het oog daarop een nieuwe proclamatie uit om zijn stadsgenoten tot kalmte aan te zetten, maar er gebeurde niets, wel kwam enig volk bijeen op de Kouter, maar een zware regenbui dreef die lieden op de vlucht (2).

Maar daarmee was alles niet uit : de toebereidselen voor het binnenvallen van het belgisch legioen dat te Parijs werd georganiseerd gingen ondertussen verder, en daarmee nauw verbonden de voorbereiding van de binnenlandse opstanden, en meer dan ooit was Gent daarbij betrokken, want de Arteveldestad was thans het onmiddellijke doelwit van de invallers die over Kortrijk naar Gent wilden optrekken en van Gent uit naar Brussel op (3). Er moeten dus wel drukke betrekkingen tussen het Parijsche comité en de Gentse democraten hebben bestaan, en daarvan hebben we enige sporen teruggevonden. Te Parijs bevond zich nog steeds Spilthoorn, en in de belgische republikeinse centra was nog een ander gentenaar zeer actief, een zekere Tytgat, bijgenaamd « Le Sans Peur de Gand ». We weten van minstens drie gentenaars welke door Tytgat in die dagen naar Gent werden gestuurd (4). Spilthoorn zelf zou naar deze stad afreizen, vermoedelijk om de voorbereiding tot de opstand te leiden ; hij verliet Parijs op 20 Maart, maar werd aan de grens door de belgische veiligheid aangehouden. Hij had echter iets

(1) Veiligheid van de staat, dossier Hetzel-Johannot. Cf. GARSOU, *Un curieux épisode de la crise de 1848* (Brussel 1936) p. 10-11.

(2) *Organe des Flandres* van 20-21 Maart, *Gazette van Gent* van 22 Maart. Verslag van gouverneur aan minister Rogier van 20 Maart. Verslag van gendarmerie aan minister van oorlog, 17 Maart en 20 Maart (2 verslagen) Legermuseum, Dossiers Risquons Tout n° 9)

(3) DE RIDDER, *Crise ds 1848* p. 251. Dit bericht werd bevestigd door de gevangenen te Risquons Tout gemaakt. Zie ook Legermuseum, Risquons-tout 9, een gelijkluidend bericht, waarin daarenboven staat dat de invallers te Gent verwacht worden en dat men hen vanuit Gent tegemoet zal komen (gendarmerieverslag van 24 Maart) uit Kortrijk.

(4) *Moniteur*, 2° semester, 1848 p. 1865 (Proces van Risquons Tout, acte van beschuldiging).

dergelijks voorzien en had aan een ander republikein, die als arbeider vermomd met hem meereisde, een brief (wellicht met instructies) meegegeven voor zijn alter ego, een zekere D., hoogstwaarschijnlijk Dupré, een Gentenaar die lid was van het Gents democratisch genootschap en die waarschijnlijk — maar het werd nooit bewezen en Dupré werd vrijgesproken door het gerecht — de spil was van de Gentse agitatie (1). Een ander schakel tussen het legioen en de Gentse agitatiemiddens was hoogstwaarschijnlijk de reeds vermelde Constant Dossche, die men inderdaad niet zonder bevreemding op 27 Maart te Rijssel ziet aankomen (2), aan de vooravond van de inval van het Belgisch legioen dat op dat ogenblik in de buurt van Rijssel gekampeerd is.

Wat er ook van al deze verbindingsagenten zij, zeker is dat de Gentse arbeiders verwittigd waren en klaar om de inval van het legioen af te wachten en dan zelf in te grijpen. Reeds enkele dagen voor de dag waarop de inval inderdaad plaats greep (29 Maart) begeven ze zich elken avond in grote getalle naar het spoorstation (3), waar het legioen dat van plan was per spoorweg af te komen, moest afstappen. En zoals bij de eerste mare van de aankomst van het legioen, beginnen de onlusten weer. Op 27 Maart worden de eerste samenscholingen gemeld (4). Sedert twee of drie dagen was men het volk aan het ophitsen (5). een bende woelmakers trekt al zingende langs de Kouterdreef naar het huis van de burgemeester Constant de Kerchove van Dentergem, Lange Mere, om daar enige onschuldige kreten te uiten. De volgende dag wordt het al iets erger: nieuwe volkstoelooop op de Kouter. Een man, die men een politieagent in burger beweert te zijn, wordt bijna gelynacht

(1) *Ibid.* Spilthoorn loochent naar Gent teruggekeerd te zijn om onrust te stoken (*ibid.* p. 2250), maar het klinkt weinig overtuigend. Evenmin klinkt het waarschijnlijk dat Dupré niet de persoon als D. aangeduid zou zijn, alhoewel hij zich schitterend verdedigt. (p. 2265-6).

(2) *Écho du Nord* (Rijssel) n^o van 28 Maart.

(3) *Gazette van Gent* van 31 Maart, p. 2.

(4) Verslag van gouverneur aan minister Rogier (27 maart), *Gazette van Gent*, 29 Maart.

(5) Verslag van gouverneur aan minister Rogier (28 Maart).

(6) *Organe des Flandres* van 29 Maart, *Messageur* 29 mars, *Gazette van Gent*, 31 Maart,

en vervolgd tot aan de hoofdwacht. Omtrent acht uur wordt de Kou-ter ontruimd, maar een andere bende, 2 tot 300 man sterk, begeeft zich ook al zingende naar de Vrijdagmarkt waar ze begint met kasseien uit te graven. De gendarmen komen afgegalopeerd en verdrijven de muiters. Om halftien is alles weer kalm ⁽¹⁾, maar er vallen vege voor- tekenen waar te nemen : de generaal-majoor die de troepen te Gent aan-voert meent vast te stellen dat de muitenrij meer georganiseerde vormen aanneemt ⁽²⁾. Elken avond begeven de arbeiders zich nu in groten getalle naar het station, blijkbaar om het legioen af te wachten.

29 Maart is de dag van de inval van het legioen. De stad is onrustig, een zekere koortsachtigheid is in de straten voelbaar ⁽³⁾, maar er ge-beurt voorlopig niets. Vooral omtrent het station is de volkstoeloop groot ⁽⁴⁾, maar er zijn ook veel nieuwsgierigen die van de reizigers be-richten hopen te ontvangen. Om kwart voor drie in de namiddag loopt de trein van Doornijk binnen en brengt het nieuws dat gevechten aan den gang zijn aan de grens en dat de invallers schijnen het onderspit te delven ⁽⁵⁾. De spanning wordt nog groter. Om 1 uur loopt de trein van Kortrijk binnen en brengt het positieve nieuws van de overwinning van Risquons Tout. De invallers zijn uiteengedreven. Oplaaing van vreugde : een afdeling soldaten die van Antwerpen naar de grens rei-zen, wordt toegejuicht. Overall in de straten, in de Concorde, in de Club, worden de gebeurtenissen van de dag met welgevallen besproken, de regering krijgt alle lof voor haar krachtadigheid ⁽¹⁾.

Doch de arbeidersklasse roert : een grote volksmassa komt eens te meer bijeen op de Kou-ter, omtrent 8 uur trekt ze naar de Vrijdagmarkt onder de kreet van « Vive la république », een duizendtal jonge arbei-ders vatten post op de Vrijdagmarkt onder het zingen van « En avant marchons », ze worden tenslotte door de gendarmerie en de pom-

(1) *Organe des Flandres* van 30 Maart, *Message* 30 maart.

(2) Verslag van gendarmerie van 28 Maart (Legermuseum, Risquons-Tout, dos- sier 9).

(3) *Ibid.*, verslag van 29 Maart.

(4) *Gazette van Gent*, 31 Maart.

(5) Reeds aangehaald gendarmerieverslag van 29 Maart.

(6) *Ibid.*, Verslag van 30 Maart.

piers verdreven en vier aanhoudingen worden gedaan (1).

De 30^e was het weer dezelfde geschiedenis : 's avonds komt een massa arbeiders bijeen op de Kouter, omtrent 8 uur trekt een nogal grote bende langs de Korte Dagsteeg, Marcellisbrug en Statiestraat naar het Arteveldeplein, een deel van die menigte begint met kasseien uit de grond te halen, een andere plaatst een wagen die daar staat dwars door de Statiestraat of de Brabantdam, ondertussen wordt een balk of dikke paal dwars gelegd in de Keizer Karelstraat. De gendarmerie vaagt de straten en pleinen leeg en doet een paar aanhoudingen (2).

Diezelfde dag waren een aantal personen naar Gent gekomen, die niemand anders waren dan leden van de staf der oproerlingen : dit betreft eenerzijds twee fransen, leerlingen van de polytechnische school, die ongetwijfeld naar België gekomen waren om de opstandelingen met hun technische kennis bij te staan. In de avond van 29 Maart zijn ze van Brussel naar Gent afgereist, en een aantal andere kopstukken van de beweging, als Balliu (de penningmeester van de Association Démocratique van Brussel), Auvenne, Perrin, Mathieu — ze zullen bijna allen enige maanden later ter dood worden veroordeeld wegens deelname aan het republikeins, complot, — komen naar Gent in de loop van 30 Maart en hebben daar op de avond van de 30e, in het café van Julie Tackels (Stoppelstraat) een bijeenkomst waar ook Dupré, die we hebben leren kennen als de ad latus van Spilthoorn in het Gentse democratische genootschap, aanwezig is (3). Wat daar besproken werd weten we niet, evenmin als we het doel van de bijeenkomst kennen. Was de bedoeling niet van te onderzoeken of na de mislukking van de inval, het zo woelige Gent niet het uitgangspunt kon worden van een opstand? In ieder geval, van de getroffen beslissingen kon er niet veel in huis. De opstandelingen, de twee fransen uitgezonderd, gingen logeren bij Dupré, doch toen ze de volgende avond in de café « De Belle-Vue » bijeen zaten (Dupré uitgezonderd) werden ze allen aangehouden (4).

(1) *Gazette van Gent*, 31 Maart, *Organe des Flandres*, 31 Maart, *Messenger* van 30 Maart.

(2) *Organe des Flandres*, 1 April, *Gazette van Gent*, 2 April en getuigenissen van de politie op het proces van Rlsquons Tout, *Moniteur*, 2e semester van 1848 p. 2379,

(3) *Moniteur* pp. 1867, 2253, 2254, 2255, 2265, 2265, 2379.

(4) *Ibid.*.

Dit was dus de 31^e, de Vrijdag. Die dag deed een volkstoeloop zich opnieuw voor op de Kouter omtrent 8 uur. Kreten van Leve de Republiek stegen op. De politie hield een man aan, maar hij werd door het volk bevrijd, een politieagent en een pompier werden daarbij mishandeld. De bereden gendarmerie moest ingrijpen. In de buurt van de Minardschouwburg kwam het volk weer bijeen. Nieuwe aanhoudingen hadden plaats en toen het volk aanstalten maakte om de gevangene te bevrijden gaf een politiecommissaris bevel te schieten indien het voornemen werd uitgevoerd. Diezelfde dag doorliepen de leerlingen der Academie de straten en kwamen voor het stadhuis betogen. Ze werden door de pompiers uiteengedreven (1). De volgende dag zou een tragisch voorval plaats grijpen.

De ganse dag hadden samenscholingen zich voorgedaan rond het station en op de Kouter.

Omtrent 6 uur liep op die Zaterdag 1 April een zekere Wijngaert, een ijzerdraaiër, door de Korte Dagsteeg al roepende « Leve de Republiek ». Een politieagent kwam voorbij en gaf daarvan bericht aan een politiecommissaris die bevel gaf Wijngaert aan te houden. Twee agenten en twee pompiers gingen daartoe over, maar ze werden al spoedig door een talrijke menigte omringd die poogde hen de gevangene te ontnemen. Ze deden dan beroep op het leger en een sergeant en vijf infanteristen vergezelden hen. Dat troepje werd echter met stenen bekogeld en uitgejouwd en in de Brabantdam ging de menigte ten aanval over. De sergeant beval dan het vuur met het ongelukkige gevolg dat twee jonge arbeiders, Josse Beeckman en Filip Bettenhof gedood werden (2).

Dadelijk hoopt zich een volksmassa op de Kouter op, langs de kant van de Vogelmarkt vooral. De menigte roept, Leve de Republiek, twee politieagenten houden een der woelmakers aan, het volk bevrijd de gevangene. De pompiers, de gendarmen te paard chargeren de menigte. Zelfs de « Organe des Flandres » is van oordeel dat ze optreden « de la façon la plus énergique », maar alles tevergeefs, steeds komt het volk

(1) *Gazette van Gent* van 2 April, *Organe des Flandres* 2 April.

(2) Het volledigste verslag is dat van de gouverneur aan minister Rogier (3 April). Alle dagbladen vermelden het gebeurde maar met een aantal onnauwkeurigheden.

weer op. Dan de uiterste maatregelen. Een commissaris geeft bevel te vuren. Het is echter maar een bedreiging die haar uitwerking niet mist, het volk gaat traag uiteen (1).

Met de onlusten van 1 April is de agitatie ten einde. De volgende dagen waren rustig (2).

Hoe had de burgerij op al die onrustwekkende gebeurtenissen gereageerd? De gegoeden, uiteraard, in de meest conservatieve richting. Er was niet langer sprake van een dilettantistische sympathie voor de radicalen, van een wrokkige afwijzing van de belgische regering. Het was al te duidelijk gebleken, dat die gegoede burgers het behoud van hun bevoorrechte positie en van hun have en goed zelve alleen maar te danken hadden aan het krachtdadige optreden van het gehele staatsapparaat, leger, gendarmerie, politie. Het was aan al die fabrikanten zonneklaar geworden, dat zij hun positie te overstaan van hun hongerende arbeiders alleen maar konden handhaven door nauwe samenwerking met alle behoudsgezinden van het land, en dat het de radicalen en a fortiori de democraten-socialisten waren die hun ware vijanden waren. En al dadelijk blijkt dat besef uit een aantal symptomen: de burgemeester van Gent, een exponent van de liberale opinie in de stad, had zich in de eerste dagen van de woelingen niet zeer energiek getoond, maar vanaf Risquons-Tout weet de gouverneur van Oost-Vlaanderen, die al herhaaldelijk zijn laksheid had gehekeld, niets meer dan lof over het krachtdadige optreden van burgermeester de Kerckhove te zeggen (3). Wanneer een der radicale-liberalen, De Coster Wittockx, die advocaat en handelaar was, vraagt om lid te worden van de societeyt der Gentse negocianten en fabricanten, l'Union, wordt hij — een bijna enig feit in de annalen van dat genootschap — afgewezen (4). Maar er is veel meer: het blijkt op 30 Maart dat de behoudsgezinde liberalen

(1) *Organe des Flandres* van 2 April.

(2) Verslagen van de gouverneur aan minister Rogier, 3 en 4 April.

(3) Rapport van 3 April.

(4) *L'Organe des Flandres*, 29 Maart.

in de liberale associatie de bovenhand hebben. Op 30 Maart immers komen de leden van het « Kiesgenootschap » bijeen. Dit gebeurt op initiatief van de radicale fractie, die voornemens is door de vereniging een petitie aan de kamers te laten stemmen, strekkende tot de onmiddellijke ontbinding van de kamers en het onverwijld houden van verkiezingen. Maar de behoudsgezinden organiseren zich, iedereen wordt op voorhand bepraat (1) en Metdeppenningen, die voorzit, voelt alras dat de meerderheid zich tegen het voorstel der radicalen zal uitspreken. Hij kondigt dan aan dat het bovenvermelde punt niet zal worden voorgesteld (2). Sedert 12 Maart, drie weken vroeger dus, toen de radicalen volledig meester bleken in het kiesgenootschap, is de tendenz helemaal omgekeerd. Dit feit wordt beaamd door de Gentse correspondent van de « Indépendance » — in die tijd het grote Brusselse blad, die schrijft « dans la classe bourgeoise et industrielle (de Gand) il se manifesta une réaction très prononcée en faveur des idées d'ordre et de modération (3) ». De gouverneur schrijft zijnerzijds op 3 April « depuis Jeudi (30 Maart) l'opinion conservatrice a gagné ici plus de 50 % » (4).

*
* *

De crisis was dus voorbij. Bleef nog over ze te liquideren.

De agitatie onder de arbeiders bleef waarschijnlijk nog enige tijd ondergronds voortleven. Voor hen die al hun hoop hadden gesteld op een sociale omwenteling was Risquons Tout maar een tegenslag, geen einde. En inderdaad nog een tijdlang bleef Tijtgat te Parijs stoken en onderhield hij contacten met de Gentse arbeiders (5). Maar wanneer

(1) Rapport van gouverneur — die een actieve rol speelt in het organiseren van dat verzet — van 30 Maart aan minister Rogier, en verslag van generaal-majoor van Gent aan minister Chazal van 30 Maart (Legermuseum, Risquons-Tout, dossier 9).

(2) Zelfde verslag van de gouverneur. Zie ook *Organe des Flandres* van 1 April, *Message* 1 April, *Gazette van Gent*, 2 April.

(3) Nr van 27 Maart.

(4) Rapport aan minister Rogier.

(5) Cf. DE RIDDER, *La crise de la neutralité belge en 1848*, II, pp. 9-10. Dat ook te Gent een zekere beroering althans potentiëel onder de arbeiders nog voortleefde

in Juni 1848 de arbeidersfractie definitief uit de Franse republikeinse regering was verdreven, en deze republiek een uitgesproken conservatief aspect ging aannemen, was ook die hoop voorbij. Een enkele keer nog, in Mei, demonstrenen de Gentse arbeiders onder leiding van Dossche, dan is ook dat voorbij.

Wat de Gentse leiders van de democraten-socialisten betreft, Reno-deyn, die op 14 Maart aangehouden was geweest, werd na enige weken vrijgelaten, Dupré werd gewikkeld in het proces van de samenzweerders van Risquons-Tout doch vrijgesproken, Spilthoorn alleen werd ter dood veroordeeld (4).

Huet moest ook boeten. Zijn toestand werd zo lastig gemaakt dat hij zinslotte in 1851 gedwongen werd ontslag te nemen. Constant Dossche, ontmoedigd, trok naar Afrika waar hij een rol zal spelen in de eerste Belgische coloniale expeditie, de tocht naar Rio Nunez.

*
* *
*

De arbeiders en de democraten-socialisten waren dus uitgeschakeld. Een zwakke hoop bleef voor de vooruitstrevende: de radicale fractie van de liberale partij. Kon deze het niet meer halen? Ongetwijfeld, ze waren minderheid geworden in de Kiesvereniging, maar ze waren toch nog een sterke groep, ze bezetten nog belangrijke posities in de liberale partij, en er was een nieuwe factor die hen nog hoop gaf: in de eerste paniek die op het uitbreken van de Februarirevolutie in Frank-

blijkt uit een brief van Balliu aan Tesdesco van 29 Mei, waarin hij beweert 15 tot 20.000 arbeiders te kunnen bijeenbrengen, en verder « tous les ouvriers ici et à Gand sont parfaitement disposés ». Uit die brief leren we nog een ander ons elders onbekend voorman der Gentse arbeiders uit dien tijd kennen, « van Belle, ouvrier » die men kandidaat wil stellen voor de verkiezingen (Beschuldigingsacte van het proces van Risquons-Tout *Moniteur*, 1848, 2e semester, p. 1867). Misschien is er wel meer: in een uitvoerig schrijven aan Rogler (14 November 1849) geeft de gouverneur voor zijn indruk te kennen, dat er sedert de gebeurtenissen van Februari-Maart 1849 een clandestiene organisatie der Gentse arbeiders bestaat.

(1) Zijn straf werd omgezet in gevangenis, dan in verbanning. Hij bracht heel wat jaren door in Noord-Amerika en keerde in 1870 naar zijn vaderland terug om er op 12 September 1872 te sterven.

rijk was gevolgd, had het Belgisch parlement zich gehaast een aantal belangrijke hervormingen te stemmen, waaronder vooral van belang was het verlagen van de kiescijns, die overal in België op het wettelijk minimum van fr. 42 werd gebracht. Het parlement was dan ontbonden geweest en nieuwe verkiezingen, met een aanzienlijk groter kiezerkorps, zouden gehouden worden. Zouden deze nieuwe kiezers, die tot mindere sociale lagen dan de vroegere kiezers behoorden, niet radicaler gestemd zijn?

Het was niet ondenkbaar, en dus kwam het er op aan, radicale liberalen op de kandidatenlijst geplaatst te krijgen. De radicalen in het kiesgenootschap manoeuvreerden dus om enige van hun mannen op de lijst te doen plaatsen. Maar wat gebeurde er dan? Een coalitie van alle behoudsgezinden, dus katholieken zowel als liberalen, tegen de radicalen. De katholieken stelden zelf geen kandidaten te Gent, hun pers hield zich met de verkiezingen aanvankelijk niet bezig. In het Kiesgenootschap werd een vinnige strijd geleverd. Het bestuur, dat in handen was van de radicalen, stelde een voorlopige lijst van 7 kandidaten voor de kamer voor. Het waren de vier uittredende volksvertegenwoordigers waaronder een, Delhougne, radicale sympathien had gekoesterd doch sedert de gebeurtenissen van Maart naar de behoudsgezinden was overgegaan (1), en drie nieuwe kandidaten, alle drie vooruitstrevende: adcaat Constant Leirens, Dr De Beil van Deinze, Gust. Callier, alle drie van de groep Huet. Leirens en Callier wezen echter elke candidatuur af, en werden vervangen door Dubois-Beyens, insgelijks van de groep Huet, en A. M. De Leu waarvan de gezindheid ons niet bekend is. Jan de Coster Wittock, een gematigd radicaal, en nog verscheidene anderen werden naderhand ook bij de voorgestelde kandidaten gevoegd. Op de vergadering van het kiesgenootschap waarover de kandidatenlijst zou worden gestemd brak een hevige twist uit en de radicalen werden verslagen. Geen van hun kandidaten werd aangeduid, doch het bestuur van de vereniging gaf zich niet verloren. Daar drie van de gekozen can-

(1) Dit blijkt o. m. heel duidelijk uit de brief die hij aan G. Callier schrijft op de vooravond van de vergadering van de Provinciale Kiesvereniging van 30 Maart, Cf. J. GARSOU, *Quelques épisodes de la révolution de 1848 dans les provinces belges*, pp. 271-72, in ANNALES DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE D'ATH, t. XXIII, 1937).

didaten weigerden op deze candidatuur in te gaan, en dus moesten worden vervangen, stelde het bestuur weer drie radicale kandidaten voor: Dubois-Beyens, De Coster-Wittock en Dr De Beil. Nieuwe vergadering van het kiesgenootschap, nieuwe ruzie, doch deze maal werden de radicale kandidaten verkozen. Geen nood! De gematigden scheurden zich af van het kiesgenootschap, stichten een nieuwe kiesvereniging die een nieuwe lijst van kandidaten voordroeg, waar geen radicalen op voorkwamen. De kiezers zouden beslissen. Er waren maar twee lijsten, die van alle conservatieven (met alleen liberale kandidaten doch gesteund door de katholieken) en die van de radicalen ⁽¹⁾. De verkiezing ging door op 13 Juni en was een verpletterende zege voor de behoudsgezinden ⁽²⁾; hun kandidaten werden alle verkozen en haalden zowat drieduizend stemmen, terwijl geen van de radicalen won. Ze haalden gemiddeld 900 stemmen. De gemeentekiezingen die twee maanden later doorgingen gaven een dergelijke uitslag.

*
* *

Het zou op het eerste gezicht wel zonneklaar blijken, dat al die woelingen van het voorjaar 1848 op niets anders zijn uitgelopen dan op een versterking van de conservatieve opinie te Gent. Maar zulks ware een zinsbedrog. Wat wel vast staat, is dat de gegoede standen, die het monopolium van het aandeel aan het staatsleven bezaten, veel conservatiever zijn geworden dan ze te voren waren, zelfs de nieuwe kiezers, die door de verlaging van de kiescijns voor het eerst stemrecht hebben verkregen, zijn voor een deel behoudsgezind ⁽³⁾. Maar voor ons

(1) Voor al deze verwickelingen, zie D. DESTANBERG, *De Kiezingen te Gent sedert 1830* (Gent 1910), pp. 106-109.

(2) «La république a été battue» schrijft de behoudsgezinde kandidaat Rollin aan Rogler op 13 Juni 1848 (Fonds Rogler Hasse 75; brief van 13 Juni).

(3) We zeggen, voor een deel en we mogen zelfs zeggen, een klein deel. Het loont immers de moeite de uitslagen van de verkiezingen van 13 Juni 1848 van dichtbij te ontleden: het arrondissement telde 5708 kiesgerechtigden, waaronder 3244 van de stad, maar in felte hebben slechts 3301 kiezers gestemd, waaronder 2.049 van de stad. Aangezien wel nagenoeg alle stemmen van het platteland voor de behoudsgezinde lijst zullen geweest zijn volgt daaruit dat de plus minus 900 kiezers die

stelt zich de vraag wel anders : welk is de weerslag geweest van die gebeurtenissen op de andere volksklassen, op de geringe burgerij en op de arbeiders? Voor de moderne historicus is het antwoord op deze vraag veel belangrijker dan deze naar de gezindheid van de 3000 goeden. Belangrijker, maar ook veel moeilijker.

Wat de arbeiders betreft is er althans een feit duidelijk : in het na-jaar van 1849 breekt te Gent de eerste georganiseerde vrij algemene staking uit in het katoenbedrijf. Tien jaar vroeger was er een oproer van de Katoenbewerders geweest, thans is het een gecoördineerde staking, voor korter arbeid en beter loon. De arbeiders van de fabrieken die niet staakten steunden de stakers (1). De organisatie van de werklieden kwam bewonderenswaardig voor aan de gouverneur van Oost Vlaanderen (2). Wat veel meer is, hij vermeent dat deze arbeiders sedert de Februari-Maart 1848 gebeurtenissen georganiseerd zijn (3).

Maar hoe zouden die arbeiders georganiseerd zijn geraakt? Ook hier kan een embryo van antwoord worden verstrekt : sedert Juni 1848 verschijnen verschillende bladen te Gent die voor de arbeiders geschreven zijn of althans zich in ruime mate voor de arbeiders interesseren. Het zijn « De Broedermin », die uitging van de kring van Huet (4), « Vlaanderen's Welvaren » dat we niet in de gelegenheid waren in te

voor de lijst der democraten-socialisten gestemd hebben, van de stad moeten zijn, en dan komt men tot dit onverwacht resultaat dat bijna de helft van de stemmen der stedelijke kiezers (900 op 2049) voor de democraten socialisten zijn uitgebracht geweest! Daar het niet zeer waarschijnlijk is dat vele van die democraat-socialistische stemmen door zeer goeuden werden uitgebracht, komt men vanzelf tot het besluit dat ze voor een aanzienlijk deel de opinie van de nieuwe lezers weerspiegelen.

(1) AVANTI, *Een terugblik*, blz., 131-138.

(2) Brief van gouverneur aan minister Rogier (Fonds Rogier) van 23 November 1849.

(3) Ditto van 14 November.

(4) Het eerste nummer verscheen op 23 Juni 1848. Het blad is zeer wel opgesteld, maar is geen arbeidersblad al staat het zeer sympathiek tegenover de arbeiders. De tendenz is eerder kristen-democraat dan socialistisch. Over de band met de kring van Huet zie een brief van Emile de Laveleye, in *La Gazette* van 14 Januari 1889.

zien, en « Artevelde » dat uitgaat van de democraten-socialisten (1). Het is moeilijk om zeggen in welke mate de arbeiders deze bladen lezen. Een sterk percentage waren ongetwijfeld ongeletterd, aangezien op 846 recruten voor het jaar 1846, 362 niet konden lezen. Aangezien dit wellicht uitsluitend jongens uit de arbeiderstand betreft, en dat deze stand iets meer dan de helft van de stadsbevolking uitmaakte, kan men ruw geschat aanvaarden dat 2 arbeiders op de drie niet konden lezen. Maar ook die konden in de politieke agitatie worden betrokken. Een nieuwe meetingcampagne wordt gelanceerd in Januari 1849. Zoals men ziet waren er elementen genoeg die de arbeiders moesten beïnvloeden en hun optreden tegenover de fabrikanten in het najaar van 1849 wordt dat veel begrijpelijker.

Maar het schrijven en uitgeven van dagbladen, het inrichten van meetings, was in 1848 niet het werk van arbeiders zelf, maar wel van leden van de burgerij. En dit is reeds een eerste bewijs van dit belangrijke feit, dat na de gebeurtenissen van Februari-Maart 1848 de meest begoeden wel conservatiever waren geworden, maar de geringe burgerij, daarentegen, radicaler was geworden. Dit wordt met alle mogelijke nadruk betuigd door de gouverneur van Oost-Vlaanderen, in een belangwekkend rapport over de toestand der openbare mening te Gent geschreven op 15 November 1848, en waarin het volgende staat : « En, général, je dirai que le centre de la cité est devenu beaucoup plus gouvernemental, mais que par contre les extrémités le sont devenues infiniment moins... La classe dans laquelle l'esprit d'ordre compte le plus de défaites est... celle qui se compose des petits artisans, des petits industriels, des cabaretiers, des ouvriers à journées... » (2).

(1) Het werd geredigeerd naar de gouverneur van Oost-Vlaanderen meent te weten (brief aan Rogier van 15 November 1848) door de advocaten Delwaert (radicaal-liberaal) en Constant Leirens (van de Société François Huet). Constant Leirens was een vriend van Spilthoorn en ze waren beiden oorspronkelijk van plan om gezamenlijk dat blad uit te geven. De aanhouding van Spilthoorn verhinderde dit, maar het feit (dat vast staat, zie Proces van Risquons-Tout, getuigenis van Jottrand, *Moniteur* 1848 blz. 2315) is kenschetsend voor de tendenz van deze publicatie, die nochtans na enige tijd eerder radicaal liberaal dan democratisch-socialist zal worden.

(2) Brief van gouverneur aan minister Rogier van 9 November 1848.

Hebben al deze woelingen een blijvende werking uigeoefend op de geesten, dient men in de storm van 1848 voor onze stad, zoals voor vele gebieden van Europa, een hoofdmoment te zien waarna alles nooit meer wordt als tevoren en zich op nieuwe banen richt? Op die vraag blijven we voorlopig het antwoord schuldig.

Inleiding

tot een Methodisch Onderzoek der Merovingische Begraafplaatsen

De historicus, die de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van ons land bestudeert, blijft nog altijd staan voor de vraag, welke gegevens uit de Merovingische begraafplaatsen te halen zijn voor de periode, die hem aanbelangt. Wel weet hij, dat hun betekenis steeds fel omstreden is geweest. Het is hem bekend, dat deze overblijfselen in verband zijn gebracht met de Germaanse invallen en de Frankische kolonisatie. De stelling, als zouden deze vondsten dateren uit de tijd der volksverhuizingen, geniet thans geen krediet meer. Met des te meer ijver wordt echter gezocht naar hetgeen die begraafplaatsen ons kunnen leren over de vestiging der Franken in Noord-Gallië (1).

In wetenschappelijke kringen blijft men de mening toegedaan, dat er uit de dodenakkers der toenmalige bevolking argumenten te halen zijn voor het Germaans bevolkingsaandeel der Romania en voor het tot stand komen der taalgrens. Een afdoend antwoord is echter nog niet gegeven, zodat het tot nog toe bij plausibele theoriën is gebleven. De politieke, economische en sociale draagwijdte der Merovingische begraafplaatsen is nog steeds niet belicht.

Al kan zulke leemte op het eerste zicht verwondering wekken, dan is dit toch volkomen begrijpelijk wanneer men weet, dat de archeologische studie van die overblijfselen nog te schrijven is. Als men het materiaal zelf niet kent, is het ook moeilijk er reeds een verdere betekenis uit af te leiden of er argumenten in te zoeken van algemeen historischen aard. Het oudheidkundig onderzoek moet dus op de eerste plaats worden doorgezet alvorens deze grafvelden kunnen dienstbaar

(1) Een overzicht van de verschillende theoriën daaromtrent vindt men bij H. ROSENS, *Het probleem der Frankische begraafplaatsen*, in *Feestbundel H. J. Van de Wijer*; dl. II; blz. 303-332. Leuven, 1944.

gemaakt worden aan de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van ons land.

In gans het gebied van Noord-Gallië, waar begraafplaatsen uit die periode werden blootgelegd is België zeker niet misdeeld. In allerlei archeologische tijdschriften zijn een 450 tal localiteiten vermeld, waar graven werden aangetroffen. Men vindt ze over alle delen van ons grondgebied verspreid, doch vooral in de provincies Henegouwen, Namen en Luik. Hier liggen ze dicht bij elkaar in een aaneengesloten gebied, dat in het Zuiden van Henegouwen aanvangt en zich naar het Oosten voortzet over de Samber en de Maas tot aan de linkeroever van de Ourthe en vandaar langs de stad Luik omzwenkt om ook het oostelijk gedeelte van Brabant te bereiken. Behalve in deze centrale zone is nog een tweede reeks grafvelden uitdrukkelijk te vermelden in de zuidelijke uithoek van de provincie Luxemburg. Waar men deze begraafplaatsen ook aantreft, hetzij in de twee voormelde zones, hetzij elders in een lossere verband, het valt toch op hoe ze zich schier altijd in de buurt bevinden van een waterloop. De aantrekkingskracht van dit element is zo groot geweest, dat men ganse rijen grafvelden kan aanwijzen, die de loop van beken en rivieren volgen. De gesteldheid van de bodem heeft eveneens invloed uitgeoefend op de verspreiding der begraafplaatsen. Men treft ze bij voorkeur aan in vruchtbare gebieden, waar zich in de alluviale vlakke langsheen de waterlopen ook weilanden uitstrekten. Niettegenstaande het rivierennet en de bodemgesteldheid zulke invloed hebben uitgeoefend, toch dient hier onmiddellijk aan toegevoegd, dat deze twee factoren niet alles verklaren. De verspreiding der Merovingische grafvelden is vooral verbonden met het Gallo-Romeins cultuurgebied. De overblijfselen uit de vroege Middeleeuwen vindt men vooral terug waar ook Romeinse villa's hebben bestaan. Het Vlaamse land, waar weinig sporen zijn aangetroffen van de Gallo-Romeinse beschaving, heeft ook veel minder grafvelden opgeleverd dan Wallonie. De 9/10 van onze begraafplaatsen liggen daar, waar de Romeinse villa's waren gevestigd.

Niettegenstaande honderden grafvelden als het ware voor het grijpen liggen, toch werden er weinig preciese gegevens uit afgeleid voor de geschiedenis der vroege Middeleeuwen. De grootste hinderpaal

daartoe is wel het feit, dat het materiaal niet gedateerd is. Schier alle begraafplaatsen horen in de 6^e en 7^e eeuw thuis; enkele hebben hun oorsprong in de late 5^e eeuw, terwijl sommige in de loop der 8^e eeuw nog in gebruik waren. Met deze ruime tijdsbepaling kan men wel vrede nemen, waar het over periodisering gaat, doch niet wanneer bepaalde feiten dienen belicht te worden. Op documenten, die over twee eeuwen schommelen, kan men bezwaarlijk een stevige argumentatie bouwen. Eerst wanneer men de oorsprong, de bloeitijd en het verval van een begraafplaats binnen nauwkeurige data kan omschrijven, is ze bruikbaar voor de geschiedenis. Van elk grafveld in het bijzonder dient de chronologie vastgelegd; dit moet het uitgangspunt zijn van elke verdere studie.

Nu moet ook gezegd, dat de datering van de meeste grafvelden niet meer met volstreekte nauwkeurigheid is op te maken. De wijze waarop de opgravingen in het verleden zijn gebeurd hebben een accurate chronologie meestal onmogelijk gemaakt. Voor een groot gedeelte zijn de voorwerpen zoek geraakt; alleen aan merkwaardige stukken en kostbare sieraden werd meer aandacht besteed. Daarenboven is geen grafinventaris meer voorhanden en zijn de voorwerpen uit eenzelfde graf niet samengehouden. Dit is nochtans onmisbaar om de datering op te maken. In de zeldzame gevallen, zoals te Anderlecht, waar bij de opgraving de verschillende voorwerpen uit eenzelfde kuil bij elkaar werden gehouden, heeft men dan naderhand toch alles dooreen gegooid. Op enkele uitzonderingen na, en we denken hier vooral aan Asch in Limburg waar het terrein systematisch werd onderzocht en het materiaal nauwkeurig gepubliceerd (1), kan men over de reeds ontdekte begraafplaatsen meestal geen preciese aanduidingen meer verstrekken.

Niettemin is uit deze overblijfselen veel meer te halen dan tot nog toe het geval was. De aandacht dient echter vóór alles op het archeologisch aspect te zijn gericht, en dit enigszins in tegenstelling met de traditionele opvatting. Bij voorkeur heeft men onze vroeg-middeleeuwse grafvelden geïnterpreteerd in het licht van de verschillende

(1) J. BREUER, *Le cimetière franc d'Asch*, dans *Annales de la Soc. d'archéol. de Brux.*, d. XLI, 1937, blz. 50 e. v.

theoriën over de Germaanse landname. We staan sceptisch tegenover deze werkwijze en menen de historische werkelijkheid dichter te kunnen benaderen door een andere methode toe te passen. De bronnen zelf zijn nog te weinig bekend om ze nu reeds bij dergelijke probleemstelling te betrekken. De eerste betrachting moet zijn de voorwerpen zelf op een wetenschappelijke manier te bestuderen. Daarna kan gezocht worden naar de betekenis van deze grafveldencultuur om er tenslotte economische, sociale en politieke aspecten voor die periode uit af te leiden. Wie aan de begraafplaatsen, in de huidige stand van het onderzoek, op de eerste plaats ethnische beschouwingen vastknoopt en er argumenten in zoekt voor de Germaanse bevolking van onze gewesten, loopt gevaar sommige elementen over het hoofd te zien en hun algemeen-historische betekenis niet volledig te vatten.

De plaats waar de toenmalige bevolking van ons land haar doden ter aarde bestelde, dient meestal gezocht op de helling van een heuvel in wiens nabijheid een beek vloeit. In min of meer regelmatige rijen werden de overledenen er begraven, met de voeten naar het Oosten en het hoofd naar het Westen gekeerd. De dode lag op de rug, met de handen langs het lichaam uitgestrekt; hij was uitgedost in zijn beste gewaad, met sieraden getooid, met wapenen omgord en omringd door een aantal voorwerpen die hem tijdens het leven hadden toebehoord, of voor de eeuwigheid waren geschonken. Het zijn deze grafgiften welke op de eerste plaats onze aandacht gaande houden. Bovendien de wapens en de sieraden omvatten ze nog urnen, glazen vaatwerk, munten en allerlei benodigdheden. Hoe onbenullig sommige voorwerpen op het eerste zicht ook mogen schijnen, toch ontdekt men bij een grondige studie van deze bijgaven wat al aspecten van de vroeg-middeleeuwse geschiedenis door onze grafvelden kunnen belicht worden.

Onder de overblijfselen waaraan schier geen aandacht wordt besteed, figureert de *ceramiek* vooraan. Aarden vazen behoren tot de meest gewone stukken, die men op een begraafplaats aantreft. Niet zelden vindt men er twee of nog meer in hetzelfde graf. Dit vaatwerk

is karakteristiek voor gans de periode en staat, wegens de spitse buikrand, onder de naam van biconische urne bekend. Bij honderden werden dergelijke vazen in ons land aangetroffen en toch ontbreekt nog altijd een algemene studie over de Merovingische ceramiek. In de grond weet men er weinig over, juist omdat men ze als iets onbelangrijks heeft op zij gezet. Haar typische vorm, haar doorgaans zwartgrijze kleur en haar schouderversiering zijn zowat de enige kenmerken, die worden aangestipt. Het is wel zonderling, dat aan de ceramiek uit andere perioden zo veel aandacht werd besteed, terwijl de biconische urne steeds is verwaarloosd. En nochtans is ze een waardevol instrument, niet alleen voor de datering der grafvelden, maar ook omdat er als nijverheidsproduct een economisch aspect aan verbonden is.

Van Bastelaer liet, op het einde van de 19^e eeuw, aan de biconische urne een begin van recht wedervaren (1). Hij publiceerde enkele vazen, die eenzelfde schouderornament droegen en op verschillende plaatsen waren ontdekt. Hieruit leidde Van Bastelaer af, dat die grafvelden op hetzelfde tijdstip in gebruik waren geweest. Het uitgangspunt van de vergelijking was in elk geval juist en het is moeilijk om begrijpen waarom het bij die eerste proefneming is gebleven. Wanneer men immers een zeker aantal urnen in handen heeft gehad en naar de versiering kijkt, die gewoonlijk met een radje spiraalvormig op de schouder is aangebracht, valt het op hoe eenzelfde motief op verschillende exemplaren terugkeert. Daarenboven is er niet alleen een decoratieve gelijkenis, ook naar de vorm komen sommige van die urnen treffend met elkaar overeen. Dit uit zich vooreerst in de algemene structuur — weergegeven door de verhouding tussen de hoogte en de diameter — en vervolgens in een aantal bijzonderheden aan lip, hals en schouder. Op de 150 urnen, die van het grafveld te Anderlecht zijn overgebleven, hebben we er zo 33 ontdekt, die in 15 typen konden ondergebracht worden. Al deze vazen van hetzelfde type komen naar de vorm tot in

(1) D. A. VAN BASTELAER, *Les vases de formes purement franques et leurs ornements à la roulette, comme moyen d'établir le synchronisme entre les cimetières antiques à inhumation*. Verschenen in *Annales de la fédération archéol. et hist. de Belgique*; d. VI, 1890, blz. 284 e. v.; d. VII, 2, 1892, blz. 474 e. v.; d. IX, 1895, 252 e. v. d. XI, 2, 1897, blz. 284 e. v.

de bijzonderheden met elkaar overeen en dragen tevens dezelfde schouderversiering (1). Het staat buiten kijf, dat ze tegelijkertijd in dezelfde werkplaats werden vervaardigd.

Er is echter meer. Ook wanneer urnen, die nauwkeurig op elkaar gelijken, een verschillend ornament dragen, zijn ze nog gelijktijdig. Immers, het is niet omdat men over een bepaald motief beschikte, dat een bepaald type werd geproduceerd. Veeleer heeft men van een ganse serie gelijkvormige vazen enkele met hetzelfde ornament geïllustreerd, terwijl op de rest een andere versiering werd afgedrukt. Evengoed als het ornament heeft dus ook het type een chronologische waarde (2). Aan de 15 voormelde types met identiek siermotief konden we er voor Anderlecht nog 6 andere toevoegen, die alleen de vorm gemeen hebben.

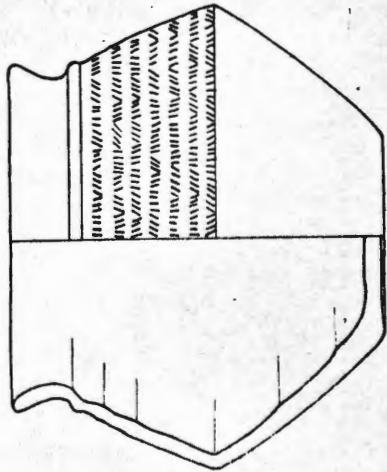
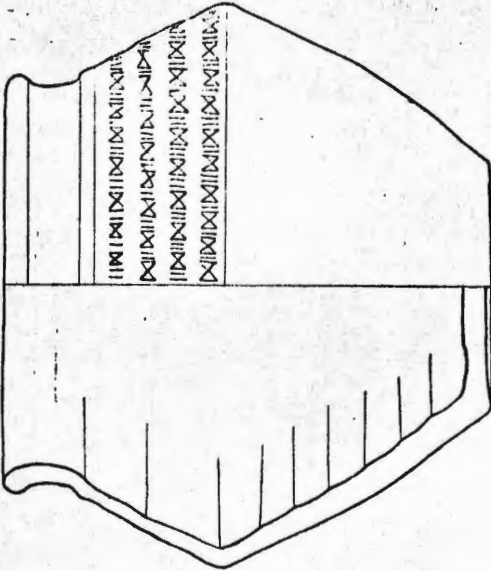
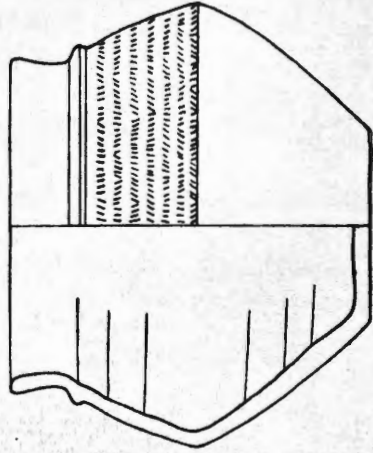
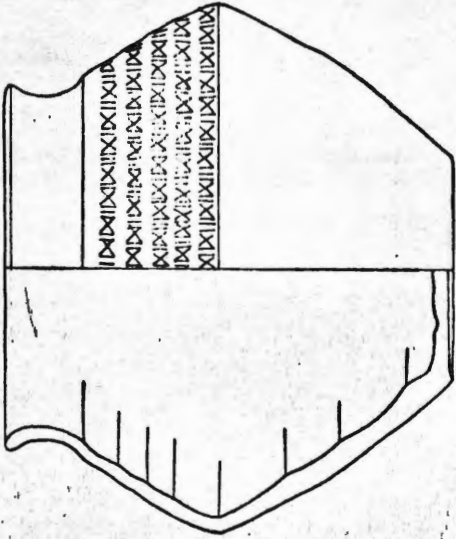
Een doorgedreven studie van de ceramiek kan ongetwijfeld de chronologie der grafvelden grotelijks vooruithelpen. Al de stukken die met hetzelfde ornament zijn getekend, moeten binnen een beperkte tijdsruimte zijn vervaardigd. De radjes immers waren meestal in hout en kunnen derhalve niet lang dienst gedaan hebben. Daarenboven zal een bepaald type, wegens de broosheid van het materiaal, zijn vervaardigingsperiode niet lang hebben overleefd, hetgeen wel het geval kan zijn met soliede voorwerpen, die in de graven worden aangetroffen. Ook het groot aantal variaties, die men onder de biconische urnen aantreft, wijst op de losheid waarmee men van de ene vorm op de andere overging; het bestaan van een gegeven type is zeker kort geweest. Wanneer dan in verschillende kuilen of op verschillende begraafplaatsen urnen van eenzelfde type worden ontdekt mag men gerust besluiten, dat deze graven in weinig jaren tijds in de bodem kwamen.

De typologie van het Merovingisch vaatwerk moet dus een belangrijke weerslag hebben op de vroeg-middeleeuwse oudheidkunde. Dank zij de studie van de Duitse archeoloog J. Werner (3), die een aantal graven waarin munten voorkwamen op critische wijze had onderzocht,

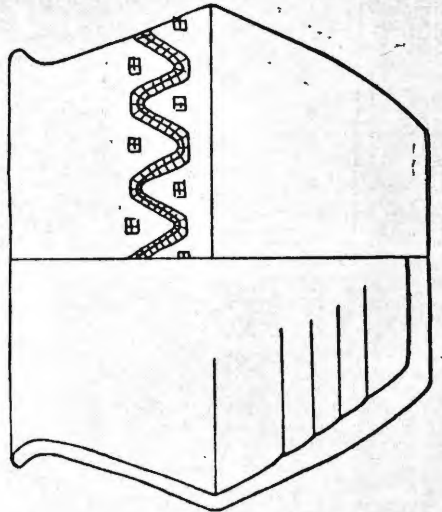
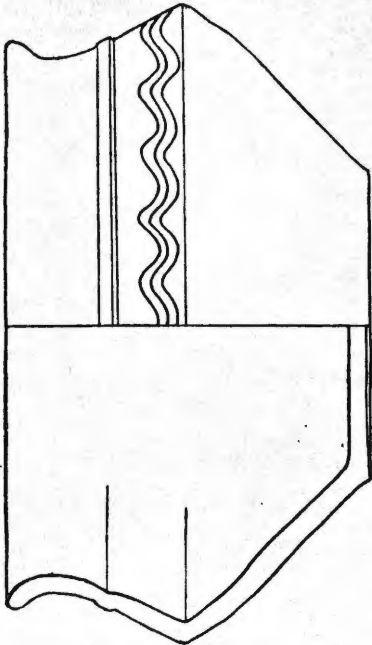
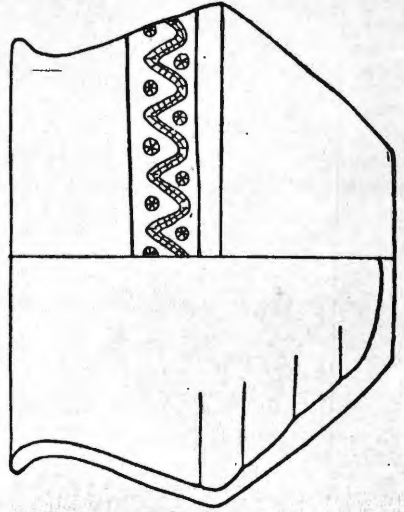
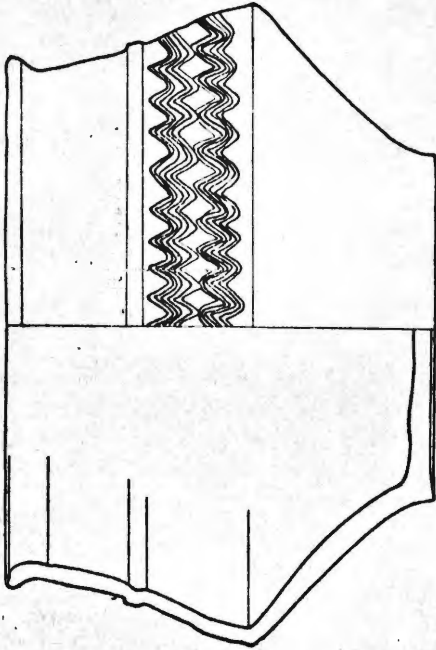
(1) Zie plaat 1.

(2) Zie plaat 2.

(3) J. WERNER, *Münzdatierte austrasische Grabfunde*. Berlin und Leipzig, 1935

VIER URNEN VAN ANDERLECHT DIE TWEE TYPEN VERTEGENWOORDIGEN EN WAARVAN
ELK TYPE DEZELFDE SCHOUDERVERSIERING DRAAGT.

EVENEENS VIER URNEN VAN ANDERLECHT, DIE MET EEN VERSCHILLEND ORNAMENT ZIJN VERSIERD, DOCH NIETTEMIN TWEE AAN TWEE TOT HETZELFDE TYPE BEHOREN.

was men er reeds in geslaagd een aantal voorwerpen tot op 50 jaar na te dateren. Die periodisering zal men voortaan nog nauwer kunnen omschrijven. Op veel meer graven, dan vroeger het geval was, zal men nu een datum kunnen zetten, vermits de ceramiek veelvuldig voorkomt. Ook zullen een ganse reeks voorwerpen, die tot nog toe voor een tijdsbepaling niet in aanmerking kwamen, chronologisch bruikbaar gemaakt worden.

Opdat deze typologie echter een concrete betekenis krijgje is het nodig nieuwe opgravingen te doen. De meeste urnen zijn immers uit hun verband gerukt, daar het grafmeubilair haast nooit volledig is bewaard. Het is echter onontbeerlijk dat de urnen samen worden aangetroffen met munten of goed dateerbare sieraden om op hun beurt een chronologische waarde te krijgen. Langs dien weg dan zal men voor de vroeg-middeleeuwse ceramiek dezelfde resultaten bekomen, welke voor het Romeins vaatwerk reeds zijn bereikt.

Benevens deze eerste soort grafgiften treft men naast de doden ook *glaswerk* aan. In tegenstelling met de ceramiek, waar de zwart-grijze biconische urne domineert, heerst op het gebied van glazen vaatwerk de grootste verscheidenheid. Het aantal vormen is zeer gevarieerd. Allen gaan op laat-Romeinse types terug. Van de rijke schakering aan modellen, die tijdens het late keizerrijk in de mode waren, zijn er in de vroege Middeleeuwen slechts een beperkt aantal overgebleven. Vergeleken met de producten, die de Romeinse glasindustrie in de 3^e eeuw op de markt bracht, zijn de onze minderwaardige stukken. Ook in de kleur komt dit verval tot uiting. Het klaar, doorschijnend produkt, dat de Romeinse glasblazers konden vervaardigen, is nu verdwenen. Al beweert men soms dat het honte coloriet van groen, blauw-groen, blauw, geel, geel-bruin, geel-groen en wit-geel glas in de smaak viel der tijdgenoten, toch is het niettemin waar, dat dergelijke resultaten toe te schrijven zijn aan onkunde.

Het glazen vaatwerk in de Merovingische graven is bij uitstek een luxeartikel. Het is eerder zeldzaam, zeldzamer zelfs dan sieraden en verdwijnt geleidelijk naarmate men in de 6^e en 7^e eeuw opklimt. Sommige musea nochtans, zoals Namen, zijn in het bezit van merkwaardige verzamelingen. Het is slechts terloops, dat men glazen gepubliceerd

vindt. Enkele exemplaren uit de musea van Mariemont ⁽¹⁾ en van het Jubelpark ⁽²⁾ zijn bekend gemaakt. Ook die soort bijgaven werd niet voldoende bestudeerd ⁽³⁾; voor de chronologie is er tot nog toe weinig uit op te maken.

Dit laatste kan ook gezegd worden van de *wapens*, niettegenstaande ze schier niet te tellen zijn. Inderdaad bij het blootleggen van een vroeg-middeleeuws grafveld, krijgt men de indruk voor een krijgsvolke volk te staan. Voor de vrije mannen was het een voorrecht wapens te mogen dragen; bij hun dood namen ze die ook mee in het graf. Zo vindt men daar zwaarden, scramasaxen, lansijzers, ango's, pijlpunten, bijlen, umbo's en één enkele maal in ons land, te Trivières nl. een ijzeren helm. Gewoonlijk had elke krijger meer dan één wapen van verschillende soort; bij uitzondering nochtans treft men in eenzelfde graf een volledige uitrusting aan.

Het zwaard, ook *spatha* genoemd, werd slechts gedragen door voor-aanstaande lieden. De *scramasax* of het eensnijdig kortzwaard komt veel talrijker voor, evenals de lansen, waarvan er soms twee in dezelfde kuil worden aangetroffen. Een bijzonder lanstype is de *ango*; zij heeft een lange ronde stang, die uitloopt in een pyramidevormige spits welke van twee weerhaken is voorzien. Dit wapen is uiterst schaars en duidt op een hoge militaire functie. Voor zover we weten werden in ons land, slechts zeven *ango's* ontdekt: twee te Anderlecht, twee te Trivières, één te Ciply, één te Harmignies en één te Haine St Paul. Dat veel mannen ook met een boog waren uitgerust blijkt uit de pijlpunten, die meestal paarsgewijze of in bundels van drie of vier in de kuilen werden gevonden. Ook de *bijl* of *francisca* is een courant wapen. Van schilden is niets overgebleven, tenzij deze met een ijzeren knobbel of *umbo* waren bezet; in dit geval echter waren ze in het bezit van zwaarbewappende lieden.

Onder al de grafgiften zijn het de *sieraden*, die ons de rijkdom der

(1) G. FAIDER-FEYTMANS. *Les verreries des époques romaine et mérovingienne au musée de Mariemont*, en *Rev. belge d'archéol. et d'hist. de l'art*, d. X, 1940, blz. 211 e. v.

(2) A. DE LOE. *Catalogue*, IV. Bruxelles, 1939, blz. 42.

(3) De meest recente studie is die van F. RADEMACHER, *Fränkische Gläser aus dem Rheinland*, in *Bonner Jahrbücher*, d. 147, 1942, blz. 385 e. v.

begraafplaats en de stoffelijke welstand der bevolking het best doen kennen. Meestal komen ze uit vrouwengraven. Het zijn deze kostbaarheden welke vooral de aandacht hebben gaande gehouden en derhalve het best zijn bestudeerd. Hun typologie en hun chronologie is tamelijk goed uitgewerkt. Onder de meest gebruikelijke soorten noemen we: boogfibulae, sierschijven in edelmetaal, almandinfibulae, bronzen broches, S-fibulae, oorringen, vingerringen, armringen en halsnoeren.

De boogfibulae, zo genoemd wegens de gewelfde middelstrook, die de kopplaat aan de voet verbindt, zijn vervaardigd uit koperlegeringen of uit edelmetaal, en soms met rode steentjes ingelegd. Ze treden steeds paarsgewijze op. Voor de datering der gaven zijn het eerst-rangsartikelen, vooral sedert de publicatie van de uitvoerige studie, welke H. Kühn ⁽¹⁾ er aan gewijd heeft. Even kunstig en decoratief als de boogfibulae zijn de ronde sierschijven in edelmetaal. Hun middel is meestal umbovormig gewelfd, terwijl gans de oppervlakte met veelkleurige steentjes en filigraan is versierd. Doorgaans horen ze thuis in graven uit de 7^e eeuw ⁽²⁾. De almandinfibulae zijn gewoonlijk kleiner dan de sierschijven in edelmetaal, doch ook rond van vorm. Hun vlakke voorkant is bezet met de rode edelstenen waaraan ze hun naam ontlennen; namaaksels komen evenveel voor als authentieke stukken. Ze werden steeds paarsgewijze gedragen. De chronologie is nog niet volledig uitgewerkt ⁽³⁾. Ter vervanging van de almandinfibulae en van de sierschijven in edelmetaal treden soms bronzen broches op. Het zijn veelal ruwe conterfijsels van kostbare modellen. Een origineel verschijnsel zijn de vogelfibulae, in de vorm van een gestyleerde vogel ⁽⁴⁾, alsook de S-fibulae, die de hoofdletter S uitbeelden. Oorringen in brons of in zilver zijn vrij algemeen verspreid in vroeg-mid-

(1) H. KÜHN; *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*. 2 dln. Bonn, 1940.

(2) Een mooie verzameling werd gepubliceerd door F. RADEMACHER. *Fränkische Goldscheibelfibeln aus den rheinischen Landesmuseum in Bonn*. München, 1940.

(3) Het werk van H. RUPP, *Die Herkunft der Zelleneinlage und die Almandinscheibelfibeln im Rheinland*, Bonn, 1937, vergt op dit gebied enig voorbehoud.

(4) G. THURY. *Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit*. Bonn, 1939. Ook hier is de datering niet altijd nauwkeurig omschreven.

deleeuwse graven, evenals vingerringen, die ook door mannen werden gedragen; armringen zijn eerder zeldzaam. Halssnoeren daarentegen komen talrijk voor; de kralen zijn in barnsteen, glas of geglazuurde gebakken aarde en overtreffen in kleurenrijkdom al het overige.

Al die soorten sieraden leggen niet alleen getuigenis af voor de rijkdom der bevolking, ze maken ons ook duidelijk in welke bepaalde periode een gegeven agglomeratie haar hoogtepunt heeft bereikt. Waar talrijke sieraden in een gegeven tijdsbestek samenvallen, zijn de bewoners om de een of andere reden, ook buitengewoon welstellend geweest. Zo kan men b.v. de bloeiperiode van Anderlecht tussen 550 en 650 plaatsen.

Terwijl de grafgiften, waarover we het hierboven hadden tot eenzelfde categorie behoren, liggen in de graven tal van voorwerpen van uiteenlopende aard, die we met de algemene naam van *benodigheden* betitelen. Het zijn gespen, messen, scharen, kammen, toilettaangetjes, naalden, spelden, spinschijfjes, buidelmontures, vuurslagen en dies meer.

Bij de gespen en hun bijbehorendheden moeten we afzonderlijk stilstaan. Ze komen veelvuldig voor en waren bevestigd aan lederen riemen of geweven banden, die bij de wapendracht of de kleding werden gebruikt. Ze zijn vervaardigd uit ijzer of koperlegeringen. Een ganse reeks bestaat slechts uit beugel en doorn, welke soms schildvormig verbreedt; andere gespen zijn van een beslagplaat voorzien, waaraan dan een tegenbeslag kan beantwoorden. Gewoonlijk zijn het alleen gespen met beslagplaat, die een versiering dragen; hiertoe is soms zilver aangewend, dat ofwel in fijne draden in het ijzer is gedreven, ofwel in de vorm van een dun plaatje, gans het beslag bedekt. Tussen de gesp en het tegenbeslag waren soms vierhoekige metalen plaatjes aan de riem bevestigd; ook aan de schouderriem waaraan het zwaard hing, vindt men af en toe kleine rechthoekige, versierde plaatjes. Het uiteinde van de riem was soms met een metalen beslag of riemtong verstevigd. Bij eenvoudige gespen, die alleen bestaan uit beugel en doorn, vindt men ook riemknijpers, waarmee het leder, dat rond de beugelstaaf was gedraaid, werd vastgelegd. Op zij aan de gordelriem was niet zelden een klein metalen plaatje bevestigd, waarin een rechthoekig gaatje was uitgespaard om er een beurs of allerlei kleine benodigheden aan

op te hangen ; ook ronde opengewerkte schijven dienden tot dat doel. Gespen en bijbehorigheden zijn nog weinig bestudeerd ⁽¹⁾ en hun chronologische waarde is dan ook gering.

Komen we nu tot de andere benodigdheden. Kleine ijzeren messen behoren tot het gewone bezit van mannen en vrouwen ; voor de chronologie zijn ze van geen betekenis evenmin als de scharen, die zowel uit mannen- als uit vrouwengraven komen. Kammen werden eveneens benut door personen van beider kunne ; de overgebleven exemplaren zijn in been ; ze hebben een dubbele rij tanden en waren dikwijls in een schede gevat. Toilettaangetjes die gebruikt werden om haartjes af te knippen, komen meest uit mannengraven ; ook naalden werden aan de gordel van krijgers aangetroffen ; de spelden daarentegen werden door vrouwen aangewend ofwel voor de haartooi, ofwel voor het vaststeken van hoofddekseel of klederen. Met de naalden brengen de spinschijfjes het bewijs, dat de wol ter plaats werd gesponnen ; deze voorwerpen zijn in gebakken aarde of in glas en hebben in het midden een opening, waarin een staafje werd bevestigd, aan het ander uiteinde van hetwelk de draad werd vastgemaakt. Op het bestaan van beurzelen, die aan de gordel werden bedragen, wijzen de buidelmontures of ijzeren sluitstukken, waaraan dikwijls nog een kleine gesp zit. Veelal vindt men in mannengraven ook een ijzeren latje met een kleine silex, de primitieve tondeldoos.

Een laatste categorie grafgiften zijn dan de *munten* ⁽²⁾. Niet alleen voor de chronologie van de begraafplaats, maar ook voor het economisch leven en de sociale toestand der nederzetting zijn munten een kostbaar materiaal. Ze dienen echter met overleg behandeld. Als terminus post quem zijn ze onfeilbaar. Een groot aantal munten uit vroegmiddeleeuwse graven zijn echter Romeins ; het spreekt vanzelf, dat ze als dateringselement geen waarde meer hebben. Alleen Merovingische of munten uit dezelfde tijd hebben een chronologische betekenis. Daar geldstukken in die periode lang in omloop bleven, kan het nu

(1) M. NEESS. *Rheinische Schnallen der Völkerwanderungszeit*. Bonn, 1935. Dit werk vertoont veel leemten.

(2) Voor de Merovingische munten bestaat het standaardwerk van M. PROU, *Les monnaies mérovingiennes*. Paris, 1892.

gebeuren, dat munten uit het begin der 6e eeuw in graven liggen van het einde van de 7e eeuw. Men moet derhalve het eerst rekening houden met de slijtage van het stuk, vervolgens ook met de wijze waarop het als grafgift is aangewend. In sommige graven vindt men munten, die vermoedelijk in een beurs staken, als een soort zakgeld. Elders doen munten dienst als ornament; ze zijn dan in een omraming gevat of doorboord en aan een draadje opgehangen. Ook treft men soms een geldstuk aan in de mond van de overledene. Naar gelang de omstandigheden moet de oudheidkundige voor ieder geval in 't bijzonder tot een appreciatie overgaan. In het reeds geciteerde werk van J. Werner, « Mündzdatierte austrasische Grabfunde » zal hij betrouwbare richtlijnen vinden.

Wanneer alle grafgiften aldus zijn bestudeerd staat men op vaste bodem. Gaat het over een opgraving, dan zal aan tal van graven een datum kunnen toegekend worden. Heeft men te doen met voorwerpen, die door elkaar liggen verstrooid dan zal men toch in veel gevallen voor het grafveld in zijn geheel een chronologie kunnen bepalen. De noodzakelijke vereiste tot verdere studie is daarmee gesteld.

Uit het rechtstreeks contact met deze overblijfselen, die zowel naar aantal als naar vorm een grote verscheidenheid bieden, kan men de betekenis van deze grafveldencultuur achterhalen. Ze duiden op een gelijkvormige beschaving, die over gans ons grondgebied was verspreid. Waar men inderdaad vaststelt dat de toenmalige bevolking op dezelfde wijze was gewapend en gekleed, dat de mensen zich van dezelfde gebruiksvoorwerpen bedienden, dat de overledenen volgens dezelfde rithen werden ter aarde besteld, wijst dit ongetwijfeld op een uniforme cultuur, die niet alleen materiële gelijkenis vertoont, doch ook bepaalde ethische opvattingen gemeen heeft. Niet alleen in België, maar eveneens in de naburige landen valt hetzelfde verschijnsel waar te nemen. Met geen enkele streek echter is de verwantschap tot in de bijzonderheden zo treffend als met West-Duitsland, zodat aldaar en te onzent werkelijk het kernland moet gezocht van wat men tot nog toe de « Frankische » grafveldencultuur heeft genoemd.

Als men deze ontleding verder doordrijft en de vóórvormen onderzoekt, waaruit de verschillende voorwerpen zich ontwikkeld hebben, kan men onze grafveldencultuur tot in haar wortels nagaan. Talrijk zijn de elementen, die tot op de Romeinse periode teruggaan; zij vormen het substraat waarop nieuwe factoren zijn gegrift. Daaronder vernoemen we tal van sieraden, die uit Oost-Europa — in 't bijzonder uit de ommelanden van de Zwarte Zee — werden overgebracht. Verder duiken verschillende autochtone elementen, hetzij Celtische, hetzij Germaanse, onder een of andere vorm, in de Merovingische grafvelden op. Zeer waarschijnlijk gaat het gebruik, wapens in de graven te leggen, terug op Germaanse hulptroepen, die in de keizerlijke legers dienden. Die beschaving is dus complex. Ze is samengesteld uit disparate gegevens, welke oorspronkelijk met elkaar niets gemeen hadden en door bepaalde omstandigheden werden bijeen gebracht. Relikten uit vroegere perioden, die trots allerlei wederwaardigheden een zekere continuïteit hebben gekend, zijn in contact gekomen met voorwerpen en motieven, die in ver verwijderde gebieden bekend waren. Allengs zijn deze elementen tot een geheel versmolten en maakt en het cultuurbezit van gans een bevolking uit. Vanaf de tweede helft der 5^e eeuw heeft die beschaving vaste vorm gekregen. Ze is ons onvervalst bewaard in de talrijke grafvelden welke in de 6^e en de 7^e eeuw waren aangelegd. Niets laat ons toe deze grafveldencultuur als het monopolie van een ras, een volk of een stand te beschouwen. De vóórvormen tonen duidelijk aan hoe gans de bevolking van Noord-Gallië er deelgenoot aan geweest is. Zonder de autochtone elementen, zonder de Gallo-Romeinse traditie, zonder de Frankische volkskracht zou er van die cultuur geen spraak zijn. Dat ze tevens eigen was aan gans de bevolking zonder onderscheid van stand blijkt uit het feit, dat naast rijke graven en indrukwekkende dodenakkers ook bescheiden begraafplaatsen en eenvoudige grafgraven worden aangetroffen. Van het ogenblik dat ze vermogend genoeg waren om zich bepaalde voorwerpen aan te schaffen, werden al de bewoners van die gebieden op dezelfde wijze met voornoemde bijgaven ter aarde besteld. Die grafveldencultuur voor een wezenlijk kenmerk van de Franken houden, lijkt ons door geen enkel argument bewezen.

Al moge deze vaststelling aan de traditionele zienswijze afbreuk doen, toch ware het verkeerd hieruit te besluiten, dat onze grafvelden geen waarde meer hebben voor de vroeg-middeleeuwse geschiedenis. Het zwaartepunt van hun betekenis wordt er gewis door verlegd, alhoewel het aan hun belangrijkheid geen afbreuk doet. Op de eerste plaats immers houden die oudheidkundige bronnen heel wat gegevens in voor het economisch leven uit die periode. De verspreiding van de grafvelden, die we steeds aantreffen in gebieden waar vruchtbaar akkerland en natuurlijke weiden voorhanden zijn, bevestigt het algemeen kernmerk, dat we in een periode zijn van landbouweconomie. Dit wordt trouwens geïllustreerd door het feit, dat de Romeinse villa's, die hoofdzakelijk landbouwwitbatingen waren, meestal aangetroffen worden in de streken, waar ook vroegmiddeleeuwse begraafplaatsen worden aangetroffen.

De grafgiften op zichzelf zijn eveneens een economisch verschijnsel. Ze staan immers in rechtstreeks verband met de rijkdom der bevolking. Wanneer men met uitgestrekte dodenakkers te doen heeft, waar kostbare voorwerpen werden blootgelegd, zoals te Cily en te Harmignies, weet men tevens dat de bewoners welstellende lieden waren. De oorzaak van die voorspoed zal men niet altijd kunnen achterhalen, doch veelal dient ze in een industriële of commerciële bedrijvigheid te worden gezocht. Dat er in de vroege Middeleeuwen gespecialiseerde productiecentra bestonden ligt buiten kijf. Het volstaat een blik te werpen op de verschillende soorten grafgiften om tot de overtuiging te komen, dat ze werden vervaardigd door geschoolde ambachtshandwerkers, die in vaste werkplaatsen arbeidden, volgens beproefde procédés. Van een aantal voorwerpen kennen we reeds het productiecentrum. Het ijzer voor de wapens kwam voor een groot gedeelte uit het « Tussen Samber en Maas ». Glazen werden geblazen te Keulen en in Noord-Oost Frankrijk. Het uitgangspunt van verschillende typen van boogfibulae werd eveneens gelocaliseerd; zo ook voor de gespen. Eens dat het materiaal uit onze grafvelden zal bestudeerd zijn, zal men ongetwijfeld tal van productiecentra in eigen land kunnen aanwijzen, al waren het maar ovens, waar biconische ceramiek werd gebakken.

Het zal niet uitsluitend bij de ontdekking van nijverheidscentra blijven; ook op de toenmalige handelsbetrekkingen moet dit onderzoek

nieuw licht werpen. Hoe beperkt die industrie ook moge geweest zijn, ze werkte toch voor een regelmatige markt. Aan de hand van gedetailleerde studies, zoals voor de hoogfibulae (1), heeft men reeds kunnen opmaken, dat stukken, die in een welomschreven centrum zijn vervaardigd, over wijd uiteenliggende gebieden zijn verspreid. Voor de ceramiek, niettegenstaande ze terdege verwaarloosd werd, werden reeds op beperkter schaal een paar verwante voorbeelden geleverd. Een urne van Anderlecht draagt hetzelfde ornament als een vaas van Franchimont en van Lavaux St. Anne (Vieille Église); een andere pot van eerstgenoemd grafveld vertoont dezelfde versiering als een biconische urne van Harmignies; wat er op wijst dat de producten uit eenzelfde atelier stammen. Wanneer men het over de handel heeft in deze periode, denkt men op de eerste plaats aan Oosterse producten en voedingswaren. Daarnaast toont de archeologie echter hoe ook tal van andere voorwerpen in geregelde omloop waren. Een rijke bron voor de economische geschiedenis der vroege Middeleeuwen ligt in onze grafvelden nog te ontginnen.

Voor de maatschappelijke toestanden zijn dergelijke overblijfselen zeker niet minder interessant. Waar begraafplaatsen worden aange troffen hebben we het onomstootbaar bewijs van bewoning; aan ieder grafveld beantwoordt een nederzetting. In de uitgestrektheid en het eigen karakter van elke begraafplaats vindt men het leven der toenmalige bevolking weerspiegeld. Slechts een veertigtal necropolen, waar meer dan honderd doden waren bijgezet, wijzen op het bestaan van min of meer belangrijke agglomeraties. Een onder hen is bv. Anderlecht, waar een 350 tal graven werden aangetroffen. Een approximatieve berekening laat ons toe te bepalen, dat dit oord, gedurende de twee eeuwen waaruit de graven stammen, een gemiddelde bevolking van 125 zielen moet geteld hebben. De meeste nederzettingen echter waren van geringer formaat. Menig grafveld, dat slechts een tiental graven bevatte, dient in verband gebracht met een afzonderlijk gelegen hoeve. Een sprekend voorbeeld is Marilles (Brab.), waar 15 graven werden ontdekt; slechts twee waren rijkelijk van grafgiften voorzien; de andere bevatten de meest schamele overblijfselen. Wellicht niet

(1) H. KÜHN, *Bügelfibeln*, op. cit.

ten onrechte zagen de opgravers er het stoffelijk overschot in van een vrije grondbezitter, die er met zijn onderhorigen was gevestigd (1).

Benevens deze eerste vaststelling, die betrekking heeft op de vorm van bewoning, kan ieder grafveld in 't bijzonder een aantal gegevens verschaffen over de sociale toestand der bevolking. De wapens zijn hiertoe het geschikte materiaal. Het is immers bekend, dat de krijgsveld in deze periode gebaseerd was op de weerbaarheid der vrije mannen, en dat zeker vanaf de dood van Clovis (511) alle vrije lieden van het Merovingische rijk daartoe waren verplicht (2). Die verplichting hield tevens het recht in wapens te dragen. Op eigen kosten waren ze er toe gehouden in hun wapenuitrusting te voorzien, welke ze dan ook meenamen in het graf. Waar men wapens aantreft, heeft men in principe te doen met « ingenui ». Er zijn ganse begraafplaatsen zoals bv. Anderlecht, die het stoffelijk overschot bevatten van vrije lieden, terwijl op andere dodenakkers ook mensen van lagere sociale rang waren ter aarde besteld.

Onder de wapengraven zijn er enkele, die onze bijzondere aandacht verdienen: degene, die zwaaren bevatten. Spatha's komen meestal voor samen met andere wapens en duiden derhalve op vermogende lieden. Daar alleen deze personen de last van een volledige uitrusting konden dragen, viel een leidende functie in het leger tevens samen met een zekere economische welstand. Zonder daarom tot een hoge militaire waardigheid te besluiten, mogen we onder de zwaarddraggers de plaatselijke krijgshoofden zoeken. Veel belangrijker nog dan de spatha is de ango. Zij is uiterst zeldzaam en wordt meestal gevonden naast overblijfselen van paarden. Welnu alleen de legeraanvoerders en de « antrustiones » dienden te paard (3). Daar laatstgenoemden tot taak hadden de koning te beschermen en zijn lijfwacht vormden, is het ook logisch, dat ze zich bij voorkeur ophielden in de nabijheid der residentieplaatsen. Waar in onze excentrisch gelegen streken ango's wor-

(1) A. DE LOE, *Annuaire de la société archéologique de Bruxelles*, d. VIII, 1897, blz. 40 e. v.

(2) H. CONRAD, *Geschichte der deutschen Wehrverfassung*. München, 1939, dl. I, blz. 47-52.

(3) H. CONRAD, *op. cit.* blz. 60.

den aangetroffen lijkt het ons waarschijnlijk ze in verband te brengen met de legeraanvoerders, de graaf of de hertog.

Eens dat het onderzoek van onze begraafplaatsen tot daar is doorgevoerd, mogen we ook naar het specifiek politieke terrein overgaan. In onze streken was de structuur van het rijk gegrondvest op de « pagus ». Het is de « comes », die zijn gouw « in loco legis » bestuurt en er een koninklijke macht uitoefent. Weliswaar hebben de geschreven bronnen, welke ons over de territoriale indelingen inlichten, eerder betrek op de post-merovingische periode. Niettemin gaan tal van elementen op vroegere tijden terug, zodat het mogelijk is in grote trekken de politieke en administratieve omschrijvingen samen te stellen ⁽¹⁾. Het zal niet van belang ontbloot zijn de verschillende begraafplaatsen die evenveel nederzettingen vertegenwoordigen, vanuit dit oogpunt te onderzoeken en binnen het kader van de verschillende gouwen te groeperen. Voor de bewoning, de economische en sociale aspecten van de pagus zijn er wellicht belangrijke gevolgtrekkingen uit af te leiden. De historische achtergrond van de 6^e en 7^e eeuw, hoe onvolmaakt hij ook gekend weze, moet de leidraad blijven bij de interpretatie van onze vroeg-middeleeuwse grafvelden.

Een laatste vraag, die dan oprijst — en het is ook degene die we stelden bij het begin van deze studie — luidt : wat leren die begraafplaatsen ons over de Franken? We zegden reeds dat de grafveldencultuur op zichzelf geen essentieel kenmerk is van voornoemde volkeren. In hoever de bestaande necropolen wellicht het stoffelijk overschot van Franken bevatten, zou alleen door een nauwkeurig onderzoek van ieder graf eventueel kunnen uitgemaakt worden. In elk geval bestaan geen afdoende argumenten om ze in hun geheel aan die volkeren toe te schrijven. In dit opzicht is de uitslag van ons onderzoek eerder negatief.

Niettemin beschikken we in de honderden begraafplaatsen uit die periode, over uitstekende bronnen betreffende de toenmalige bevolking. De chronologie op de eerste plaats en dan ook de archeologische en historische interpretatie van dit materiaal houden voor de vroeg-middeleeuwse geschiedenis nog rijke gegevens in. Daartoe een methode aanduiden is het doel geweest van onderhavige studie.

(1) Voor de pagus Brabantensis bv. zie P. BONENFANT, *Le pagus de Brabant*, dans *Bulletin de la soc. belge d'études géograph.*, mai 1935.

Deusone in regione Francorum⁽¹⁾

Prof. Ch. Verlinden, die op zo voortreffelijke wijze het klassieke schema van het vooruitdringen der Franken in ons land heeft gewijzigd⁽²⁾, heeft in een kortere bijdrage onderzocht, waar zich « Deusone », dat in of omstreeks 373 wordt vermeld als liggende « in regione Francorum »⁽³⁾, bevond. Het hoeft nauwelijks te worden onderstreept, welk belang een dergelijke identificatie biedt, aangezien ze met een passage van Ammianus Marcellinus⁽⁴⁾ de enige aanwijzing is over de woonplaats van de Salische Franken vóór de tijd waarop men ze in de Scheldevallei opnieuw aantreft, diep in de 5^e eeuw. De argumentatie van Prof. Verlinden, zelf een historicus, is ten dele historisch, ten dele toponymisch. Men zal het een toponymist niet kwalijk nemen, dat hij het probleem van zijn standpunt uit opnieuw ter hand neemt.

Begrijpelijkerwijze zeer bondig, willen wij eerst enkele historische aspecten nader onderzoeken. Prof. Verlinden's redenering is als volgt: Deuso zou linguïstisch kunnen Doesburg zijn, indien het historisch vaststond dat Deuso eerder in Gelderland dan wel elders zou gelegen zijn. Om nu dit laatste aanneembaar te maken, steunt de Gentse hoogleraar eerst op de godsdienstgeschiedenis: de Herculesverering is specifiek Nederrijns, en een aantal inschriften wijzen op het bestaan van een Herculesverering te Deuso. En ten tweede wordt bij Jordanes, die insgelijks de slag bij Deuso zou vermelden, gezegd dat die vijandelijkheden plaats hadden « Reni in limbo »⁽⁵⁾, op de oever van de Rijn.

De tekst van Jordanes is dus wel heel belangrijk, doch het wil ons voorkomen dat die hier juist niet in aanmerking komt. Uit het ver-

(1) Aan Professor Dr. J. Dhondt, om zijn uitvoerige inlichtingen op historisch gebied, onze oprechte dank.

(2) *De Franken en Aetius*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, I, 1946.

(3) *Deusone in regione Francorum*, in *Hand. Kon. Comm. Top. Dial.* XX, 1946, blz. 63-86.

(4) Uitg. CLARK.

(5) Uitg. MOMMSEN, *M. G. H. Auct. Ant.* V blz. 39.

volg van de passage « ... movit procinctum, sed apoplexia subito et sanguinis eruptione Brigitione (Trimmer, in Hongarije) defunctus est », blijkt immers dat het hier helemaal niet gaat om die zelfde expeditie van Valentinianus, tijdens dewelke de Saksen te Deusone verslagen werden. Daaruit volgt dat het enige uitdrukkelijke tekstargument dat Deusone met de Rijn verbindt, wegvalt. Meer nog, een tweede tekstargument vervalt: Orosius vertelt, dat de slag werd geleverd « in ipsis Francorum finibus » (1). Met de tekst van Jordanes gecombineerd zou dit betekenen, dat de grens tussen Franken en Saksen waarop hier gedoeld wordt, de Rijn was, wat desnoods op de trouwens niet zeer vaststaande grens tussen Saksen en Chamavische Franken, dat is de Oude IJsel, zou kunnen slaan. Dit zou een kostbare vingerwijzing kunnen zijn voor de localisatie van Deusone, indien het thans niet duidelijk was, dat niets bewijst dat met de hier vermelde « Francorum fines » een Rijn grens werd bedoeld! Dan nog laten wij buiten beschouwing, of met « in ipsis Francorum finibus » bij Orosius, iets anders bedoeld is dan een eenvoudige parafrase van « in regione Francorum » uit zijn bron Hieronymus, iets wat reeds op zichzelf hoogstwaarschijnlijk voorkomt.

Met andere woorden, valt de historische bewijsvoering, voor zover ze op de teksten van Ammianus en Jordanes steunt, weg, en blijft slechts over het argument getrokken uit de godsdienstgeschiedenis, meer bepaald de Herculescultus.

Welnu, het feit dat de Herculescultus overwegend in Nederrijns gebied wordt teruggevonden, kan zeker geen bindende gevolgtrekkingen toelaten. Het scheidt niet meer dan een zekere vage geografische waarschijnlijkheid, die alleen tegen het toponymisch argument niet kan opwegen. Wat meer is, de voor het Nederrijngebied specifieke Herculesverering, waarop dan gans de bewijsvoering nog steunt, is niet die van Hercules Deusoniensis, maar wel van Hercules Magusanus (2).

Tegenover de identificatie van Deusone met Doesburg in Gelderland, stellen wij die met Diesen in Noord-Brabant. Dat dit laatste « in Francorum finibus » kan gelegen zijn, is zeker. Immers, de Salische

(1) Ultg. ZANGEMEISTER. *Corp. SS. eccl. lat.* V, blz. 513.

(2) VERLINDEN, *Deusone*, blz. 74-77.

Franken, die zich met toestemming van Julianus hadden gevestigd « apud Toxiandriam locum », zullen wel hoogstwaarschijnlijk als noordergrens de benedenloop der Maas hebben gehad. Dat daar een Herculesverering kon bestaan, in een gebied zo nabij de eigenlijke Nederrijn, is zeker niet a priori te verwerpen. En thans zullen we trachten aan te tonen, dat een identificatie met Diesen linguïstisch heel wat meer voor de hand ligt dan die met Doesburg.

De fundamentele fout, die men telkens weer begaan heeft, is, naar het voorbeeld van de zwakke persoonsnamen (gelatiniseerd paradigma: *Aldo, Aldonis, Aldoni, Aldonem, Aldone*), uit een zozegde ablatief *Deusone* een nominatief *Deuso* gereconstrueerd te hebben. Op grond van dezelfde analogie hebben sommige geleerden ook voor *Elnone* een nominatief *Elnone* verzonnen. Dit hypothetische *Deuso* zocht men dan in *Duisburg* of *Doesburg*, wat a priori nog zo kwaad niet was, of schakelde men gelijk met *Diest* of *Deinze*, hetgeen taalkundige onzin is.

Uit een lijst van de *-one*-namen blijkt dat een nom. *-o* niet voorkomt. De meest representatieve (want vroegst overgeleverde) voorbeelden te onzent zijn :

DEUSONE : 260-267 *Hercules Deusoniensis* op munten (1); 379-80 *Deusone* bij de H. Hieronymus ; 7e eeuw *Diosone* bij de pseudo-Fredegarius, naar Hieronymus (2). Hieruit, met Waalse

(1) *Dieuseniensis*, door één van de uitgevers op munten van Carausius gelezen, terwijl de andere uitgevers *Deuseniensis* hebben, is taalkundig onbestaanbaar. Dat deze *i* in verband zou staan met de *i* in *Diosone*, zoals Verlinden vermoedt, is taalkundig onmogelijk.

Op blz. 76 staat Verlinden ten onrechte sceptisch tegenover de Keltische etymologie door J. de Vries aan (*Hercules*) *Magusanus* gegeven en ziet hij in het feit dat De Vries Keltisch *magos* verklaart als « veld », Jullian als « markt », « een bewijs te meer van de zwakke bewijskracht van vele keltische of pseudokeltische taalkundige elementen in etymologische verklaringen ». Bledt echter de betekensevolutie van Nl. *plein* « vlakke, veld » > « openbare plaats in stad of dorp » niet een parallel van Keltisch *magos* « vlakke » > « markt »? Waarom zou in de streek aan de Beneden-Rijn, waar er toch op zijn minst Keltische invloed was, naast en vóór *Noviomagos* « nieuwe markt » (= Nijmegen) niet een *Magos* « de Markt » geweest zijn, waarnaar onze *Hercules Magusanus* genoemd werd? En is het onderscheid, dat Verlinden maakt tussen plaatsnaam en soortnaam, niet te streng: alle plaatsnamen zijn toch oorspronkelijk soortnamen geweest?

(2) VERLINDEN, *op. cit.*

klankontwikkeling, *Dison* bij Verviers (met lange *i*) (1); met Nederlandse klankontwikkeling, *Diesen* in Noord-Brabant (*eu > ie*, want er is geen umlautfactor in de volgende lettergreep) : 712 copie 1191 *Deosne*, 726 copie 1191 *Diosna*, 780-81 copie 1191 *Dissena* (2).

ELNONE (= *Saint-Amand-les-Eaux*; excerpten nog onvolledig) : ± 640, verschillende copieën : *palus Elnonis* : *Vita S. Columbani*, auctore Iona, uitg. B. Krusch, M.G.H., Merov. IV, p.62; eerste kwart 8^e eeuw, verschillende copieën : *monasterium cui vocabulum maiores indidere Helnonem... in loco cui vocabulum est Helnone* : *Vita Amandi I*, uitg. Krusch, M.G.H., Merov. V, pp. 448-449; 751-68, verschillende copieën : *monasterium quod vocatum est Elnon* : *Vita Erminonis*, uitg. W. Levison, ib. VI, p. 469; 847, copie ± 1300, *Elnone* : L 12 H 1, n° 135; 850-872, verschillende copieën : *Elnone coenobio aedificato (abl.) ... in coenobio a se aedificato, cui ex nomine fluvii ibi decurrentis Helnonis vocabulum haesit* : *Vita Amandi II* auctore Milone, uitg. Krusch, ib. V, pp. 451 en 471; 871, copie ± 1300, *super Helnonem fluitum* : L 12 H 1, n° 139.

CAMBRON (arr. Mons, kanton Lens) : s. d. (± 751) *Cambrione* : Pa K 4/6; 775 *Cambrione* : Pa K 6/6; 861 *Cambaronna* : Pa K 13/4; s. d. (± 1153) *Camberone* : Y C; 1153 *Camberon* : Y C; 1161 *Cambron* : Y C; 1163 *Camberon* : Y C; 1167 *Camberon* : S D 457; 1170 *Camberonensis* : Y C.

CAVRON (arr. Montreuil, kanton Hesdin, en in 799 de aldaar voorbijvloeiende Planquette) : 799, copie 962 waarvan 3 copieën (12^e e., 1775 en kort na 1775) : *super fluuio Capriuno* : Bo 146 f° 25°, O 803 I n° 24 en O 815 p. 100; 1148 *Caurone* : Pa K 23/15 (6); 1187 *Cauron* : L B 4315/146646.

Wij hebben te doen met Keltische waternamen; naast *-one* komt ook *-ona* als suffix voor (zie boven reeds bij *Cambron*). Voorbeelden :

BEBRONA : leidde in Wallonië tot *Biesme*, *Bièvène*, *Berwinne*, enz., in Vlaanderen tot *Bever*, *Bevere*, *Beveren*. B. v. :

Biesme (bijrivier van de Samber te Auvclais en ook vroegere naam van het daaraan gelegen Fosses) : 2e helft 7e e. of 8e e., copie 10e e. : *in uilla quae ex nomine fluminis decurrentis nuncupatur Bebrona* : *Additamentum Nivialense de Follnano*, P L 2768A, 72 f^o; 10e e., copie 10e e. : *super fluuio lolum qui Beuerna dicitur* : *Vita S.*

(1) Cf. *Teuledum > Tilleur*, *Viosuto > Visé*, enz., telkens met lange *i*.

(2) G. WAMPACH, *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter*, II: *Quellenband* (Luxemburg 1930), blzz. 52, 96, 148.

Foillani, Xr 18653-57, 19v^o; *qui Beruenna dicitur*: zelfde vita, copie 11e e., 0 791, 65r^o.

Beveren aan de Leie (arr. Kortrijk, kanton Harelbeke): 966, *Beuerna*: X M 3; 1038 id.: C SP II 3; 1140 id.: G SP 228.

MATRONA: hieruit in Frankrijk de naam van de Marne en bij ons het dorp Mater (arr. en kanton Oudenaarde): s. d. (11^e e.) copie ± 1060 *Materna*: G LT 96v^o; 1108 id.: G SP 179 (1).

Het grondwoord is hetzij een soortnaam (b. v. *kapros* « geit », dus *Caprone* « geitenrivier », *bebros* « bever », dus *Bebrona* « beverrivier », *mater* « moeder », dus « moederrivier »), hetzij een reeds bestaande waternaam (b. v. *Elnone* bij *Elna*, thans *Liane*, in Pas-de-Calais). *Deusone* zal wel tot de laatste reeks behoren; cf. *Düssel*, waaraan *Düsseldorf*, uit *Deusila* « kleine Deusa ». Het grondwoord is blijkbaar Keltisch **dewisa*: *dewos* « god » + *isa*, suffix in waternamen, dus « goddelijke rivier », te vergelijken met *Dewonante* (Dinant) « heilig dal ». De aldaar vereerde godheid zal niemand anders dan de ons reeds bekende *Hercules Deusontensis* geweest zijn.

Vermits de evolutie *Deusone* > 1. *Diesen* normaal is, zal *Deusone* de Keltische naam geweest zijn van de rivier waaraan *Diesen* ligt en welke thans *Aa* heet (Germaans *ahwa* « water ») (2). Dat een waterloop zijn naam afstaat aan het voornaamste daaraan gelegen dorp en soms zelf later herdoopt wordt, is een van de meest bekende verschijnselen in de toponymie. *Deusone*, waar in 373 de veldslag plaats had, zou dus *Diesen* zijn (3).

(1) De excerpten komen, in de mate van het mogelijke, uit originele documenten. Gebruikte sigels: Bo = Stadsbibliotheek Boulogne; C = Sint-Baafskathedraal Gent; G = Rijksarchief Gent (LT = Liber Traditionum Sancti Petri; SP = Sint-Pieters); L = Departementaal Archief Rijsel; O = Stadsbibliotheek Sint-Omaars; P = Nationale Bibliotheek te Parijs (L = Fonds Latin); Pa = Nationaal Archief te Parijs; S = Seminarie Brugge (D = Ter Dulnen); X: Algemeen Rijksarchief te Brussel (M = Museum); Xr = Koninklijke Bibliotheek te Brussel; Y = Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen (; = Cambron).

(2) Het stuk *Aa*-tussen 's-Hertogenbosch en de Maas heet thans nog *Dieze*: *Lijst van Aardrijkskundige Namen van Nederland*, Leiden 1936, blz. 75.

Ook in Pas-de-Calais kwam *Aa* in de plaats van Keltisch *Agnona*.

(3) Het is echter niet uitgesloten dat er meer dan één *Diesen* was. Cf. *Braine-l'Alleud*, *Wauthier-Braine* en *Braine-le-Château*, aan een bijrivier van de *Sennette*, en *Braine-le-Comte* aan een bijrivier van de *Zenne*. In 966 wordt zelfs de *Zenne Braine* genoemd (*Bruossella supra fluvium Brania*).

Lieven van Pottelsberghe

Een Gents maecenas uit het begin der XVIe eeuw

Gent heeft in het verleden, meer dan één maecenas gekend. Wat heeft het niet te danken aan de vrijgevigheid van een Judocus Vijt, van een Viglius d'Aytta, van een Mgr. A. Triest? Lieven Van Pottelsberghe mag in een adem met hen genoemd worden.

Zoon van Lieven Van Pottelsberghe en van Lievine Snibbels († 1513), wier graf in de St. Michielskerk teruggevonden werd, stamde hij uit een rijke Waaslandse familie. Ridder en heer van Vinderhout, Meerendree en Wissenkerke, werd Lieven daarenboven benoemd tot lid van de Raad van Vlaanderen en van den Privaten Raad. Hij was meester der requesten en ontvanger-generaal der domeinen in Vlaanderen (1).

Zijn huwelijk met Lievina van Steenlant verbond Lieven Van Pottelsberghe met een hoog in aanzien staande adellijke familie. Zijn vrouw was immers de dochter van Jan van Steenlant, heer van Ten Ryen en van Catherina de Neve, eveneens afkomstig uit het Waasland. Evenals Lieven van Pottelsberghe was Jan van Steenlant lid van de Raad van Vlaanderen en daarenboven hoofdschepen van het land van Waas (2).

Lieven Van Pottelsberghe moet echter dikwijls te Gent verbleven hebben. In een akte van 1510-1511 (3) werd hij vermeld als « cotidiane meester van Sint Michielskerke »; in die parochie heeft hij dus gewoond. Volgens Gramaye (4) verleende hij, in 1512, geldelijken steun tot het

(1) Cfr. *Biographie Nationale*, Deel XVIII, blz. 82 en vlg.

(2) *De leenheren van Wissenkerke te Bazel*, in *Annalen van den Oudheidkundige Kring van het land van Waas*. Dl 51, 1ste aflevering, 1939, blz. 93.

(3) F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*. Gent, 1893-94, VII, bl. 371.

(4) J. B. GRAMAYE, *Antiquitates illustrissimi comitalus Flandriae*, Lovani, Bruxellis, 1708, bl. 20.

herstellen van St. Michielstoren. Waarschijnlijk is hij dan reeds ontvanger-generaal der domeinen in Vlaanderen. In 1513 trad hij als dusdanig bij de verkoop van de « Posterne », in naam van den soeverein (1).

Waar Lieven precies ghuysvest was kon echter, in de geraadpleegde archivalia, niet gevonden worden. Zijn landgoed te Vinderhoute was niet ver van Gent gelegen.

Heel vroeg verblijven ook Van Steenlant's in St. Michielsparochie. In het midden der 15^e eeuw wordt zelfs het huis vermeld van Philips van Steenlant, die rechtover Meester Symoen van Formelis woont (2). Deze Philip van Steenlant was « watergraaf » en bewoonde waarschijnlijk het « watergraafhuis » in het Engelandgat. Is dit het huis of het groot huis van de « Hoochstraete » zoals vermeld staat in de kerkrekening van het jaar 1556-1557, dat tot woning van de familie van Pottelsberghe-Steenlant te Gent diende (3)?

Na den dood van Lieven in 1531, ging Lievina Van Steenlant op haar landgoed, het « Hof ter Dorent » in Waasland verblijven. De rente, opgebracht door het huis in de Hoogstraat gelegen, schonk zij aan de St. Michielskerk.

Erfgenaam en opvolger van zijn vader, was Frans Van Pottelsberghe de enig overlevende van de vijf kinderen van Lieven en Lievina. De oudste zoon was te Orleans als student overleden. De anderen stierven zeer jong. Frans Van Pottelsberghe huwde Jacoba (of Jacqueminne) de Bonnières de Suastre en stierf kinderloos in 1544. Zijn vrouw huwde een weinig later Adolf Van Burgondië, heer van het hof Ter Kapelle, op den Poel.

Lievina Van Steenlant overleefde al haar kinderen en stierf eerst in 1562. Is het gewaagd te besluiten dat zij heel wat jonger moet geweest

(1) *Biographie Nationale*, XVIII, bl. 82 en vlg.

(2) F. DE POTTER, *op. cit.*, VII, bl. 301 en bl. 297.

(3) • Item ontfaen van Mevrouw Lievine van Steenlant, wed. van wijlen Mer Lieven Van Pottelsberghe ridder, heer van Vinderhoute, Meerendree, etc. over de rente up de helft van huere grooten huuse staende op de Hoochstraete sinds Torrepoort... *Stadsarchieff Gent, Archief van St. Michielskerk*. Rek. a^o 1556-1557, N° 9, f° 2.

(4) P. P. JANSSENS, *Het kasteel en de Vierschaar van Wissenkerke*, A.O.K. van W.L. 1939, bl. 82.

zijn dan haar echtgenoot? Dit komt ten ander duidelijk te voorschijn op de bewaarde portretten (1).

Beide echtgenoten waren bekend als zeer vrijgevig en zeer rijk. Dit was misschien de reden waarom Nicolaas Sersanders en Ingelbrecht Immerzele hun rechten op het Alyns-hospitaal afstonden aan den heer Van Pottelsberghe en aan zijn echtgenote (2). Men achtte het zelfs gepast hun giften op te sommen op een koperen plaat, die geplaatst werd naast het altaar van de kapel (3). In 1513 begonnen Lieven en Lievina het Alyns-hospitaal herop te richten; in 1519 volgde een andere fundatie. Later legde Frans Van Pottelsberghe in 1543 de eerste steen dezer kapel en ook Lievina van Steenlant, zijn moeder, verleende nogmaals haar geldelijke steun. In 1547 was ook de toren voltooid en kon de kapel gewijd worden. Heden nog kan men naast de wapens der Sersanders en Immerzele's deze van Lieven en van Lievina, zien prijken boven den ingang.

Naderhand ontstonden nochtans moeilijkheden tussen de erfgenamen der stichters van het hospitaal en deze van Lieven. Veertig jaar na de dood van den heer Van Pottelsberghe, velde de Raad van Vlaanderen in 1571 zijn uitspraak waardoor aan beide partijen gelijke rechten toegekend werden.

De goedheid en mildheid der beide echtgenoten uitte zich eveneens jegens de wezen der stad Gent. Twee fundatieakten zijn hierover bekend: de eerste daterend uit 1521 (4), stichtte tien beurzen, waarvan drie bestemd waren voor toekomstige studenten aan de Universiteit van Leuven of enig andere school, waar hoger onderwijs werd gegeven. Deze beurzen werden van tien op dertien gebracht in de tweede, nog omvangrijker, fondatieakte uit 1529 (5). Ze waren dan uitsluitend bestemd voor de leerlingen van het Hieronymietenklooster, gelegen aan

(1) Afbeelding in: *Annuaire des Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique*, 1939, Dl. II, afb. 11, 12.

(2) Ch. L. DIERICKX, *Mémoires sur la ville de Gand*, 1815, bl. 552.

(3) *Bibliotheek van de Hogeschool te Gent*, hs. G. 11766, f° 85.

(4) F. DE POTTER, *op. cit.*, IV, blz. 528 en vlg.

(5) Zie ook *Den Bouch van ons fondatie der XIII poveren in de huuse van St. Jeronymus te Ghent*, *Stadsarchief, Gent*, f° 20 en vlg.

de Nederschelde. Alles werd, in de 96 artikelen, tot in de laatste details geregeld en bepaald: deze « 13 kinderen van Mher Lieven van Pottelsberghe » waren aangenomen tussen 12 en 14 jaar; na vier jaar studie bij de Hieronymieten mochten zij nog verder studeren, als ze daar lust voor voelden. Zij werden ook « estudyans, que on dist les Rouges Robbes » genoemd naar de hun opgelegde klederdracht. Na Lieven's dood, zorgde zijn zoon Frans van Pottelsberghe en Lievine van Steenlant verder voor hen (1). Pas in 1569 gaat deze fundatie over aan het bisschoppelijk seminarie (2).

Even vrijgevig toonden zich Lieven van Pottelsberghe en zijn echtgenote, wanneer het den aankoop van kunstwerken gold. Deze hielpen trouwens de godsvrucht en de vroomheid van de stichters beklemtonen.

Lieven en Lievina zijn ons bekend door de portretten die Geraert Horenbaut heeft geschilderd. Door het toedoen van G. Hulin de Loo bevinden dezen zich nu in het Gents museum van Schone Kunsten. Dezen panelen zijn deuren van een triptiek waarvan het middendeel verdwenen is (3). Een uitstekende beschrijving der beide schilderijen vindt men in den catalogus van 1938 van genoemd museum (4).

De schenkers worden ten halven lijve en in geknielde houding voorgesteld, begeleid door hun engelbewaarder. Lieven van Pottelsberghe is « geconterfeit » met 3 overleden zonen: want deze zijn voorgesteld met een gouden kruisje tussen de gevouwen handen. Toch kunnen deze later bijgeschilderd geweest zijn: Floreyns de oudste schijnt wel naar het leven geschilderd, of misschien werd gebruik gemaakt van een portret van den jongeling?

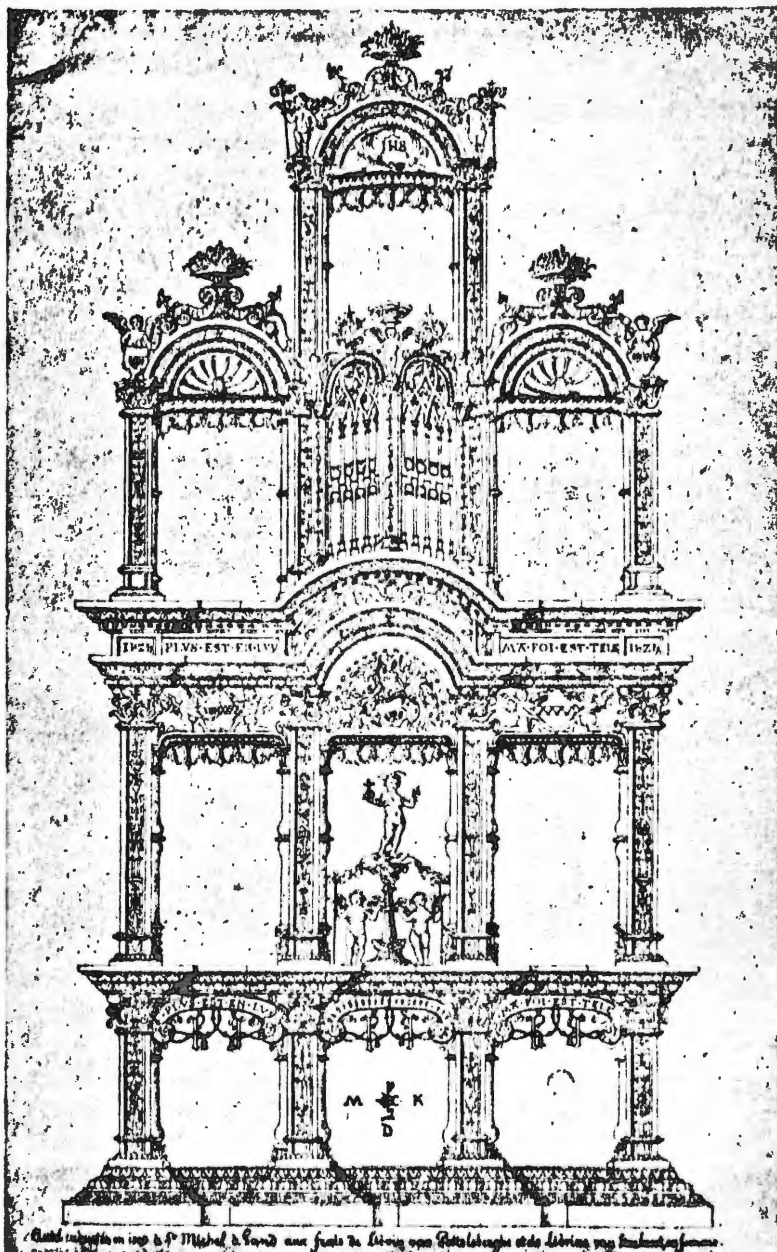
De andere luik stelt Lievina Van Steenlant voor met een eveneens reeds overleden dochttertje en met den enigen overlevenden zoon: Frans van Pottelsberghe.

(1) *Id.*, *augmentatie van de fundatie*, 21 Maart 1542.

(2) *Biographie Nationale*, XVIII, bl. 88.

(3) G. HULIN DE LOO, *Comment j'ai retrouvé Horenbaut*, in *Annuaire des musées royaux des Beaux-Arts de Belgique*, II, 1939, bl. 19 en vlg.

(4) *Cl. Gent, Museum van Schone Kunsten, Catalogus*, 1939 (Oude meesters, schilderstukken, tekeningen, plaatsneden), blz. 75 en 76.

TEKENING VAN EEN ALTAAR IN 1525 OPGERICHT IN ST MICHIËLSKERK,
GENT, TEN KOSTE VAN LIEVEN VAN POTTELSBERGHE EN LIEVINE VAN
STEENLANT.

Stadsarchieff, Gent, Atlas Goetgebuer, 82 d. HI.

Deze portretten konden geïdentificeerd worden dank zij de wapens welke voorkomen op de prachtige getijdenboeken, die op het voorplan der schilderij zijn te vinden. Volgens G. Hulin de Loo zou het werk tussen de jaren 1515 en 1520 geschilderd geweest zijn ; hij baseert zich hiervoor op de klederdracht.

Door de fundatieakte uit 1521 is ons bekend dat Floreyns van Pottelsberghe gestorven is, in dat jaar, te Orleans. Een andere zoon, Antoon van Pottelsberghe, eveneens geschilderd met een kruisje in de handen, is eerst in Maart 1524 overleden. Naargelang de hypothese die men aanvaardt zouden dus deze schilderijen te plaatsen zijn tussen 1520 en 1524. In dat laatste geval kan Geeraert Horenbaut eerst einde 1524 of later vertrokken zijn uit Gent naar Engeland.

Vooraf dient hier gewezen op de keuze van den kunstenaar door Lieven van Pottelsberghe. In het begin der xvi^e eeuw gold Geeraert Horenbaut als de beste schilder te Gent. Hij werd hofschilder van Margareta van Oostenrijk. En is het niet Lieven van Pottelsberghe die hem aan de landvoogdes zou voorgesteld hebben : met hem immers leefde ze in goede verstandhouding (1)? En meer dan eens heeft de ridder aan Geeraert Horenbaut werk besteld. Kijken wij maar naar de prachtige getijdenboeken welke Lieven en Lievina voor zich houden. Deze illustreren opperbest het mooie talent van Geeraert Horenbaut als miniaturist. Dat aspect van zijn kunst heeft zijn stempel gedrukt op Horenbaut's werkwijze : in de besproken portretten merkt men duidelijk de manier van schilderen van een miniaturist in het afwerken van het landschap met kleine stippeltjes, eigen aan genoemde tak van de kunst.

Welke was nu de bestemming dezer luiken? Was het triptiek bestemd voor de Vinderhoute-kapel, gelegen in St. Michielskerk, of voor de kapel van het kasteel van Vinderhoute, of nog voor dat van het prachtig kasteel van Wissenkerke. Als achtergrond bij het portret van Lievina en haar zoon is een prachtig landschap zichtbaar met kasteel

(1) ... à Mgr. de Vinderhoute et à sa compaigne deux belles coppes d'argent doré garnies de leur couvercle desquelles ma dite dame leur a fait don...., 1520, 3 jan. *Algemeen Rijksarchief. Brussel, Chambre des Comptes, reg. 1805, f° 92.* (medegedeeld door Prof. Dr. J. Duverger.).

en dorp met een kerk. Volgens verschillende afbeeldingen van Sanderus, zowel van het kasteel Vinderhoute als dat van Wissenkerke, valt het niet met zekerheid te identificeren (1). Beide kastelen, omringd met wallen staan immers midden in 't water en vertonen ongeveer dezelfde architectonische karakteristieken. Nochtans zijn er typische eigenaardigheden: de Vlaamse kantelen van het dak, de gothische torenspitsen aan de hoeken, de hoge versterkte verdedigingstoren op den achtergrond en op een tiental meter buiten de wal een ronde uitkijktoren. En die vindt men precies te Wissenkerke, al schijnt de schilder met hun ordonnantie, vrij te zijn omgesprongen. Dat kasteel van Wissenkerke was sedert 1521 eigendom van Frans van Pottelsberghe die door zijn vader als zijn opvolger werd aangesteld in het Waasland (2).

Er is ook beweerd dat het oud kasteel van Vinderhoute, veeleer een buitengoed was, waar de eigenaar zeldzamer verbleef dan in Waasland en door Lieven van Pottelsberghe, omtrent het jaar 1544, afgebroken en herbouwd werd (3). Hier is een vergissing, ofwel nopens den datum — Lieven stierf in 1531 en zou dus vóór 1531 het kasteel herbouwd hebben — ofwel nopens den naam. Indien de heropbouw in 1544 plaats had zou hij door Frans van Pottelsberghe bevolen zijn. Omsteeks 1540 verbleef deze in Gent als kapitein van 's Gravensteen (4), waar hij, bij den oproer der Gentenaren, gedurende elf maanden een sterke wacht hield tot de komst van Karel V. In 1543, zoals reeds vermeld is, deed hij de kapel van het Alyns-hospitaal bouwen. En dat hij dan ook te Vinderhoute deed werken, zou niet kunnen verwonderen.

Dat Lieven van Pottelsberghe veel in Waasland verbleef blijkt uit volgend feit. In de kerk van Waasmunster kwamen Lieven's blazoens evenals dat van zijne echtgenote zo dikwijls voor in de verschillenden ramen zowel in de kapelle, als in het koor zelf. Dit bewijst dat Lieven en

(1) Cf. SANDERUS, *Flandria illustrata*, 1641, Dl I, p. 178 (Vinderhoute); Dl II, p. 550 (Wissenkerke), Dl III, plaat IX.

(2) A. O. K. L. W., Dl 51, 1939, p. 33 en volg. cfr. Akte van 21 Jan. 1521 op het kasteel van Burggraaf Vilain XIII.

(3) DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der gemeenten, Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1864-1870, 6^e Dl, bl. 18.

(4) FRANS DE POTTER, *Het Gravenkasteel te Gent*, Gent, 1870.

Lievina, hier ontegensprekelijk ook als begiftigers moeten opgetreden zijn. Dezelfde schilden die voorkomen op hun graf vindt men in het eerste raam van het koor (nl. Pottelberghe, Snibbels, Sturtewagen en Grootte). Ook in de kapellen van onze-Lieve-Vrouw en van St. Anna vond men die wapens in de ramen (1).

Maar vooral is de heer van Vinderhoute opgetreden als maecenas wanneer het St. Michielskerk gold, zijn parochiekerk te Gent.

Hij was reeds, zoals hierboven gezegd werd, cotidiane-meester dezer kerk in 1510. In 1512 schenkt hij zes nieuwe klokken voor de « cleenen turre » van de kerk (2). Datzelfde jaar nog, verleent hij zijn financiële steun voor werk uitgevoerd aan den toren en dat niet nader beschreven wordt.

Maar hij besteedde veruit de meeste zorg aan het inrichten van zijn privé kapel in deze kerk, genaamd de « kapel van de Name Jezus die later bekend blijft als « Vinderhoute-kapel. ».

De ligging dezer kapel is, na onderzoekingen, gebleken te zijn, de zuidelijke transeptarm. De kapellen der benedenkerk waren nog niet voltooid toen Lieven het glasvenster ervoor bestelde in 1517 (ze waren trouwens veel te klein); het koor verdween tijdens de beeldenstorm; en toch wordt naderland, nog altijd melding gemaakt van genoemde kapel.

In dezen zuidelijken transeptarm heeft het hangen van een orgel sporen nagelaten in de westelijke muur; op ongeveer 6 à 7 m. hoogte ziet men een dichtgemetselde opening langs waar de organist het oksaal betrad. Wellicht is de toegemetselde kleine zijdeur gelegen aan den zuidelijken uitgang, eertijds de private ingangdeur geweest, die toeliet aan de familie van Pottelsberghe-Steenlant, vrij in haar kapel binnen te gaan, ook wanneer de kerk gesloten was.

Deze kapel werd volledig versierd en gestoffeerd door Lieven van Pottelsberghe. In 1517 kreeg Daneel Lonis opdracht er een prachtig gekleurd glasvenster te plaatsen. Deze was een gekende glasschilder, werkzaam te Gent in het begin der xvi^e eeuw.

Lieven van Pottelsberghe leverde zelf een patroon van dit raam.

Zal hij ook ditmaal zich niet gewend hebben tot zijn portretschilder

(1) A. O. K. L. W., 1908, Dl. XXVI, bl. 63 en volg, n° 2067, 2068 en 2074.

(2) DE POTTER, *op. cit.*, Dl VII, p. 451.

Geeraert Horenbaut, die volgens een document uit 1521 ook patroonschilder was (1)?

Door een fundatieakte uit 1521 (2) wordt aan Lieven van Pottelsberghe, Lievine van Steenlant en hunne erfgenamen oorlof gegeven om in de kapel van den Name Jezus begraven te worden. In 1529 wordt opnieuw een fundatieakte opgesteld: daardoor leren wij al de giften kennen van Lieven, niet alleen voor zijn kapel, maar tevens voor de kerk waarvan ze deel maakt.

Vooraleer ze op te sommen, vermelden wij nog dat in latere handschriften twee prachtige grafmonumenten van Lieven en Lievine, gelegen in de « Name » Jezuskapel, vermeld zijn. Beiden waren versierd met hun ligbeeld « ... effigiebus sculptis in magno » (3).

Lieven is voorgesteld « int harnas ende wapenrock » (4). Het grafmonument van Frans van Pottelberghe met zijn geboetseerde afbeelding bevond zich eveneens in deze kapel (5). Andere platte zerken met koperen platen worden ook vernoemd; zoals onder ander dat van den kleinen Antoon van Pottelsberghe. Naast deze zerk worden later ook de beide « zitsels van Vinderhoute », dus een houten gestoelte, versierd met de blazoenen der Pottelsberghe-Vinderhoute en Steenlant vermeld.

De bovengemelde fundatieakte van 1521 maakte ook melding van den « grooten orghele » welke de stichter in zijn kapel liet oprichten en waarvoor hij den organist en den « blasere » mocht aanduiden.

Volgens Marcus Van Vaernewijck () gold dit werk als een unicum voor de toenmalige organisten. Het zou nl. drie duizend pijpen hebben geteld, wat wel overdreven zal geweest zijn.

Aan de privé-kapel van Lieven van Pottelsberghe werd een grote afsluiting geplaatst, versierd met acht kwartieren. Deze laatste zullen later, na de Beeldenstorm, vastgehecht worden aan één der buitenpijlers der kapel (7).

(1) HULIN DE LOO, *op. cit.*, bl. 19.

(2) *Stadsarchief, Gent, Archief van St. Michielskerk*, Doos 10, n° 38, 3-4.

(3) *Bibliotheek der Hogeschool, Gent*, Hs. G 11767 bl. 246 en Vlg.

(4) *Ibid.*, Hs G 5860, f° 29.

(5) *Ibid.*, Hs G 11767, f° 249: « humi laens in maxima forma erat. »

(6) MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *Den Spleghel der Nederlandsche Outheyd. Gent*, 1566, f° 120, 2° kolom.

(7) De tekening ervan is verdwenen. Ten onrechte zou men die zoeken in het *Atlas Goetgebuer*.

Nog belangrijker voor de kunst was het altaar dat Lieven en Lieveine in 1525 in de kapel van de Zoeten Naam Jezus lieten oprichten. Ook dat werk is verdwenen, doch een tekening er van bleef bewaard in het Stadsarchief in het Atlas Goetgebuer; het werd geschonken door Baron Jules te St. Genois (Zie afbeelding).

Deze schenking van een vroeg-renaissance altaar is van groot belang voor de Gentse kunstgeschiedenis. Het is een voorbeeld van een typischen overgangsvorm van een gothisch altaar naar de meer gevorderde renaissance-altaren, zoals Jan Monnet er zal uitvoeren. Op een gothisch skeletbouw worden tal van renaissance-motieven aangebracht; opvallend is het horror vacui in deze architectonische omvorming. De ontwerper was een gothieker, anders zou hij nooit zoveel verdiepingen in het altaar hebben aangebracht; ook het maaswerk, dat de uitgespaarde nissen versiert is gothisch. Elders komen nochtans motieven, typisch italianiserend voor. Deze altaar-tekening is een prachtig bewijs van den onvermoeibaren ijver, waarmede naar nieuwe elementen gezocht werd. En de ontwerper dezer tekening heeft dan ook met naïeve onbeheersdheid verraden dat hij den nieuwen weg zocht.

In 1566 redde de geestelijkheid van St. Michielskerk verschillende kunstwerken, waaronder ook de « constighe tafel van meester Jasper geschildert van wit ende zwart van de name Jezus ».

In zijn boek *Van die Beroerlicke Tijden* (1) beschrijft Marcus Van Vaernewijck dit altaar van meester Jasper, en volgens hem waren op de panelen, in grisaille, Heiligen voorgesteld, die den naam van Jezus aanbaden. Er komen echter enige afwijkingen voor in die beschrijving. Zo prijkt een H. Michael in het midden van het altaar, terwijl men in de tekening het kindje Jezus ziet met twee putti; maar die tekening kan misschien als een eerste ontwerp van het bestelde altaar aanzien worden, en het sluit dan ook niet uit dat er wijzigingen later aangebracht worden.

Dat dit altaar uitgevoerd werd voor Lieven van Pottelsberghe blijkt niet alleen uit de onderaan geschreven aanduiding die luidt « Autel exécuté en 1525 à St. Michel à Gand aux frais de Lieven van Pottelsberghe et de Lieveine van Steenlant, sa femme », maar ook uit de ken-

(1) *Op. cit.*, Dl. I, blz. 153-154.

spreuk van Lieven (Plus est en luy) en uit deze van Lievine (Ma foi est tele) die voorkomen in de bogen van de onderste nissen en tussen de kroonlijsten die het eerste verdiep van het tweede scheidt. Daarbij komen hun beider wapens zeer dikwijls voor op het altaar, terwijl het kwartier van Lieven van Pottelsberghe afgebeeld staat in het midden.

Tot welke kunstenaar de stichters zich wendden, is voor ons een probleem gebleven. Het monogram M. D. K. die in de onderste nis wellicht als signatuur is aangebracht, is wel de enige aanduiding nopens de kunstenaar. Als « beeltesnider » in die periode kennen wij Mathys de Kien, wiens naam hier met het monogram zou kunnen overeenstemmen.

Treffend is het provinciaal karakter van dit altaar zodat het ondenkbaar is dat het buiten Gent, in Mechelen of Antwerpen, zou ontworpen zijn. Het belang van dit retabel voor de vormevolutie der Gentse beeldhouw- en decoratiekunst, moet nochtans onderlijnd worden. Het is tot nog toe, het vroegste bekende renaissancewerk in Gent, en daarenboven, zoals gezegd is zeer illustratief voor de wijze waarop de renaissance-vormen hier geënt werden op de laat-gothische kunst.

* * *

Leerden wij Lieven van Pottelsberghe kennen als buitengewoon vrijgevend tegenover de armen, als behebt met veel belangstelling voor den geestelijken vooruitgang der jeugd, nog meer bleek hij te zijn een bewonderaar van de kunst, en vooral de St. Michielskerk mocht genieten van zijn rijke geschenken op artistiek gebied. Daarenboven mag niet uit het oog verloren worden dat, naast hetgeen hij deed voor de kerk, hij wellicht ook nog andere kunstwerken besteld heeft. Wij weten toch alleen wat toevallig gespaard bleef of vermeld in de bronnen. Dat volstaat nochtans om hem als een belangrijke maecenas te gedenken.

* * *

Om te eindigen wil ik mijn oprechte dank toesturen aan al diegene die mij in mijn opsporingen bereidwillig geholpen hebben: nl. Prof. Dr. J. Duverger, den eerwaarden Heer Lippens, pastoor van St. Michiels, den eerwaarden Heer Onderpastoor derzelfde kerk, den Eerwaarden Prof. Dr. Broeder Firmin, alsmede het personeel van het Stadsarchief.